

Володимир ТАРАСОВ

**«Білі плями» вітчизняної історії
на сторінках публіцистики
1989-1991 рр.: історіографічний
та методологічний аспекти**

Тарасов В.В.

“Білі плями” вітчизняної історії на сторінках публіцистики 1989-1991 рр.: історіографічний та методологічний аспекти

Видавництво Курсор
Харків
2007

УДК 930.2 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)
Г19

Науковий редактор:

Якунін В. К., д-р іст. наук, проф.

Рецензенти:

Калініченко В. В., д-р іст. наук, проф.

Коляструк О. А., к-т іст. наук, доц.

Рекомендовано до друку вченою радою Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського (протокол № 8 від 26 березня 2007 р.)

Запропоноване дослідження є першою спробою у вітчизняній історіографії синтезувати проблематику «білих плям» історії із джерельним зрізом публіцистичних письменств 1989-1991 рр. На концептуальному рівні дана проблематика не розроблена ні в українській, ні в зарубіжній історіографії. Автором поставлені наступні завдання: визначити роль і місце публіцистичних письменств часів горбачовської перебудови в проблематиці дослідження «білих плям» вітчизняної історії; всебічно дослідити основні методологічні та історіографічні аспекти теми в контексті вітчизняної та зарубіжної історіографії; виокремити внесок т.зв. «публіцистичної історіографії» кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. у розробку основних «білих плям» історії України.

Предложенное исследование является первой попыткой в отечественной историографии синтезировать проблематику «белых пятен» истории со срезом публицистической литературы 1989-1991 гг. как исторического источника. На концептуальном уровне данная проблематика не разработана ни в украинской, ни в зарубежной историографии. Автором поставлены следующие задачи: определить роль и место публицистической литературы периода горбачевской перестройки в проблематике исследования «белых пятен» отечественной истории; всесторонне исследовать основные методологические и историографические аспекты темы в контексте отечественной и зарубежной историографии; обозначить вклад т.нз. «публицистической историографии» кон. 1980-х – нач. 1990-х гг. в разработку основных «белых пятен» истории Украины.

Тарасов В. В.

Г19 «Білі плями» вітчизняної історії на сторінках публіцистики 1989-1991 рр.: історіографічний та методологічний аспекти. – Харків: Курсор, 2007. – 146 стор.

ISBN 978 966-8944-34-5

УДК 930.2 (477)
ББК 63.3 (4 Укр)

ISBN 978-966-8944-34-5

© Тарасов В. В, 2007
© Видавництво Курсор, 2007

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія проблеми	5
1.1. Перебудова-історіографія-публіцистика: міждисциплінарні виклики	5
1.2. Вітчизняні та зарубіжні дослідження проблематики “публіцистичної історіографії”	14
1.3. Основні напрямки дослідження проблематики “білих плям” історії в західній історіографії	20
Посилання	29
РОЗДІЛ 2. Джерельна база та методологія проблеми “публіцистичної історіографії”	39
2.1. Зміст поняття “білі плями” історії, його основні характерні риси в історіографічній ситуації кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. та в сучасній історіографії	40
2.2. Типологія “білих плям” історії України у візії публіцистики 1989-1991 рр.	47
2.3. Роль і місце публіцистичної літератури в історіографічних процесах кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. в Україні	55
2.4. Публікаторська робота українських періодичних видань, як перший етап усунення “білих плям” історії	63
Посилання	77
РОЗДІЛ 3. Спроби формування цілісної концепції вітчизняної історії засобами “публіцистичної історіографії”: здобутки та прорахунки	88
3.1. Голод 1932-1933 рр. як “біла пляма” історії на теренах публіцистики перебудовного часу	90
3.2. Історія руху ОУН-УПА в Другій світовій та Великій Вітчизняній війні: публіцистичний аспект	106
ВИСНОВКИ	128
Посилання	138

ПЕРЕДМОВА

В історії вітчизняної історичної науки кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. посідає особливе місце передусім як перехідний етап від зламу “застійної криги” в історичних дослідженнях радянського часу до побудови новітнього образу минулого в контексті пострадянської історіографії. Вплив цього періоду на розвиток сучасної історичної науки важко переоцінити, позаяк він є часом формування її предметних і методологічних підвалин. В межах перебудовної історіографії були накреслені основні риси й визначені напрямки розвитку нової концепції вітчизняної історії, якісно відмінної від радянської історичної схеми. Оскільки в авангарді цього процесу йшла публіцистична література, аналіз її місця і ролі постає невід’ємною складовою дослідження історії та історіографії кін. 1980-х – поч. 1990-х рр.

Сама по собі публіцистика безумовно є важливим історичним та історіографічним джерелом. Проте публіцистика перебудовного часу цікава насамперед своїм особливим статусом чи не головного речника гласності, який міцно закріпився за нею починаючи із перших місяців перебудовної реформації. Абсолютний пріоритет історичної проблематики на її сторінках робить тогочасні публіцистичні дослідження об’єктом безпосередньої уваги історіографії.

Як визнає російський дослідник І.Орлов: “Для ряду хронологічних відрізків (неп, хрущовська “відлига” і горбачовська “перебудова”) історіографічна реконструкція неможлива без урахування публіцистики, що почасти випереджала монографічні дослідження в галузі оцінювальних суджень”[1].

Цілковито погоджуючись із цією тезою, мусимо констатувати, що ні у вітчизняній, ні в зарубіжній історіографії поки що не приділена належна увага цьому історіографічному феномену. Відтак цілком очевидно, що актуальність теми зумовлена, насамперед, недостатнім рівнем опрацювання проблеми, винесеної у заголовок. Відсутність серйозних здобутків сучасної історіографії в напрямку дослідження історії української історичної науки кін. 1980-х – поч.

1990-х рр. дозволяє вести мову про своєрідний парадокс: проблема, присвячена “білим плямам” історії сама є почасти “білою плямою” на терені новітньої вітчизняної історіографії. Найочевиднішу причину такого стану речей слід, мабуть, вбачати в тому, що, за висловом, С.Кульчицького, з тодішніх історичних подій “ще не знята маскувальна полуда”, а відтак “ми мусимо вивчати фрагменти картини, яку ще неможливо охопити поглядом в усій її повноті” [2]. Тим не менше потреба в опрацюванні перебудовної історіографії більше ніж очевидна за сучасних обставин. В суспільно-політичній ситуації кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. дослідження вітчизняної історії (і особливо її “білих плям”) отримало безпрецедентно високий громадський статус. Із відкриттям “заборонених”, “закритих” сторінок минулого безпосередньо пов’язані процеси формування багатопартійної системи, демократизації суспільного життя, складання механізму влади та її типологія, що дозволяє тлумачити тодішні історичні студії в якості вагомого чинника державотворення. Водночас, дослідження перебудовного періоду вимагає і розвиток сучасної історичної науки, що, як показує практика, усе ще нездатна остаточно вивільнитись з-під уламків тодішніх стереотипів.

З іншого боку, відсутнє належне опрацювання й проблематики “білих плям” історії, як основної галузі студіювання історичної публіцистики. Ця проблема свого часу викликала широкий сплеск досліджень, які відбувались паралельно із розгортанням самого процесу вивчення “білих плям”. Характерно, що й по сьогодні саме цей масив наукової і публіцистичної літератури складає найбільшу групу письменств з історії вітчизняної історичної науки кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., в чому ми схильні вбачати прояв небезпечної для пізнавального процесу тенденції, а саме: відсутності чергового історіографічного оновлення, в контексті якого, вочевидь, повинно з більш віддалених позицій відбутися переосмислення накопиченого досвіду.

З огляду на все вищезазначене, даний нарис є першою спробою на теренах вітчизняної історичної науки розглянути проблематику “білих плям” історії в контексті публіцистичних письменств 1989-1991 рр.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ

1.1. Перебудова-історіографія-публіцистика: міждисциплінарні виклики

Історіографія проблеми, винесеної у заголовок, знаходиться у стадії формування. Українська історична наука тільки починає широко досліджувати цю тему, тому природно, що основні здобутки лежать сьогодні у площині локальних проблематик і стосуються в більшості конкретних “білих плям”, ніж явища “невідомої” історії в цілому. Приміром, надзвичайно потужну літературу отримала впродовж 1988-1991 рр. проблематика голоду 1932-1933 рр. на Україні, на яку сьогодні не можна не зважати. Схожа картина спостерігається на теренах історії сталінського терору проти інтелігенції, в проблемі української революції 1917-1921 рр., в питанні Переяславського договору 1654 р. тощо. Достатньо широко розкриті т.зв. “забуті імена” історії, відкриті впродовж 1989-1991 рр. Подекуди вироблені в межах дослідження цих “білих плям” історії підходи посіли важливе місце в пострадянській історіографії та, вочевидь, продовжують бути цікавими сьогодні.

Проте в синтетичному вигляді вітчизняна історична публіцистика 1989-1991 рр. в межах української та зарубіжної історіографії не розглядалась, що є безпосередньою підставою для твердження про актуальність заявленої проблематики.

Дослідження “білих плям” історії відбувалося в перебудовні часи на тлі систематичної критики радянської історіографії та історичної минувшини. І хоча авангардним елементом дослідницького процесу кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. виступала публіцистика, поряд із нею діяли інші суб’єкти цього процесу, які так чи інакше впливали на результати її роботи (наукові студії, літературна критика й історична проза, джерельна евристика, матеріали політичних партій тощо).

Відтак, дослідження проблеми виключно в межах публіцистичних письменств виглядатиме, на наш погляд, не надто переконливо. Вивчення ролі публіцистики у процесі ліквідації “білих плям” історії має полідисциплінарну природу, розгортаючись в трикутнику: *публіцистика – історія історичної науки – перебудова*, що поза всяким сумнівом ставить особливі завдання до вивчення історіографії.

З огляду на такий стан речей, структура історіографічного дослідження проблематики буде доволі складна, оскільки процес триває і сьогодні можна лише прогнозувати, які напрямки зрештою мають шанс стати магістральними, а які, можливо, ще довгий час лишатимуться на маргінесах історичних досліджень.

Вочевидь, кожна із трьох проблем, які складають предмет нашого аналізу, має власне коло актуальних питань і власну історіографію, чи, принаймні, чітко окреслену в науковій літературі лінію дослідження. Це стосується як історії перебудовного часу на Україні (*перебудова*), так і проблеми пошуків “справжнього” минулого в межах традиційних поглядів радянської історіографії (*історія історичної науки*); насамкінець, досить потужну історіографію ще з радянських часів має дослідження публіцистики як виду літератури та історичного джерела (*публіцистика*). Не важко переконатись, що тільки поєднання усіх трьох зазначених аспектів уможливорює синтетичне дослідження проблеми.

Аналіз публіцистики 1989-1991 рр. надає підстави стверджувати про існування щонайменше трьох міждисциплінарних викликів, які вимагають поглиблення історіографії проблеми за рахунок гуманітарних галузей знань, суміжних з історичними: у першу чергу політології – політичної історії, журналістики та літературної критики.

***

1.1.1. Виклик історія / політологія. Публіцистичні письменства 1989-1991 рр. чітко показують, що концептуальні розбіжності між різними версіями історії України, які були представлені протягом перебудовного часу, не могли бути розв’язані виключно методами історичного пізнання, оскільки природа їхньої відмінності часто мала політичний характер.

На найбільш репрезентативному для проблематики “білих плям”

історії республіканському рівні діяло щонайменше три типи публіцистичної літератури (формальна, незалежна, діаспорна), які відрізнялися за структурою і видавничим профілем та представляли різні (почасти навіть протилежні) політичні інтереси.*

На нашу думку, можна констатувати, що впродовж кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. в галузі українознавчих досліджень не функціонувало жодного впливового видання, яке б водночас саме знаходилося поза впливом політичної кон'юнктури.

Чи не кожне політичне угруповання кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. намагалось висловити своє ставлення до “білих плям” історії, чим свідомо або не свідомо впливало на процес їхнього дослідження. Найбільш розповсюдженою та доступною формою такого впливу була відповідна політична оцінка історичних подій (передусім в засобах масової інформації) та робота з її поширення на широкий загал. Цей своєрідний інститут політичної оцінки виступав єдиною ланкою між історичними студіями і суспільною практикою. Ця тенденція віддзеркалюється у програмних документах основних суспільно-політичних сил кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., зокрема в постановках ЦК Компартії України та Ухвалах НРУ, присвячених історичним проблемам минулого [1].

Саме ця обставина дозволяє включити до історіографічного контексту чималу кількість досліджень, присвячених політичній історії перебудови або ж питанням національно-демократичного руху кін. 1980-х – поч. 1990-х рр.

Зрештою, як зазначає С.Кульчицький, “політизація історичної науки ... становить необхідний елемент будь-якого суспільно-політич-

---

*Формальна публіцистика (офіційно зареєстровані газети і журнали) до 1990 р. напряму залежала від ідеологічних позицій КПУ-ЛКСМУ або державних відомств, які водночас виступали засновниками чи співзасновниками цих видань. Незалежна преса представляла політичну публіцистику опозиційних структур, які висували свої претензії до влади. Діаспорна публіцистика, як правило, виступала від імені певних політичних сил чи громадських рухів Заходу (“Антибільшовицький блок націй”, “Українська Гельсінська спілка”, “Організація українських націоналістів” та ін.), або ж, з огляду на поважний вік деяких видань (“Визвольний шлях”, “Сучасність”), – мала цільову аудиторію з досить-таки усталеними поглядами.

ного життя. Вона не може розглядатися в категоріях добра і зла, ця властивість є органічною. Ось чому історична наука виробила в своїй собі методи, здатні відділити у джерелах зерно від плевелів”[2].*

Серед згаданого вище масиву політологічної літератури варто, на нашу думку, виділити дослідження канадського політолога О.Зайцева, присвячене проблематиці соціального протесту в Україні на прикладі НРУ. Промовистим є вже сам факт того, що задля розкриття теми авторові довелося присвятити окремих розділ переказові найбільш симптоматичних для кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. сторінок української історії від часів Київської Русі до Руху Опору 1960-х рр. і фактично актуалізувати усі ті проблеми, які в суспільно-політичних обставинах перебудови розглядатимуться як “білі плями” історії [3]. Сам О.Зайцев пояснює це тим, що лише через дослідження “гарячих точок української історії” можна зрозуміти стратегію політичної боротьби НРУ в різних регіонах республіки [4].**

Таким чином, політична складова почасти визначала безпосередні цілі та завдання дослідницького процесу, а вивчення “білих плям” відтак відбувалося в умовах гострого політичного протистояння, в

---

*Як стверджує російська дослідниця Г.Зверева: “Співставлення публіцистичних творів ... і професійних оглядових робіт з новітньої історії Росії виявляє дискурсивну спільність двох типів текстів, *принципову залежність позицій політичної історіографії від владно-ідеологічних установок ангажованих публіцистичних робіт*. (Виділено нами. – В.Т.) Пануючі гіперкритичні негативистські репрезентації російської історії 1990-х рр. створюють нове “місце соціальної пам’яті” в масовій суспільній свідомості”. **Зверева Г. “1990-е как катастрофа”: дискурсивный анализ текстов современной российской публицистики и историографии / Див.: Конструируя уходящее: Недавнее прошлое как объект исследования. XV Банные чтения. Конференция журнала “Новое литературное обозрение” 29 - 31 марта 2007 г. / <http://www.nz-online.ru/index.phtml?aid=85014159#link1aa>**

Одним із центральних висновків дослідження є твердження про те, що лідери НРУ цілком усвідомлювали специфіку регіональної ідентичності тогочасної України і тому вибудовували свою стратегію впливу на громадськість в залежності від “конфліктної інтерпретації” тих або інших “білих плям”. **Див.: Zajcew O. Rukh: the social construction of protest, 1988-1992 / by Orest Wasyl Zajcew. [microform] — Ottawa : National Library of Canada = Bibliotheque nationale du Canada, [2000] – P. 124, 308.

ході якого політичні позиції висловлювались не в останню чергу через оцінку подій минулого.

За таких обставин цілком природно, що перебудовні процеси в Україні (в тому числі і переоцінка історичного минулого) стали об'єктом дослідження політології практично водночас із історичними студіями. А перші наукові роботи, в яких перебудовний період представлено в більш-менш синтетичному вигляді, вийшли з-під пера політологів, причому як в Україні, так і за кордоном [5].

Зрештою, “класична” для перебудовного дискурсу робота західного політолога А.Камінського є не лише дослідженням перехідного типу від публіцистики до науки, як вважає український історик О.Бойко, але й вочевидь демонструє поступове оформлення міждисциплінарного контексту в політологічних дослідженнях, коли без аналізу “боїв за історію” не можливо розкрити політологічну складову процесів формування багатопартійної системи чи утвердження демократичних структур у суспільстві [6].

***

1.1.2. Виклик історія / літературна критика. Одна із центральних міфологем історії перебудови в Україні стосується твердження, що вітчизняний рахунок перебудовним трансформаціям відкрила літературна інтелігенція, в середовищі якої зародилася і інтелектуальна, і політична опозиція, а головним носієм і поширювачем її ідей, відповідно, виступили “товсті” гуманітарні журнали й часописи Спілки письменників України (СПУ) [7].

Заслуги літераторів на цій ниві ретельно проаналізовані, приміром, в дослідженні В.Кулика. Зокрема, автор зазначає, що перебудова надала інтелігенції можливість підвищити свою суспільну значущість. У свою чергу, першість саме літературної інтелігенції зумовлювалась двома обставинами: організаційними можливостями Спілки письменників (СПУ) та традиційним використанням в радянські часи пропагандистського потенціалу літератури [8].

Варто зауважити, що хронологічна послідовність подій диктує саме таку схему дослідження процесу відкриття і ліквідації “білих плям” минулого (від літераторів – до істориків), і в цьому сенсі вона є правильною.

Проте літературно-публіцистична специфіка зазначених часописів, які дійсно із величезною наснагою видруковували десятиліттями заборонену інформацію, часто призводила до певного спрощення інтерпретації історії, навіть у тому разі, коли для обґрунтування цієї інтерпретації використовувались архівні документи. У певному сенсі, саме ця риса була підмічена Дж. Мейзом, який на прикладі перебудовної історіографії колективізації та голоду 1932-1933 рр. чітко розмежовує дослідження українських науковців (і відповідно, роль українського історичного істеблшменту) і розвідки літераторів. “Із цих двох груп, – зазначає автор, – письменники були сміливішими, проте менш обізнаними з історією як наукою” [9].*

Насамперед, інтереси історичних та літературознавчих студій перетинались у двох резонансних проблемах перебудовної гуманітаристики: політичній реабілітації “розстріляного відродження” 1930-х рр. та перевиданні заборонених в радянські часи літературно-історичних текстів [10].

Розглядаючи проблематику побутування “білих плям” історії на сторінках публіцистики кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. у візії літературної критики, слід відмітити, що її чи не найбільш дослідженою ділянкою є феномен “товстих” літературних журналів, щоправда, в основному за рахунок досить-таки сталого інтересу до цієї проблеми російських науковців.

Зокрема, в низці дисертаційних досліджень розглянута літературна критика та есеїстика журналів «Огонек» «Октябрь», «Знамя», «Вопросы литературы» тощо [11].

Західна історіографія цієї проблеми також досить значна. Одне з

---

*Про особливості формування інтелектуального середовища в Радянському Союзі саме літературними колами (на відміну від англо-американської традиції, де провідну роль відіграє політична філософія і політологія) згадував західний дослідник Марк фон Хаген. Хаген М. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого // Укр. іст. журн., 1994, № 1. – С.89. Див., крім того: Gillespie, David. Russian Writers Confront the Past: History, Memory and Literature. 1953-1991 // World Literature Today. – 1993. – Vol.67., Issue: 1. – P. 74; Keep, John L. H. The literary intelligentsia / Last of the Empires: A History of the Soviet Union, 1945-1991. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. 343-345.

перших досліджень (1990 р.), в якому вивчення “білих плям” історії було показано як, насамперед, історико-літературний процес, належить перу Дж.Луцького. Зокрема, прикінцеве есе його відомого дослідження “Політика в галузі літератури в Радянській Україні, 1917-1934 рр.” повністю присвячене початковому періодові гласності, із властивим ейфорічним сприйняттям її інтелектуальних та політичних складників [12].

Характерно, що проблематика дослідження феномену масових літературних журналів, які активно брали участь у процедурі заповнення “білих плям”, домінує в галузі русистики й поки що фактично не розробляється на теренах україністики [13]. З огляду на той факт, що літературний процес не оминав суто історіографічних проблематик, таких як, наприклад, реабілітаційні процедури стосовно репресованих письменників, критика історичної романістики та ін., вказана література є цілком придатною для допоміжного історіографічного аналізу.

Ця риса вповні стосується і однієї з найбільш цікавих зарубіжних робіт останнього часу німецької дослідниці Б.Менцель із промовистою назвою “Тромадянська війна слів: російська літературна критика періоду перебудови” [14]. Передусім, авторка аналізує публіцистику, ґрунтуючись на не властивих для зарубіжної історіографії концептуальних основах. “Російська літературна критика 1980-х - 1990-х років, – зазначає Б.Менцель, – може аналізуватись лише у співвідношенні із системою марксистсько-ленінських норм, *в межах якої, або у протиставленні до якої* (Виділено нами. – В.Т.) вона визначила своє призначення і свої поняття, з яких вона виводила свою суспільну роль та свій особливий інституціональний статус” [15].

***

1.1.3. Виклик історія / журналістика. Дослідження “білих плям” історії в дискурсі журналістики також має свою специфіку. По-перше, одну з найбільш потужних історіографічних ліній складають роботи в галузі теорії публіцистичних письменств, а також можливості використання публіцистики в якості історичного та історіографічного джерела [16].

Як уже зазначалося, публіцистика має власну логіку викладу і

інтерпретації історичного матеріалу, яка відрізняється як від суто наукової, так і від художньо-літературної. Насамперед, ця логіка будується за принципом суспільно-політичної актуальності, а не наукової доцільності. На вістря публіцистичного слова потрапляють передусім ті проблеми, які загострені у сучасність і мають статус суспільно значущих.*

В контексті постмодерної історії, відкриття джерельного потенціалу публіцистичних письменств відбулося саме за часів перебування [17].**

Відтак фактично будь-який значущий процес кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. має власну “публіцистичну історіографію”, яка переважно ще не розкрита ні вітчизняними, ні зарубіжними дослідниками.

Мабуть, першою спробою дослідити “публіцистичну історіографію” проблеми “білих плям” історії засобами журналістики здійснив у 2001 р. О.Романчук – один з активних учасників публіцистичного буму кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Предметом його дисертаційної роботи стала “українська історична публіцистика вісімдесятих-дев’яностих років ХХ ст. у зіставленні із публіцистичним набутком двадцятих-тридцятих років ...у розробці теми розвінчування фальшування історії” [18]. Фактично це є першим прикладом в новітній історії України, коли на захист виносились гіпотези, вироблені в межах публіцистики кін. 1980-х – поч. 1990-х рр.

Ми вже зазначали про феномен “публіцистики письменників” та т.зв. “політологічної публіцистики”. Зауважимо лише, що на

---

*Не випадково в західній гуманітарній традиції для позначення публіцистичного слова закріпився інший термін: “соціальна журналістика”, “журналізм”. Див., наприклад: **Meditich E. Journalism as a form of knowledge // Brazilian journalism research. – 2005. – Vol.1. – Number 2. – Semester 2. – P.122-136.**

Наскільки міцно пов’язані між собою поняття “публіцистика” і “історіографія”, свідчить історія античної Греції. В другій пол. V ст. до Р.Х. історіографія відчуває сильний тиск з боку риторики. Цьому сприяє: з одного боку, “спільна публіцистична установка історіографії”, з іншого – прийом вкладання промов (іноді вигаданих, стилізованих) до вуст реальних історичних осіб. Див.: **Троцкий И., Лопашов С. Период Греческой независимости [833 до Христ. Эры]. Греческая литература // Литературная энциклопедия: В 11 т. – [М.], 1929-1939. – Т. 2. – [М.]: Изд-во Ком. Акад., 1929. – Стб. 725-748.

пострадянському просторі вони досліджуються досить активно як в Україні, так і за її межами [19].

Крім того, слід взяти до уваги і той факт, що методологія аналізу публіцистичної літератури апробована на прикладі інших періодів історії України, переважно першої пол. XX ст. [20].

Наступною складовою спільного міждисциплінарного контексту історії та журналістики є проблематика дослідження перебудовних газет і журналів як головних носіїв публіцистичних письменств. Якщо брати до уваги аспект історичної публіцистики, то в цьому пункті поки що попереду зарубіжна історіографія.

Практично із самого початку публіцистичного буму (хронологічно це 1987-1988 рр. для “гласності №1” у Москві; 1989 р. – для “гласності № 2” в Україні) на Заході розпочинаються дослідження радянських ЗМІ, що дозволило на час розпаду Радянського Союзу отримати перші серйозні наукові результати.

Наприклад, заслуговує на увагу дослідження трансформації під час перебудови газети “Московские новости” – одного з флагманів горбачовської гласності [21]. Не дивлячись на чималу кількість проблем, окреслених в дослідженні, стрижнем якого є аналіз видання в якості “справжньої народної газети”, проблематиці “білих плям” історії приділена, на наш погляд, недостатня увага [22].

Дослідження радянських та пострадянських мас-медіа складають чималий напрямок в зарубіжній історіографії. Наприклад, на Заході окремо аналізувалась “публіцистична сатира” (фейлетоністика) часів перебудови та такий специфічний жанр публіцистичних письменств, як листи читачів до редакцій популярної періодики [23].

В цілому слід зазначити, що дослідження публіцистичного сплеску потрохи знаходить свого дослідника і в Україні, і за кордоном, проте рівень синтетичних, узагальнюючих робіт усе ще лишається недосяжним.

***

1.2. Вітчизняні та зарубіжні дослідження проблематики “публіцистичної історіографії”

Для сучасної української історіографії стало хіба що не традицією обходити увагою перебудовну публіцистику, а іноді й наукові дослідження 1989-1991 рр. Проте, як засвідчує її аналіз, даний масив літератури в жодному разі не можна недооцінювати. Окрім того, що саме цей період є часом формування методологічних та предметних засад в розвитку історичної науки, він посідає особливе місце як важливий етап її історіографічного становлення. Приміром, Ю.Поляков вважає, що у незліченних статтях і виступах радянських істориків, які публікувалися впродовж кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., “вже містилися зачатки історіографічного підходу” [24].

Широке коло подібних публікацій складає першу групу літератури в історіографії нашої проблеми. Особлива роль публіцистики в процесі дослідження “білих плям” стала очевидною вже напр. 1988 – на початку 1989 рр., коли намітились вагомі зрушення в суспільно-політичній сфері та почали проявлятися характерні ознаки публіцистичного сплеску: змінилось ставлення до історичної проблематики, стрімко зросли накладі періодичних видань, які активно друкували історичну літературу або ж писали про “білі плями” історії, зазнали суттєвих трансформацій звичні інтелектуальні стереотипи. Ці та інші обставини виступили, зрештою, в якості каталізатора власне наукових студій.

Відразу зазначимо, що “зародки” історіографічного підходу, про формування яких в контексті розвитку історичних досліджень кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. писав Ю.Поляков, належать скоріше виступам істориків-професіоналів і розгортаються, у першу чергу, в перспективі вивчення конкретних “білих плям”, а не всієї проблеми “невідомої” історії. Прикладом цього є одна з найбільш помітних публікацій перебудовного часу Ю.Шаповала, присвячена явищу сталінізму на Україні, в якій ґрунтовно, як на той час, було висвітлено основні історіографічні лінії проблеми [25]. У подібному річищі слід відмітити ще ряд публікацій, присвячених іншим періодам історії України [26].

В межах локальних проблематик певний внесок до історіографії зробила як наукова література, так і публіцистика. Остання, навіть за умов її використання в якості трибуни для наукових дискусій чи поля для апробації новаторських оцінок, несла помітно менше смислове навантаження [27].

Виключення становлять проблеми, суспільно-політична актуальність яких робила їх об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних публіцистичних письменств. Наприклад, це стосується т.зв. “проблеми Постишева”, яка була сформульована на терені зарубіжної публіцистики як реакція на “елейні статті, присвячені столітньому ювілеєві” цього діяча в межах публіцистики радянської [28].

Поряд із цим, вихід на рівень теоретичних узагальнень та нагальна потреба в новій концептуальній схемі вітчизняної історії мали рано чи пізно поставити питання в цілому історіографії проблеми “білих плям”. Окремі елементи цього процесу присутні в дослідженнях перебудовного періоду в контексті проблеми історико-партійних досліджень і питанні загального плину української історії [29].

Проте першість стосовно постановки та розробки проблеми місця та ролі публіцистики в дослідженні “білих плям” минулого на терені вітчизняної історіографії кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. безумовно належить науковцям Дніпропетровського державного університету, де в 1991 р. була здійснена спроба “оцінити сучасну публіцистику з позицій професійної історичної науки” [30]. Відповідна збірка статей вперше на широкому історичному матеріалі синтезувала проблематику “білих плям” в галузі історико-партійної науки з процесом її дослідження на сторінках публіцистики.

Подібне поєднання предмету дослідження (“невідомих” сторінок історії) із зрізом конкретного джерельного масиву було зроблене напр. 1990-го року київським дослідником О.Корнієвським в контексті проблематики “неофіційної преси” [31].

В межах пострадянської історіографії (1991-1995 рр.) дослідження проблеми, зазначеної у заголовку, набуває якісно іншого змісту. Кінець радянської епохи й початок відліку нового періоду вітчизняної історіографії з осені 1991 року безпосередньо вплинули на усі головні складові дослідницького процесу.

Зауважимо, що межу між радянською і пострадянською історичною наукою окремі дослідники схильні проводити досить-таки умовно – “в другій половині 1980-х років”, коли історична наука поступово “дистанціювалась від партійного і державного контролю” і “перестала бути “радянською історіографією”, приступивши до формування “режиму власного наукового життя” [32].

Відтак вивчення проблематики “білих плям” поступово переходить у фазу наукового розгляду, публіцистична література втрачає своє авангардне значення. Недавні події в суспільно-політичній та інтелектуальній галузі, відділені від постперебудовного часу тонким шаром в декілька років, стають фактом історії. Публіцистична література, що впродовж кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. була безпосереднім складником інформаційних процесів, перетворюється на об’єкт історичного дослідження.

Основні здобутки цього періоду пов’язані із роботою російських вчених в жанрі “історіографічної самокритики”. Власне, мова йде про т.зв. наукові спогади тих істориків, які безпосередньо брали участь у дослідницькому процесі кін. 1980-х - поч. 1990-х рр.: Ю.Афанасьєва, В.Козлова, Г.Бордюгова, Ю.Полякова та ін. [33].

Особливо цінною в контексті розробки проблеми публіцистичного сплеску є монографія Ю.Полякова, в якій докладно проаналізовані усі основні лінії розвитку радянської історичної науки 1987-1992 рр. та окрема увага приділена проблемі “білих плям” історії [34].

Зауважимо, що чи не єдиний приклад літератури такого типу на терені вітчизняної історичної науки пострадянського періоду становлять окремі публікації С.Кульчицького [35].

Поряд із цим, однією з характерних рис історіографії першої половини 1990-х рр. є тлумачення самого факту пошуків “істинної” історії за часів перебудови в якості безпосереднього прояву кризи радянської історичної науки. Зокрема, в такому контексті написане дослідження А.Лагунова. На матеріалі радянської та російської історії автор розглядає практично увесь спектр головних історіографічних проблем кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., серед яких: методологічна криза, переворот ціннісно-сміислової орієнтації історичних досліджень, поява раніше невідомих сторінок історії тощо [36].

Забігаючи наперед, зауважимо, що дещо з інших позицій розглянута проблема кризи радянської історичної науки в дослідженнях В.Головка. Зокрема, аналізуючи різні напрямки (сторони) перебудовної історіографії, автор зазначає, що “поняття кризи не застосовувалося жодною із зазначених сторін”, оскільки дискусії, котрі проходили серед українських істориків у добу перебудови, носили переважно ідеологічний характер, а не методологічний” [37]. Отже, є зрозумілим, чому впродовж всього перебудовного періоду публіцистика балансувала між ідеологічними дискурсами як в політичній, так і в історіографічній сферах.

Серед “синтетичних” робіт зарубіжних дослідників слід найперше назвати розлогу публікацію С.Величенко (Університет Торонто), присвячену проблематиці трансформаційних процесів в історіографії СРСР на прикладі “минулого неросійських народів” [38].

Характерним є також і те, що перша західна робота, в якій були ґрунтовно проаналізовані роль і місце публіцистичних письменств у процесі трансформації радянської історіографії, стосувалась саме “репресивної проблематики” – голодомору 1932-33 рр. Мова йде про дослідження американського історика Дж.Мейза. На широкому джерельному матеріалі (переважно публіцистики 1988-1991 рр.) автор показує основні етапи трансформації поглядів на проблему, зміну оцінок і трактувань. Характерно, що предмет розгляду становить як вітчизняна, так і російська публіцистика [39].

Цікавий аналіз публіцистики як історичного джерела представлений в роботі канадського історика З.Когута із промовистою назвою “Історія, як поле битви”. Зокрема, автор досліджує історичну проблематику на сторінках газети “Правда України” у 1990-1993 рр. Вибір саме цієї газети зумовлений тим, що, за думкою З.Когута, газета “Правда України” (“консервативне”, “прокомуністичне”, “просоюзницьке” видання) слугуватиме певним барометром, за яким можна визначити точку, де історична правда “вийшла за вузьке коло націоналістичної інтелігенції й почала проникати спочатку до комуністичного, а після здобуття незалежності – до экс-комуністичного політичного напрямку” [40]. Формат щоденної газети не передбачав особливого зацікавлення історичною проблематикою, проте політична

кон'юнктура – перш за все поява НРУ та очевидна необхідність протистояти його активності в галузі апеляції до історичної пам'яті – примусили редакцію піти на поступки. Таким чином, політичне протистояння на ниві тлумачення історичного минулого та трансформація самого видання і його читацької аудиторії, становлять головну мету цього епізоду дослідження канадського історика [41].

Як зазначає російська дослідниця О.Дроконова, період “історіографічного вакууму середини 1990-х рр.” практично не позначився серйозними дослідженнями в галузі історії кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. [42].*

Втім, десятиріччя перебудови (1995 рік) цілком могло стати відправною точкою для розробки синтетичних робіт в галузі українознавства кін. 1980-х – поч. 1990-х рр., проте, з огляду на типові для пострадянських країн причини, ювілей “радянської ліберально-демократичної революції” фактично оминув вітчизняну історичну науку. Єдиною помітною подією став науковий семінар “Перебудова: задум і результати в Україні”, проведений фахівцями Інституту історії України НАН України, в матеріалах якого, проте, проблематика “публіцистичної історіографії” не була представлена [43].

Серед російських робіт цього часу варто відмітити ґрунтовне дослідження О.Макарова, присвячене проблематиці використання історії СРСР 1920-х – 1930-х рр. у політичній боротьбі радянського суспільства кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. [44].

Перші серйозні “позарадянські” наукові дослідження епохи перебудови, написані на широкому джерельному та мемуарному матеріалі, розпочинаються на зламі ХХ-ХХІ ст.

В центрі уваги російських дослідників перебувають т.зв. трансформаційні процеси кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., складниками яких почасти виступає і проблематика повернення “невідомої” історії. Зокрема, в дослідженнях істориків Ю.Ігрицького, Л.Доброхотова, Д.Маслова, І.Коросєвої, І.Чечель розглянуто різні аспекти перебудовних трансформацій: суспільно-політичні (Ю.Ігрицький, Л.Доброхо-

---

*Серед усього доробку російської історіографії середини 1990-х рр. О.Дроконова називає лише одну роботу: **Согрин В.В. Политическая история современной России. 1985-1994: От Горбачева до Ельцина. М., 1994.**

тов), спроби модернізації партійно-державної системи (Д.Маслов, І.Короева), зміни в галузі науково-історичних уявлень (І.Чечель). Характерно, що більшість досліджень виконані в контексті підготовки дисертаційних робіт, що, безумовно, є позитивною рисою для подальшого розвитку досліджень у цьому напрямку [45].

В Україні проблематика трансформаційних процесів кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. досліджена в роботах О.Бойко, Ю.Смольникова, С.Кульчицького, С.Костилюєвої, на сторінках яких помітна увага приділена проблемі повернення історичної пам'яті [46].

Окремо слід назвати дисертаційну роботу російської дослідниці О.Гордіної як фактично перше дослідження на пострадянських наукових теренах, присвячене аналізу історичної публіцистики перебудовного часу. Авторка вивчає проблему побутування вітчизняної історії на сторінках одного з флагманів перебудови – масового ілюстрованого журналу “Огонек”. Зокрема, в даній роботі вперше на матеріалах історичної публіцистики обґрунтовано специфіку історіографічної ситуації кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. та визначено основні параметри (характерні в цілому для радянських наукових теренів) публіцистичного історіописання [47].

Слід зауважити, що в Україні фактично у цей же період спостерігається певне пожвавлення в дослідженнях перебудовних “боїв за історію”. Зокрема, надзвичайно цікавою є серія публікацій київської дослідниці С.Костилюєвої, присвячена проблемі вивчення голодомору 1932-1933 рр. у періодичних виданнях України та Російської Федерації. Окремо слід зазначити, що розвідка авторки з приводу функціонування теми голодомору на сторінках газети “Літературна Україна” за часів перебудови є фактично першим вітчизняним дослідженням в галузі “публіцистичної історіографії” [48].

В цілому варто зазначити, що тема “публіцистичної історіографії” все ще лишається не надто дослідженою ділянкою в історії вітчизняної історичної науки кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Домінує локально-тематична перспектива досліджень, що певною мірою не дозволяє належним чином оцінити дане історіографічне явище.

***

1.3. Основні напрямки дослідження проблематики “білих плям” в західній історіографії

Проблема трансформації образу історичного минулого в Радянському Союзі починає цікавити західного дослідника практично із самого початку перебудови, про що свідчать численні роботи найрізноманітнішого характеру: від публіцистики та коротких аналітичних викладок до перших серйозних досліджень дисертаційного рівня [49]. В багатьох із них в тому чи іншому контексті зверталась увага на роль вітчизняної публіцистики в процесі дослідження “білих плям” історії.

Розпад СРСР спричинив певні зміни в характері та структурі зарубіжних робіт, проте аж ніяк не згасив інтересу до проблематики “невідомої” історії. Звернення до західного (передусім англомовного) наукового досвіду є сьогодні невід’ємною складовою будь-якого історичного дослідження, а тим більше в тих проблемах, які не просто виступали в якості об’єкту спостереження зарубіжних фахівців, але й містили для них певну суб’єктивну сторону. Фрагментарно наукові результати зарубіжних фахівців присутні в просторі вітчизняної періодичної літератури починаючи з 1989-го року.*

З 1990-го року цей процес набуває систематичних рис. Зарубіжна україніка впродовж кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. фактично бере участь в процесі опрацювання та ліквідації “білих плям” вітчизняної історії, причому як на рівні публіцистичної, так і наукової літератури.

Власне, в цьому полягає одна із специфічних рис публіцистичного сплеску історичної проблематики перебудовного часу, і саме ця риса водночас є серйозною підставою для вивчення західного досвіду в даній проблемі.

На наш погляд, від початку перебудови в Україні й по сьогодні дослідження проблеми “білих плям” вітчизняної історії розгортаються на Заході у трьох напрямках: як рецепція радянського наукового

---

*Крім аналізу публіцистичної літератури, дану тезу підтверджує і мемуаристика тих західних істориків, які брали активну участь у дослідницькому процесі “невідомої” історії. Див.: Гунчак Т. *Мої спогади – стежки життя.* – К.: Дніпро, 2005. – С.63-79.

досвіду, переважно у формі дослідження сталінізму; як проблема російсько-українських відносин; зрештою, в якості проблематики регіональної ідентичності.

***

1.3.1. Проблематика “білих плям” вітчизняної історії як рецепція радянського наукового досвіду. За висновком цілого ряду дослідників, критична налаштованість зарубіжної історіографії по відношенню до радянської, крім цілковито зрозумілих об’єктивних причин, обумовлювалась ще й домінуванням “тоталітаристської” моделі в соvěтологічних дослідженнях 1970-х – 1980-х рр. [50]. Диктуючи засадничу неможливість глибокої трансформації радянського інтелектуального простору без зламу “тоталітарної криги”, ця модель, зрештою, кардинальним чином вплинула на формування на Заході образу СРСР як “країни з непередбачуваним минулим”.*

Тому, коли західна україністика та історична наука в Україні на рещті отримали можливість називатись партнерами більше, ніж ідейними ворогами, вони представляли собою не просто географічно чи культурно відмінні інститути – вони писали різну історію. Звісно, це надзвичайно сильно впливало на характер тієї літератури, яку вони пропанували читачеві.

Проте, існуючи досить довгий час в свого роду паралельних історіографічних контекстах, об’єднаних спільним об’єктом дослідження у вигляді української історії, вони рано чи пізно мусили розпочати

---

*Певного зауваження потребує “український рахунок” в цій справі. У сфері західного українознавства традиція критичного ставлення до радянського історіописання має доволі глибоке коріння. У післявоєнні часи діаспорні науковці та громадські діячі чинять активний інтелектуальний опір відразу трьом напрямкам історіографічної та суспільно-політичної думки: радянській історіографії (Див.: **О. Pidhainy. Ukrainiane Historiography and the Great East-European Revolution: A propos of Symonenko’s polemics. Toronto, Yongstown State Univeirsity, 1968, 123 pp.**); соvěтології, з її домінантою на студії в галузі русистики (Див.: **Дальній М. Україніка у сучасних англомовних енциклопедіях // Сучасність. – 1966. - №6 (66). – С.103-112; Дорохіна Т. Радянська доба в редакції авторів “Визвольного шляху” (1948-1991 рр.) // Київська старовина. – 2006. - №1. – С.126-134**); зрештою, західній соціальной журналістиці (Див.: **Гунчак Т. Мої спогади – стежки життя. – К.: Дніпро, 2005. – С.72-73**).

узгодження наукових позицій, попри те що з обох боків “залізної завіси” вистачало ідеологічних умовностей та упереджень.

Виглядає досить очевидним, що на ранньому етапі перебудови (до 1989 року) єдиною можливою формою взаємодії українознавчих студій в УРСР і за кордоном могла бути лише публіцистика, для якої, за висновком О.Романчука, “із кінця 1970-х рр. реабілітація істини стала головним завданням” [51]. Приводом для перегляду усталених в СРСР поглядів на зарубіжні дослідження стала концепція “очищення соціалізму від деформацій”, яка, власне, й репрезентувала Заходу горбачовське “нове мислення”.

Слід зазначити, що впродовж 1988-1989 рр. і в науковій, і в публіцистичній літературі в УРСР домінувала проблематика сталінізму, репрезентована в основному темою політичних репресій.

Фактично саме вона увесь цей час лишалася титульною проблемою офіційної радянської історіографії, яка на її прикладі демонструвала хід процедури “очищення соціалізму”. Тому чималий проміжок часу (якщо говорити про радянські наукові терени в цілому, то з 1987 до 1989-1990 рр.) зарубіжні дослідження історії СРСР – ретельно прочищені через ідеологічні фільтри та розібрані на “коректні” цитати – використовувались для додаткової аргументації правильності та незворотності боротьби радянської історіографії за “справжній” (“ленінський”) соціалізм [52]. Втім, обравши для дискутування проблематику сталінізму, радянська історична наука фактично обрала найкраще розроблену на Заході сторінку історії СРСР, що, звісно, не оминулося без помітних теоретичних потрясінь.*

---

*За висновком російського дослідника советології А.Некрасова, напр. 1980-х – поч. 1990-х рр. Радянський Союз перетворився на своєрідний “полігон” для перевірки советологічних концепцій”, які використовувались “не лише на практиці в процесі демократичних перетворень в СРСР, але слугували невичерпним джерелом інформації про “білі плями” (або “чорні дири”) радянської історії в її багаточисельних інтерпретаціях”. Тому, зазначає А.Некрасов, роботи зарубіжних фахівців не просто вплинули на радянську перебудовну історіографію, але й практично “безмежно панували” на її теренах. **Некрасов А.А. Становление и этапы развития англо-американской советологии: Автореф. дис. ... канд. истор. наук: 07.00.02; 07.00.09 Ярославль, 2001. – С.3.**

З іншого боку, специфіка побутування репресивної проблематики на радянських наукових теренах породжувала відповідне ставлення до радянської історичної науки [53]. Можливості зарубіжних фахівців розповісти про власний науковий досвід та бажання істориків з СРСР розібратись у складних питаннях радянського минулого зійшлися на сторінках публіцистичних досліджень, отримавши назву “ліквідація “білих плям” історії”. З боку західної історіографії це виглядало як, у першу чергу, рецепція радянського наукового досвіду через дослідження титульної (і на певний час єдино можливої) проблематики сталінізму.

Окрім того, що така постановка проблеми надовго закріпила за радянським періодом домінуюче положення у дослідженнях перебудовних “боїв за історію”, вона, вочевидь, суттєво вплинула на образ проблематики “білих плям” в зарубіжних дослідженнях постперебудовного часу [54].

***

1.3.2. “Білі плями” вітчизняної історії як проблема російсько-українських взаємин. Як уже зазначалося, попри доволі різні підходи до самого предмету студіювання, дослідники переважно сходяться на тому, що причини появи “білих плям” слід шукати не стільки в історіографії, скільки в суспільно-політичній практиці в СРСР та Радянської України (а можливо – і Російської імперії).

Вочевидь, саме цей аргумент є головним для мотивації дослідження проблеми “білих плям” у контексті російсько-українських взаємин. Як зазначає В.Петровський: “Українці були включені до офіційної концепції російської історії” через те, що “були об’єктом інтеграційної політики Російської імперії” [55].*

---

*Характерно, що вітчизняна історична наука поступово виходить на рівень узагальнення західного досвіду дослідження російсько-українських взаємин в історичній перспективі і ретроспективі. Прикладом цього є науковий доробок харківського історика В.Петровського. Див.: Петровський В. Оцінка пострадянського стану та перспектив українсько-російських відносин на початку ХХІ ст. // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. - 2002. – №7(50). – С. 56-60; Його ж. Петровський В.В. Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 рр.).- Х.: Майдан, 2003. – 490 с.

Особливо цінними в цьому сенсі є наукові результати зарубіжної історіографії – фактично єдиної ланки загального історіографічного дискурсу кін. 1980-х – поч. 1990-х рр., яка не лише довгий час спостерігала за процесом ідеологізації радянської історичної науки, але й в часи перебудови була активно заангажована до переосмислення радянського історичного спадку.

Треба зазначити, що проблема російсько-українських (у ширшому контексті – російсько-українсько-білоруських) взаємин є, з очевидних причин, своєрідним мейнстрімом постсоветологічних досліджень, у річищі яких історичні студії займають не останнє місце.

Одна з найбільш типових робіт, в якій “білі плями” минулого розглянуті, за висловом її автора, у ретроспективі “відчуття історії” стосовно “езотеричної проблеми україно-російських взаємин”, належить перу відомого канадського історика З.Когута [56]. Хоча в роботі розглянуто практично увесь комплекс вітчизняної “невідомої” історії в тій послідовності, в якій відбувалась її реабілітація, прикладом центральної ідеї автора може слугувати ремарка стосовно “білих плям” історії українського козацтва. За думкою З.Когута, якщо відродження теми козацтва в Росії лише підтверджувало інтеграційні процеси в Російській імперії, то щойно відкритий вітчизняний досвід козацької історії навпаки відстоював окрему територіальну інтеграцію України. У цьому сенсі, зазначає автор, історія козацтва впродовж перебудови виступала центральною темою для відродження “іншої” (якщо виходити із контексту роботи – “не російської”. – В.Т.) історичної свідомості [57].

Вочевидь є зрозумілим, що окрім власне історіографічних завдань, схема дослідження “білих плям” вітчизняної історії як продукту російсько-українських взаємин ставить перед дослідником свого роду культурологічне надзавдання, яке також можна описати словами З.Когута: “Необхідно позбавлятися не лише синдрому “імперіалізації”, але й поняття про Україну як частину російського соціуму” [58].

Ця схема має і свої плюси, і мінуси. Як уже зазначалося, така інтерпретація проблематики “білих плям” вітчизняної історії ще більше схиляє шальку терезів у бік суспільно-політичних аспектів. Полі-

---

тологічний дискурс більш дискретний. Натомість в історіографії та історії ХХ ст. спроби відділити “імперське” та “російське” від “українського” ставить проблему про “радянське”.

В межах зарубіжної історіографії дана проблема вже дискутується. Приміром, П.Холквіст в дослідженні, присвяченому побутуванню радянського досвіду в пострадянській історіографії, формулює її так: “Як ми будемо співвідносити сучасність незалежних пострадянських держав та їхню нову національну пам’ять з їхнім радянським минулим?” [59].*

Наостанку зауважимо, що жанр історіографічного огляду не дозволяє проаналізувати бодай навіть більшу частину зарубіжних робіт, присвячених “білим плямам” вітчизняної історії як проблемі російсько-українських взаємин. Певним аспектам даної теми присвячували увагу А.Вілсон, Р.Шпорлюк, С.Плохій, С.Єкельчик та ін. В тому чи іншому вигляді праці зазначених авторів присутні в основній частині дослідження [60].

***

1.3.3. “Білі плями” історії як проблема регіональної ідентичності. Твердження про “Галицький П’ємонт” та “русифіковані Схід і Південь” як центральну проблему національної ідентичності в Україні періоду перебудови вже давно перетворилося на журналістський штамп. Проте в історіографічному сенсі, в якості наукової проблеми така дефініція лишається практично у виключній парафії зарубіжних дослідників. Вітчизняна історіографія поки що фактично не розгля-

---

*На наш погляд, не є проблемою методологія дослідження “білих плям” вітчизняної історії через візію російсько-українських взаємин. Проблемою може стати очевидне відставання вітчизняної історіографії від російської в розробці періоду кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. як ключового в історіографічному сенсі для всієї радянської історії. А також те, що методологія може з часом набути предметного статусу. Цілком ймовірно в такому разі, що вітчизняній історіографії доведеться відстоювати право на “свою” частку радянського минулого. **Див.:** Holquist P. *Construktig a new past: The Soviet experiens in post-Soviet historiography / Russia and the end of the twentieth century: culture and its horizons in politics and society. Conference Papers. Stanford University. October 1998. Compiled and Edited by Gregory Freidin. – Stanford University, 2000. – P.5 / <http://www.stanford.edu/group/Russia20/volumepdf/Holquist.pdf> – P.5-7.*

дає проблематику побутування історичної пам'яті в регіональному аспекті.

У певному сенсі тема “регіонального” відчуття минулого ґрунтується на цілому фундаменті робіт, присвячених тлумаченню перебудови як революції. В Україні одним з найбільш послідовних прибічників такої концепції перебудови є С.Кульчицький, який тлумачить події кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. як “третю національну революцію” (поряд із національно-визвольною революцією 1648-1654 рр. та “визвольними змаганнями” 1917- поч. 1920-х рр.) [61].

Такий підхід, безумовно, переносить проблему на інший концептуальний рівень, змінюючи, проте, звичні причинно-наслідкові зв'язки, які традиційно кладуться в основу образу історії кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Приміром, це стосується тези про правонаступництво в політиці УНР 1917-1920 рр. і політичній боротьбі націонал-демократів у 1989-1991 рр.*

Зауважимо, що лише в такому контексті події на Україні наприкінці 1980-х - поч. 1990-х рр. можна співставляти із проблематикою “оксамитових революцій” 1989 р. в колишніх центральноєвропейських країнах соцтабору (Польщі, Угорщині, Чехословаччині).

Одним з можливих варіантів розв'язання даної проблеми може бути зміна базових просторово-часових параметрів історії кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., що почасти вже реалізується передусім на теренах історико-культурних студій. Насамперед, на перший план виходить триріччя 1989-1991 рр., поступово відтісняючи на маргінеси досліджень початковий етап 1985-1988 рр., який, у свою чергу, виступає лише джерелом аргументів і прикладів для осмислення процесів більш пізнього часу.

---

*Окрім того, теза про перебудову-революцію широко використовується в зарубіжній історіографії. Див., наприклад: **Suny, Ronald Grigor. From Reform to Revolution / The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union. Stanford, CA: Stanford University Press, 1993. – P. 138-144.** Зокрема, британський історик Д.Кіп виділяє в ході перебудовних трансформаційних процесів дві фази: революцію “зверху” (1985-1988 рр.) та революцію “знизу” (1989-1991 рр.) **Keep, John L. H. Last of the Empires: A History of the Soviet Union, 1945-1991. – Oxford: Oxford University Press, 1996. – P. 331-378.**

З іншого боку, на середину 1990-х рр. в значній мірі встигла виявити себе й тенденція до локалізації “національно-культурного відродження” кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. в межах західноукраїнського регіону і протиставлення його аналогічним процесам на Сході України, що, на наш погляд, може з часом суттєво деформувати усталені уявлення не тільки щодо соціокультурного середовища перебудови, але й вплинути на трактування змісту подій та явищ кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. на Україні.

За твердженням А.Портнова, історія подій на Західній Україні 1989-1991 рр. почасти розглядається зарубіжними дослідниками окремо від решти території УРСР та СРСР, що є, на думку автора, одним з найпоширеніших критеріїв вивчення проблеми “революцій в комуністичному блоці” у західній гуманістиці (подій кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. у Східній та Центральній Європі в країнах “соцтабору”) [62]. Зокрема, американський історик Падрік Кенні, – зазначає А.Портнов, – в своєму дослідженні «Карнавал революції» розглядає в такому контексті Польщу, Чехословаччину, Угорщину, НДР, Словенію та Західну Україну – території, що були “об’єднані спільним минулим у складі західних імперій (Габсбурської та Пруської), поза якими перебіг революції (власне, на українських теренах – горбачовської перебудови. – В.Т.) набув іншого – значно кривавішого вигляду (Румунія, Югославія, решта частини СРСР)” [63].

Нагадаємо, що за думкою В.Петровського, “українці були включені до офіційної концепції російської історії” через те, що “були об’єктом інтеграційної політики Російської імперії” [64]. Чи не є це аргументом для аналізу іншої інтеграційної парадигми у вітчизняній історії, пов’язаної із Австро-Угорською імперією?

На наш огляд, з часом проблема відкриття “невідомої” історії, вочевидь, об’єднуватиме не лише поняття про Україну “як частину російського соціуму” (З.Когут), але й про “Галицький Пемонт” як елемент центральноєвропейської ідентичності (П.Кені).

Наприклад, яскравим підтвердженням цього є вже цитована вище робота З.Когута, в якій сприйняття в УРСР кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. “білих плям” історії постає залежним від регіональних традицій (дана тенденція показана на прикладі побутування теми ОУН-

---

УПА в Західних і Східних регіонах України) [65]. Або в дослідженні А.Вілсона, присвяченому проблемі використання різних історичних поглядів у політичних процесах на Донбасі і в цілому в Україні [66].

Зрештою, зміна просторово-часових параметрів “перебудовної революції” (навіть за умови сприйняття вищезазначених тез як суто теоретичних) може, цілком ймовірно, призвести до значних концептуальних зрушень стосовно її трактування й методології аналізу в галузі як вітчизняної, так і зарубіжної історії.*

---

*В якості прикладу того, як згаданий чинник впливає на параметри вибору об’єкту дослідження в зарубіжній історіографії, варто згадати висновки, зроблені американським дослідником Д.Бурбанк. Зокрема, він зауважує, що одним з гасел його американських колег (колишніх советологів, які після розвалу СРСР втратили звичні обриси предмету дослідження) може бути вислів “Назад від революції”. Зокрема: “Нове звернення до старого режиму (власне, періоду дорадянської історії. – В.Т.) частково пояснюється небажанням продовжувати звичайні дослідження радянського періоду, політизовані до розпаду Союзу, і ще більш проблематичні після 1989 року”. Відтак, зазначає автор, “найцікавіший період російської історії для багатьох вчених завершується 1860-ми роками”. **Бурбанк Д. Новые течения в Американской историографии о России: власть и культура // Доклад, прочитанный в июне 1997 г. на Летней школе, организованной Московским общественным научным фондом в рамках программы “Российские общественные науки: новая перспектива” // Исторический ежегодник. - 1997. – С.60-68. <http://www.omsu.omskreg.ru/histbook/articles/y1997/a060/article.shtml>**

ВСТУП

1. Орлов И. Современная российская историография XX столетия: смена научной парадигмы? / В кн.: Харківський історіографічний збірник. – Х.: Вид-во НУА, 2006. – Вип. 8. – С. 17.
2. Кульчицький С. 10-річчя “української хвилі” // Іст. України. – 2000. - №4. – С. 8.

ПОСИЛАННЯ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Див.: Про сталінізм і сталінщину: [Ухвала Установчого з'їзду НРУ від 10 вересня 1989р.] // Літературна Україна.-19 жовтня 1989.-С.7; Про національну символіку: [Ухвала Установчого з'їзду НРУ від 10 вересня 1989р.] // Літературна Україна.-19 жовтня 1989.-С.7; У ЦК Компартії України. Формувати історичну свідомість: [ЦК Компартії України розглянув питання «Про розробку республіканської програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР»] // Радянська Україна.-3 лютого 1989.-№28.-С.1; // Молодь України.-4 лютого 1989.-№24.-С.1; Літературна Україна.-9 лютого 1989.-№6.-С.1; У ЦК Компартії України. Про 50-річчя возз'єднання Західної України з Українською РСР у складі Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Постанова ЦК Компартії України // Радянська Україна.-6 травня 1989.-№106.-С.1; “Белым пятнам” истории – политическую оценку. Постановление ЦК КПУ “О необходимости углубления изучения и объективной оценки некоторых страниц истории Компартии Украины 30-40-х и нач. 50-х годов” // Правда Украины.-4 февраля 1990.-С.1; Правда о народной трагедии: [ЦК КПУ принял постановление “О голоде 1933-1933 гг. на Украине и публикации связанных с ним архивных материалов”] // Правда Украины.-7 февраля 1990.-С.4.
2. Кульчицький С. Українська історія як знаряддя легітимізації пострадянського політичного устрою наприкінці 80-х років / У зб.: Історія та історіографія в Європі. – К., 2004. Вип. 3: Історична наука як засіб політичної легітимізації в Німеччині та в Україні у XX столітті. – С. 102. Див.: Тиский М. Зародження та діяльність Народного Руху на Волині (1989 – 1990 рр.) // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки. Інститут історії України НАН України. – К., 2004. – Вип. 11. – С.

- 461–471; Секо Я. Український національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження української державності: історіографія проблеми // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. – Серія: Історія / За заг. ред. М. М. Алексієвця. – Вип. 2. – Тернопіль: ТНПУ, 2004. – С. 216–230; Його ж. Українські національні революції ХХ століття: паралелі визвольних змагань // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 3. – Тернопіль: ТДПУ, 2003. – С. 120–125. Сімперович В. Історіографія національно-демократичного руху за суверенітет і незалежність України на рубежі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. // Українознавство. – 2004. – Число 3-4. – С. 221-226; Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні. Середина 1950-х — початок 1990-х років.— К.: Вид-во О. Теліги, 1998. / У 2 т. – Т.2.; Барсенков А. Реформи Горбачева и судьба союзного государства. 1985-1991. М.: Изд-во МГУ, 2001; Горбачев М. Понять перестройку... Почему это важно сейчас. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 400 с. тощо.
3. Див.: Zajcew O. Rukh: the social construction of protest, 1988-1992 / by Orest Wasyl Zajcew. [microform] – Ottawa: National Library of Canada = Bibliotheque nationale du Canada, 2000. – P.69-125.
4. Там само. – P.124
5. Див.: Гарань О. Убити дракона (3 історії Руху та нових партій України). – К., 1993; Литвин В. Політична арена України: Дійові особи та виконавці. – К., 1994.
6. Див.: Камінський А. На перехідному етапі: «Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні / Український Вільний Університет. Серія Монографії, ч.51. Перед. М.Прокопа. – Мюнхен: УВУ, 1990. – 623 с.; Бойко О. Суспільно-політичні трансформації в Україні (квітень 1985 – серпень 1991 рр.): історико-політологічний аналіз. – Автореф. ...док політ. наук за спеціальністю 23. 00. 02 – Політичні інститути і процеси – Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України, Київ, 2003. – С.9.
7. Див.: Чому зникають товсті журнали, які відіграли значну роль в націотворенні? Розмова із В.Скуратівським / У зб.: Олійник В. Про справжнє та надумане. Думки небайдужих людей. – К.: Логос, 2001. – С.173-176; Величенко С. Перебудова та минуле неросійських народів // Український історичний журнал. – 1992. – №4. – С. 96-104.
8. Кулик В. Письменницьке відродження: українська державна ідея в дискурсі

-
- “опозиції всередині режиму” перших років перебудови // Сучасність. – 1998. – Ч.1. – С.56.
9. Mace J. How Ukraine was permitted to remember // The Ukrainian Quarterly. - Summer 1993. - №2. - P.121-122.
10. Див. про це публікацію автора: Тарасов В. “Репресована література” 1930-х рр. у дзеркалі вітчизняної публіцистики кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. (на прикладі творчості М.Хвильового) // Молода мистецька наука України. IV електронна наукова конференція молодих науковців, докторантів, аспірантів, магістрантів, студентів / ХДАДМ, 20 грудня 2003. – Х., 2003. – С.107-109.
11. Див.: Белоус Л. Литературная критика в журналах “Огонек”, “Октябрь”, “Знамя” в период перестройки. Дис. ...канд. филол. наук: 10.01.02 М., 1994 - 155 с.; Леан Тебинь. Эволюция журнала “Вопросы литературы” в годы перестройки, 1985-1990 гг. Дис. ...канд. филол. наук: 10.01.10 М., 1994; *Частково*: Куликова Т. Публицистика А.И. Солженицына. Процесс коммуникации: от информационного бума до информационного вакуума: 1960-1994 р. - Автореф. ... кан. фил. наук: 10.01.10. - Ставрополь, 2004.
12. Luckyj, George S. N. Literary Politics in the Soviet Ukraine, 1917-1934. – Durham, NC: Duke University Press, 1990. – P. 251-168.
13. Див.: Vaisman, Galina. Russian national identity and Russia’s future in the literary journals *Novyi Mir* and *Nash Sovremennik*, 1992-1993 [microform]. – Ottawa: National Library of Canada. – Bibliotheque nationale du Canada, 1995.; Van Nes, Esther Maria. The last days of illusion: Glasnost in Moscow News [microform]. – Ottawa: National Library of Canada. – Bibliotheque nationale du Canada, 1997.
14. Мендель Б. Гражданская война слов: российская литературная критика периода перестройки/ Пер. с нем. Г.Снежинской. – СПб.: Академический проект, 2006. – 400 с.
15. Там само. – С.14.
16. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие / И.Н.Данилевский, В.В.Кабанов, О.М.Медушевская, М.Ф.Румянцева. - М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1998. – С. 612, 618-621.
17. Див. про це публікацію автора: Тарасов В. Вітчизняна публіцистика 1989-1991 рр. і проблема сучасної інтерпретації подій кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. в гуманітарних дослідженнях / Теорія і практика матеріально-художньої культури. Четверта наукова конференція профе-

---

сорсько-викладацького складу ХДАДМ за підсумками роботи 2002-2003 н.р. – Х., 2003. – Вип.4.

18. Романчук О. Исторична публіцистика як складова системи державотворення та самоорганізації громадянського суспільства в Україні. – Автореф. ...кан. філ. наук /10.01.08 – журналістика. – Інститут журналістики Київського Національного університету імені Тараса Шевченка. – Київ, 2001. – 11 с.
19. Струкова Е. Альтернативная периодическая печать и ее роль в становлении многопартийности в России (1986-1996). – М.: МГУ, 2002; Таболин В. Пресса либерального направления в общественной жизни России, 1985- 1991 гг.: Автореф. дис. ... кандидата наук; Исторические науки: 07.00. 02 / Моск. гос. соц. ун-т. - М., 1999. - 42 с.; Варецкий Б. Шелест страниц, как шелест знамен: Пресса России в трех политических режимах. Науч.-истор. очерк / Варецкий Б. И. - М.: РеСК; Информ Форте, 2001. - 271 с.; Тисяча років української суспільно- політичної думки. У 9-ти т.: Т.9. 1989-2001 роки / Упоряд. Ю.Шаповал. — К.: Дніпро, 2001– 660 с.
20. Див.: Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 2003. – 20 с.; Рудий Г. Газетна періодика – джерело вивчення проблем української культури. 1917 – 1920 рр. – К.: Інститут історії України НАН України, 2000. – 441; Березовський О. Українська преса Наддніпрянщини: пропаганда та відстоювання національних домагань українства (1905-1907 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2004. — 16с.; Антонченко Т. Періодична преса Києва як джерело вивчення суспільно-політичної історії України (1905-1914 рр.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка — К., 2004. — 15 с. тощо.
21. Porter C., Schillinger E. Glasnost and the Transformation of «Moscow News» // Journal of Communication. – 1991. – Vol. 41., Issue: 2. – P. 125-149.
22. Porter C., Schillinger E. Glasnost and the Transformation of «Moscow News» // Journal of Communication. – 1991. – Vol. 41., Issue: 2. – P. 139. Див., також дисертацію, захищену в університеті Альберта з тієї ж теми: Van Nes, Esther Maria. The last days of illusion: Glasnost in Moscow News [microform]. – Ottawa: National Library of Canada. – Bibliothique nationale du Canada, 1997.

-
23. Див.: Ryan-Hayes, Karen L. *Russian Publicistic Satire Under Glasnost: The Journalistic Feuilleton*. – Edwin Mellen Pr, 1993.; Dear Comrade Editor: *Readers' Letters To The Soviet Press Under Perestroika*. – Bloomington: Indiana University Press, 1992. – 235 p.
24. Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое. Полемические заметки. – М.: «АИРО - XX», 1995. – С.194.
25. Шаповал Ю. Сталінізм і Україна // Укр. іст. журн. – 1990. - №12. – С.51-57.
26. Українське козацтво: сучасний стан та перспективи дослідження проблеми. (Матеріали «круглого столу») // Укр. іст. журн. – 1990. - №12. – С.12-29; Корнієвський О. Актуальні проблеми історії України на шпальтах “неофіційної преси” // Філософ. і соц. думка. – 1990. - №12. – С.3-13.
27. Марусик Т. Міфи і реальність: [Дискусійний клуб Вінницького ТУМу] // Культура і життя. – 1990. – 23 грудня; Пахльовська О. Система табу або “заборонена” Україна // Культура і життя. – 1990. – 25 листоп. Годод... на історію: [Інтерв'ю з заввідділом феодалізму Ін-ту історії України АН УРСР, д.і.н. В.А.Смолієм] // Молодь України. – 1991. – 7 лютого. Знати правду історії: [І.Берчак розмовляє з головою Археографічної комісії П.Соханем] // Україна. –1991.-№17. – С.22.
28. Див.: Хмара С. Солодкі мрії і гірка дійсність... С.107; Hirniak Y. On the Centennial of the Birth of Les Kurbas // Smoloskur. – Vol. 8. № 33. Spring 1987. – P.1,15. Див.: Офіційні публікації, з нагоди столітнього ювілею П.Постишева: Репресії 20-30-40-х і поч. 50-х років в Україні. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. – К., 1992. – С. 107.
29. Курносів Ю. Проблеми перебудови на Україні // Укр. іст. журн. – 1990. – № 7. – С.78-86. Кульчицький С. Новітня історія України // Укр. іст. журн. – 1991. – №12. – С. 9-15; Кондуфор Ю. Історія і сьогодення // Вісник АН УРСР. – 1991. – №2. – С. 18; Логікою фактів і непоступливістю правди: [“Круглий стіл” ред. журн. “Дніпро”] // Дніпро. – 1990. - №9. – С.5-14; Якунін В. Формування культу особи Сталіна та історико-партійна наука // Укр. іст. журн. – 1989. - №1. – С.9.-22; Курас Ф. Історико-партійні дослідження: імператив нового мислення / У зб.: Про минуле – заради майбутнього: [Зб. нарисів з історії Компартії України 20-х – 50-х років]. – К.: Вид-во при КДУ, 1989. – С.7-20; Україна: Діалектика історичного розвитку: [ак. АН УРСР Ю.Кондуфор, д. іст. н. С.Кульчицький, В.Сарбей, В.Смолій, І.Хміль.] // Комуніст України. – 1989. - №9. – С.13 -20; №11. – С.43-51.

-
30. Современная публицистика и историко-партийная наука: Сб. науч. трудов. – Днепропетровск: ДГУ, 1991. – С.3.
  31. Корнієвський О. Актуальні проблеми історії України на шпальтах “неофіційної преси” // Філософ. і соц. думка. – 1990. - №12. – С.3-13.
  32. Свешников А. Историческая наука и публицистика / В пуб.: Историческая наука в 1980-х // <http://modernhistory.omskreg.ru/page.php?id=794>
  33. Афанасьев Ю. Я должен это сказать: Сб. статей / Вступление и комментарии В. Поликарпова. – М.: ПИК, 1991 – 395 с.; Бордюгов Г., Козлов В. История и конъюнктура: Субъективные заметки об истории сов. об-ва. – М.: Политиздат, 1992. – 352 с.; Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое. Полемиические заметки. – М.: «АИРО - XX», 1995. – 216 с. та ін.
  34. Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое. Полемиические заметки. – М.: «АИРО - XX», 1995. – 216 с.
  35. Кульчицкий С. Правда і тільки правда: Суб’єктивні замітки “офіційного” історика // Політика і час. – 1991. - №3. – С.65-73.
  36. Логунов А. Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80 – начала 90-х гг. / В кн.: Советская историография / Под об. ред. ак. Ю.Н.Афанасьева. Научный редактор: проф. А.П.Логунов.– М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1996. – С.447-487.
  37. Головка В. Криза сучасної української історичної науки: теоретичний та історіографічний контекст. – Автореф. ...кан. іст. н. за спеціальністю 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Дніпропетровський національний університет, 1999. – С.14-15; Див. також: Головка В. Історіографія кризи історичної науки: український контекст. – К., 2003. – 228 с.
  38. Величенко С. Перебудова та минуле неросійських народів // Український історичний журнал. – 1992. – №1. – С. 96-105.
  39. Mace J. How Ukraine was permitted to remember... – P.121-151.
  40. Там само. – P.134-135
  41. Див.: Kohut Z. History as Battleground: Russian–Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine / in S. Frederick Starr, ed., The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994). – P. 135-137.
  42. Див.: Дроконова О. “Феномен М.С. Горбачева” и его эпоха в американо-британских источниках и исследованиях 1980-х-1990-х гг.: 07.00.09. - Дис... кан. ист. наук / Дроконова Ольга Николаевна.- Ниж-

---

невартовск, 2006. - С.7.

43. Див. публікацію, яка найближче стосується нашої проблематики: Кульчицький С. Знищення тоталітаризму – головний підсумок горбачовської перебудови / У зб.: Перебудова: задум і результати в Україні (до 10-річчя проголошення курсу на реформи). Матеріали наук.-теор. семінару. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – С. 3-6.
44. Макаров О. Использование проблематики отечественной истории 20-х – 30-х годов в идейнополитической борьбе советского общества во второй пол. 1980-х – начале 1990-х гг. – Автореф. ... канд. ист. наук.: 07.00.02: Н.Новгород, 1998.
45. Игрицкий Ю. Общественная трансформация в СССР и России после 1985 г.: взгляды и концепции. – М., 1998; Доброхотов Л. Власть и общество в России в условиях системной трансформации (1985-1998) / Дисс. ... докт. ист. наук. – М., 1999; Маслов Д. Нарастание кризиса советской партийно-государственной системы (1985-1991 гг.) / Дис. ... канд. ист. н. – М., 2000; Його ж. Состояние советской системы в перспективе ее трансформации 1980-90-х гг.: проблемы историографии, теории и методологии исследования: Дис. ... д. ист. наук: 07.00.09. – М., 2004. – 531 с.; Кроева И. КПСС и трансформация общественно-политической системы СССР (1985-1991): Дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – М., 2004; Чечель И. Научно-исторические представления в условиях общественной трансформации (1985-1991 гг.): Автореф... канд. ист. наук: 07.00.02. – М., 2002. – 24 с.; Чечель И. Исторические представления советского общества эпохи перестройки / Образы историографии. науч. ред. Логунов А.П. – М.: РГГУ, 2001. – С. 199-234.
46. Див.: Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. – К.: ІПіЕНД, 2002. – 306 с.; Смольніков Ю. Проблема відродження української мови та історичної пам'яті в Україні (др. пол. 80-х – поч. 90-х рр. ХХ ст.). Теоретичний аналіз. – Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ю.Б. Смольніков; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2005. – 19 с.; Кульчицький С. Українська історія як знаряддя легітимізації пострадянського політичного устрою наприкінці 80-х років // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – Вип.3. – С. 101-106; Його ж. Відкладена революція. Про події 1989-1991 рр. в Україні // Політика і час. – 2001. - №8; Костилева С. До питання про природу трансформаційних процесів у системі друкованих ЗМІ України другої половини 80-х – першої половини 90-х рр. ХХ ст. / У зб.: Проблеми історії України: факти, судження,

---

пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 13. – С.332-352.

47. Гордина Е. Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек» 1987-1991 гг. (Тематический анализ). – Дисс. ...канд. ист. наук.: 07.00.09: Н.Новгород, 2004 –228 с.
48. Див.: Костилова С. Друковані засоби масової комунікації України (1986-2000 рр.): історія становлення, тенденції розвитку. – К., 2001; Костилова С. Тема голоду 1932-1933 років у дзеркалі газети “Літературна Україна” доби горбачовської гласності // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 15 листопада 2002 р. – К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2003. – С.236-242; Костилова С. Висвітлення періодичними виданнями Російської Федерації теми голоду 1933 р. в Україні: больова точка сучасних російсько-українських взаємин / У зб.: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 12. – К.: Ін-т історії НАН України, 2004. – С. 94-102; Костилова С. Висвітлення вітчизняною пресою 70-ї річниці голоду 1932-1933 рр. / У зб.: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 11. – С. 343-353; Костилова С. До питання про природу трансформаційних процесів у системі друкованих ЗМІ України другої половини 80-х – першої половини 90-х рр. ХХ ст. / У зб.: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. – Вип. 13. – С.332-352; Костилова С. Становлення и развитие печатных средств массовой информации новейшей Украины (вторая половина 80-х - 90-ті гг. ХХ ст.): Автореф. дис... д-ра ист. наук: 07.00.01 / С.О. Костилова; Донец. нац. ун-т. - Донецк, 2004. - 36 с.
49. Див. найбільш повний бібліографічний покажчик зарубіжних видань з проблеми перебудови: The Gorbachev Bibliography: Books and Articles in English on Perestroika in the USSR (1985-1991). Compiled and edited by Joseph L. Wiczynski. – New York: Norman Ross Pub., 1996. – 255 p.
50. Див. докладніше: Лаптева Е. Американское руссиеведение 1970-2000 гг.: характерные черты социокультурных исследований. – Автореф. ... док.ист.н., специальность: 07.00.09 – Историография, источниковедение и методы исторического исследования. – Тюмень, 2005. – С.6, 13-14.
51. Романчук О. Історична публіцистика як складова системи державотворення та самоорганізації громадянського суспільства в Україні. – Ав-

- тореф. ...канд. філ. наук /10.01.08 – журналістика. – Інститут журналістики Київського Національного університету ім. Тараса Шевченка. – Київ, 2001.
52. Див.: Данилов В. Дискусия в западной прессе о голоде 1932-1933 гг. и “демографической катастрофе” 30-40-х годов в СССР // Вопр. истории. – 1988. – №3. – С. 116-121; Ватлин А. Перестройка исторической науки в СССР: взгляд из-за рубежа // Вопр. ист. КПСС. – 1989. - №10; Савельев В. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії / У зб.: Голод на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Політвидав України, 1990; СССР глазами советологов: Сб. / Сост. и перевод: Ф.Д.Урнов, О.Ю.Урнова – М., 1990; Романовський М. Над чим працюють західні дослідники сталінізму / У зб.: Маршрутами історії / Упоряд. Ю. І. Шаповал; Ред-кол.: Ф. М. Рудич, І. Ф. Курас та ін. – К.: Політвидав України, 1990. – С.620-631. та ін.
53. Див.: Whittier N. Politics and History in the Soviet Union. – Cambridge, MA: Cambridge University Press, 1971. – 307 p.
54. Див.: Holquist P. Constructing a new past: The Soviet experience in post-Soviet historiography / Russia and the end of the twentieth century: culture and its horizons in politics and society. Conference Papers. Stanford University. October 1998 Compiled and Edited by Gregory Freidin. Stanford University, 2000 / <http://www.stanford.edu/group/Russia20/volume/pdf/Holquist.pdf>; Smith K. Memory and Postcommunist Politics / Mythmaking in the New Russia: Politics and Memory during the Yeltsin.: Cornell University Press, Ithaca, NY., 2002.
55. Петровський В. Історичне минуле як чинник сучасних українсько-російських відносин (зарубіжна історіографія) // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. - 2002. №1(44). - С. 58-64.
56. Kohut Z. History as Battleground: Russian-Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine / in S. Frederick Starr, ed., The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994). – P.123.
57. Там само. – P.132
58. Цит. за: Петровський В. Історичне минуле як чинник сучасних українсько-російських відносин (зарубіжна історіографія) // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. – 2002. №1(44). - С. 58-64.
59. Holquist P. Constructing a new past... <http://www.stanford.edu/group/Russia20/volume/pdf/Holquist.pdf>
60. Ekeltchik S. History, culture, and nationhood under high Stalinism: Soviet

- Ukraine, 1939-1954. – Ottawa: National Library of Canada [micro-form]. – Bibliotheque nationale du Canada, 2002. – P.302-318; Roman Szporluk, Russia, Ukraine and the Breakup of the Soviet Union (2000); Wilson, Andrew. “Myths of National History in Belarus and Ukraine.” / Myths and Nationhood. Eds. Geoffrey Hosking and George Schopflin. London: Hurst. 1997; Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дис-кусії про ідентичність / Переклад з польської. – К.: Критика, 2005. – 528 с.; Plokhly, Serhii M.. Historical Debates and Territorial Claims Cossack Mythology in the Russian-Ukrainian Border Dispute / in S. Frederick Starr, ed., The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994), pp. 147-170; Andreas Kappler, Zenon Kohut, Frank Sysyn, Mark von Hagen, Hrsg. Culture, Nation and Identity. The Ukrainian-Russian Encounter, 1600-1945. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 2003. – 381 p.
61. Див., наприклад, роботи С.Кульчицького: Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989-1991 pp.) / У зб.: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 5. – К.: Ін-т історії НАН України – С. 330-351; Його ж. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // Укр. іст. журн. – 2001. - №2. – С.3-22; Його ж. Відкладена революція. Про події 1989-1991 pp. в Україні // Політика і час. – 2001. - №8. – С. 14; Див. також: Касьянов Г. Україна: пам'ять о трех революциях (1991, 2000-2001, 2004) / Див.: Конструируя уходящее: Недавнее прошлое как объект исследования. XV Банные чтения. Конференция журнала “Новое литературное обозрение” 29 - 31 марта 2007 г. / <http://www.nz-online.ru/index.phtml?aid=85014159#link1aa>
62. Див.: Портнов А. Після карнавалу // Критика. – 2002. – Ч. 10. – С.18.
63. Цит. за: Там само. Див., також: Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року. – К.: Вид-во “Часопис “Критика”, 2006. – 471 с.
64. Петровський В. Історичне минуле як чинник сучасних українсько-російських відносин (зарубіжна історіографія) // Схід: Аналітично-інформаційний журнал. - 2002. №1(44). - С. 58-64.
65. Kohut Z. History as Battleground... – P. 123–146.
66. Wilson, Andrew. The Donbas between Ukraine and Russia: The Use of History in Political Disputes // Journal of Contemporary History. – Jan 1995. – Vol. 30. – p. 265 - 289.

РОЗДІЛ 2

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ “ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ”

Напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. поняття “білі плями” історії настільки міцно увійшло у свідомість перебудовного українського суспільства, що попри свій, головним чином, негативний відтінок стало справжнім символом оновлення історичної науки і водночас – однією з головних ознак її кризи [1].

Очевидна належність терміну “білі плями” до багажу загальнонаукових понять, якими оперують чи не всі основні галузі гуманітаристики у поєднанні із нечуваним суспільним інтересом до історичного минулого впродовж перебудови, швидко виводить його на рівень базових термінів гносеології та перетворює на один з головних синонімів гласності. На наш погляд, без перебільшення можна констатувати, що в історичній галузі того часу жодне поняття не викликало настільки безпрецедентного інтересу.

За таких обставин виглядає дивним те, що на концептуальному рівні проблема “білих плям” вітчизняної історії сьогодні не розроблена ні в українській, ні в зарубіжній історіографії. Як уже зазначалося, можна говорити лише про ті або інші образи розвитку радянської історичної науки напр. 1980-х – поч. 1990-х рр., в межах яких неодмінно присутня проблема “невідомої” історії.*

***

---

*Див.: Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое. – М., 1995. – 216 с.; Zajcew O. Rukh: the social construction of protest, 1988-1992 / by Orest Wasyl Zajcew. [microform] – Ottawa: National Library of Canada, 2000. – 327 p.; Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політ. роз-ку. – К., 2002. – 306 с.; Кульчицький С. Укр. історія як знаряддя легітимізації пострадянського політичного устрою наприкінці 80-х років // Іст. та історіогр. в Європі. – 2004. – Вип.3. – С. 101-106; Смольников Ю. Проблема відродження укр. мови та історичної пам'яті в Україні (др. пол. 80-х – поч. 90-х рр.). Теорет. аналіз. – Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – К., 2005. – 19 с.

2.1. Зміст поняття “білі плями” історії, його основні характерні риси в історіографічній ситуації кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. та в сучасній історіографії

Вперше в СРСР відкрито заговорили про “білі плями”, “зони, закриті для вивчення і критики”, “фігури замовчування” і т.п. восени 1986 р., після Всесоюзної наради завідуючих кафедрами суспільних наук (Москва, листопад 1986 р.). Рішення цієї наради вже на той період частково контрастували з “рожевим” викладом історичних подій в новій редакції програми КПРС, прийнятій на XXVII з’їзді партії.*

Втім, ця дозвана критика “зверху”, звісно, не мала на меті ґрунтовної зміни методологічних орієнтирів і не передбачала назрілих ідеологічних корективів в історичних дослідженнях. Проте, як зазначає російський історик А. Логунов, саме на її основі були сформульовані “достатньо розпливчаті” критерії та установки, які хоч і не містили “потужного морального чи інтелектуального заряду” але, тим не менше, чітко засвідчили зміну історіографічної кон’юнктури і започаткувала новий етап в розвитку радянської історичної науки [2].

Попри все зазначене, якоїсь загальної історіографічної теорії щодо феномену “білих плям” не існує і, мабуть, не може існувати, зважаючи на філософічність проблеми пізнання. Теоретична розробка проблематики “білих плям” розпочинається в ході самого дослідження “невідомої” історії, на зламі 1990-го – 1991-го рр. Проте її вихід на рівень концептуальних узагальнень спостерігаємо в історіографічній, історіософській та політологічній літературі (в основному російській і значно менше – вітчизняній) лише у постперебудовні часи. Порівняльний аналіз основних теоретичних підходів в її межах дозволяє визначити головні “гострі кути” проблеми.

---

*Польська дослідниця О.Гнатюк відносить появу терміну “білі плями” історії у перебудовному контексті УРСР до періоду осені 1987 року. **Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / Переклад з польської. – К.: Критика, 2005. – С. 139.**

2.1.1. Майже недослідженим лишається сьогодні *питання інтелектуального статусу поняття*, його безпосереднього змісту і сфери застосування впродовж 1989-1991 рр.

Попри доволі різні підходи до самого предмету студіювання, дослідники переважно сходяться на тому, що причини появи “білих плям” слід шукати не стільки в історіографії, скільки в суспільно-політичній практиці СРСР та Радянської України. В загальному сенсі це питання було окреслено в межах вітчизняної та російської історичної науки в першій пол. 1990-х рр. [3].

За висновком багатьох дослідників, центральним процесом перебудовної історіографії було формування нової концепції вітчизняної історії, опертої на іншу (відмінну від радянської) світоглядну парадигму. У свою чергу, одним із основних складників цього процесу виступала процедура переосмислення ключових аспектів історичного поступу, в ході якої і науковці, і публіцисти постійно апелювали до масивів “забороненої”, раніше “невідомої” інформації. Її позначення на рівні конкретно-історичних проблем, як “білої плями” історії надавало усій конструкції кінцеву логіку та методологічну завершеність.

Таким чином, є вагомі підстави для твердження про широку трактовку “білих плям” на ниві історичних дискусій кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. в якості синоніму “усіх невикористаних можливостей осягнення минулого” [4].

Почасти інший спосіб розв’язання проблеми змісту і статусу поняття “білі плями” історії запропонували російські вчені В.Бордюгов та В.Козлов.

За їхньою думкою, ця надзвичайно зручна й ефектна категорія не вирішувала актуальних проблем історичного пізнання, але дозволяла “будь-якому істориком висловлюватись з приводу минулого, читати лекції у “перебудовному” дусі”. Отже, “білі плями” історії варто, як стверджують дослідники, розглядати у вигляді “сурогату відсутніх історіографічних концепцій”, які, на наш погляд, мали б з’явитись на уламках “застійної” історіографії, але, вочевидь, були винесені за межі перебудовного періоду і реалізувались вже в інших суспільно-політичних обставинах [5].

Дане твердження видається цілком справедливим. Надто широкий зміст цього поняття, а відтак і достатньо розмиті контури проблеми “невідомої” історії, що стояла за ним, віддзеркалювали перехідний етап пошуків точок опертя в методології та предметній сфері, що робило “білі плями” історії універсальною категорією на межі історіософського, політологічного й власне історичного аналізу, яку дослідник міг при бажанні запрограмувати на власний алгоритм дії. Тому в перебудовній і постперебудовній історіографії присутнє таке розмаїття образів “білих плям”, як поняття – проблеми – концепції.

На теренах вітчизняної історичної науки найбільш послідовно проблематику побутування “білих плям” історії в контексті перебудовних трансформаційних процесів розробляє С.Кульчицький. В загальних рисах, зважаючи на солідну кількість робіт, в яких висвітлюється дана тема, пропозицію автора можна визначити наступними тезами: проблематика “білих плям” історії безпосередньо стосується не лише науки чи пропаганди, але й становить “політичну подію”; у цьому сенсі вона щільно вписана до концепції перебудови-революції (“Третьої української революції”, “відкладеної революції”) [6].

Як зазначає С.Кульчицький, впродовж кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. “революційна ситуація поглиблювалася поширенням фактів, які не мали прямого відношення до поточного життя. Проте у заідеологізованому суспільстві викриття історичних фальсифікацій небезпечно розхитувало конструкції державної влади”, а “люди захлиналися в потоках сенсаційної інформації” [7].

Схожої позиції дотримується російська дослідниця О.Гордіна, яка тлумачить проблематику “білих плям” історії як один з напрямків “процесу політичної гласності”, який, у свою чергу, фокусував увагу суспільства на проблемах осмислення минулого.

В якості першого напрямку, як зазначає авторка, виступав “широко розгорнутий в країні процес реабілітації жертв політичних репресій” [8], який ми схильні вважати скоріше складником, ніж контрелементом процесу ліквідації “білих плям” історії.

Не випадковим вважає прийняття даного поняття більшістю ра-

дянських істориків напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. В.Логунов, що, за його думкою, можна пояснити декількома обставинами. По-перше, воно виводило “працівників історичного цеху” з-під критики через наявність невирішених проблем у суспільно загострених питаннях минулого. По-друге, створювало враження, що “білі плями” все ж таки є одиничним випадком, а тому загальна картина історичного процесу, створена за десятиліття розвитку радянської історіографії, не спотворена. І кожна окремо взята робота істориків може, як і раніше, претендувати на науковість. По-третє, існування такої універсальної категорії дозволяло вивчати окремі проблеми, не вступаючи у полеміку з концептуальних питань або підмінюючи полеміку політичними звинуваченнями опонентів [9].

Подібний скепсис істориків, які були активними учасниками перестройки “боїв за історію”, є досить поширеним у постперестройковій історіографії явищем. Насамперед тому, що зазначені О.Лагуновим властивості спостерігаються на прикладі багатьох праць кін. 1980-х – поч. 1990-х рр., як наукового, так і публіцистичного характеру.

З цього приводу, український історик Г.Касьянов зазначав: “Як один із тих, хто брав досить активну участь у цьому процесі (повернення “невідомої” історії. – В.Т.), маю моральне право зауважити, що в науковому сенсі “заповнення “білих плям” мало значення хіба що для накопичення фактів. ... “Введення в науковий обіг” раніше недоступних документів не привели до якісних зрушень в історичному знанні” [10].

У дещо не властивому для вітчизняної історіографії сенсі – як складову російсько-українських взаємин* – тлумачить у своїх спогадах проблематику інтелектуального статусу “білих плям” історії політолог О.Власенко.

На його думку, складна політична ситуація кін. 1980-х рр. зумовлювалася декількома факторами, серед яких фактор “невідомої” історії посідає другу позицію. Зокрема, він зазначає, що Кремль, розпо-

---

*Тлумачення проблематики “білих плям” історії як складової іншої, більш значущої проблеми російсько-українських взаємин є, здебільшого, характерною рисою західної історіографії. Див.: **Розділ 1. – С.23-25.**

чавши кампанію з ліквідації “білих плям”, не врахував “вибухового потенціалу історії російсько-українських взаємин”. Відтак, уся сукупність факторів (серед яких і відкриття чисельних “білих плям”) призвела до того, що напр. 1980-х рр. відбулося “стрімке підвищення політичної активності, яке потягло за собою виникнення чисельних громадських і політичних рухів, об’єднань, асоціацій” [11].

Отже, як ми можемо переконатись із вищезазначеного, поглиблення досліджень, їхній вихід на початку 1990-х рр. на рівень теоретичних узагальнень змінювали статус категорії “білі плями” історії. У вітчизняному історіографічному просторі це найперше віддзеркалилось у перенесенні терміну (а відтак і проблеми) із сфери історії України радянського часу до проблематики більш ранніх періодів. Зрештою, саме ця тенденція стала підґрунтям для відомого образу вітчизняної історії як суцільної “білої плями”.*

Характерно, що в сучасній історіографії поняття “білі плями” історії фактично стовідсотково розглядається як свого роду внутрішня термінологія перебудови (“білі плями” як евфемізм перебудовних “боїв за історію”) і в хронологічному сенсі не надто часто вживається поза періодом 1987-1991 рр.**

Досліджуючи інтелектуальні засади науково-історичного знання в історіографії кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., російський дослідник Д.Лук’янов дійшов висновку, що пошук “білих плям” історії в умо-

---

*На наш погляд, дане твердження слід розуміти виключно як метафору. Зокрема, це переконливо показано у дослідженні В.Сарбея на прикладі багатьох історичних епізодів в розвитку радянської історичної науки. Див.: **Сарбей В. Проти войовничого нігілізму в історичній науці часів перебудови // Українська історична наука на порозі ХХІ століття. Харківський історіографічний збірник. – Х.: Авеста, 1996. – Вип. 2. – С. 51 – 69.**

Для періоду 1987-1991 рр. “білі плями” історії вже давно визнані в якості “історіографічного факту”. Див.: **Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое. Polemicheskie zametki. – М.: «АИРО - ХХ», 1995. – С.111. Проте сприйняття даного поняття у вигляді внутрішньої термінології перебудови не пояснює цілковитої відсутності категорії “білі плями” історії там, де їй належить бути – у спеціалізованих історичних та історіографічних словниках і довідниковій літературі. Див.: **Історіографічний словник: Навч. посіб. для студентів історичних факультетів університетів. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.**

вах відкритості архівної інформації може бути рефреном цілого напрямку в пострадянській історіографії. На його думку, історики цієї групи, відчуваючи спадкові зв'язки із попередньою історіографічною традицією (власне, “науковою онтологією” радянського часу), тим самим зміщують вектор пошуків у простір позитивного вивчення наукової історії [12].*

Осмислення на теоретичному рівні вимагає і *проблема “ранжирування” “білих плям”*. Показово, що їхня класифікація в історіографічній літературі відбувається, як правило, за критерієм способу виникнення, що дозволяє пов'язати в одне ціле дві важливі проблеми: власне дефініції поняття “білі плями” історії та причини їхньої появи. Так, відомий російський дослідник С.Карпов визначає три групи “білих плям”: лакуни в історичних відомостях, які утворилися в наслідок замовчування або викреслення окремих подій, осіб або цілих сторінок в історії; природно існуючі сфери невідомого у будь-якій галузі науки, наявність яких не пов'язана із штучними заборонами; насамкінець, раніше невідомі факти, події, які з'являються в ході дослідження, під час постановки нових проблем, більш глибокому прочитанні джерела або використанні нових методик [13].

---

*Концепцію взаємозв'язку процесу ліквідації “білих плям” минулого із черговим зверненням російських істориків до позитивістської методології на-водить київський дослідник Г.Єфіменко. На його думку, напр. 1980-х – поч. 1990-х рр. як в Росії, так і в Україні при дослідженні історії 1920-1930-х рр. (з якої розпочинається публіцистичне історієписання. – В.Т.) була поширена теорія тоталітаризму, що “стало логічним продовженням горбачовської “гласності” та спонукало до вивчення “білих плям” вітчизняної історії”. Проте російська історіографія досить швидко збагнула “невідповідність такої концепції національним інтересам сучасної Росії, ...як основної державотворчої одиниці колишнього СРСР”. Відтак “більш актуальним було завдання показу закономірності історії радянського періоду, його історичної зумовленості та доцільності”. Саме з цієї причини, на думку автора, після нетривалого часу критики сталінізму і всієї соціалістичної системи, “провідні російські історики звернулися до пропаганди “позитивної” історії ХХ ст., доцільності показу безперервності історичної традиції від давніх часів до сучасності”. Див.: Єфіменко Г. *Нові підходи до вивчення історії 1920–30-х років в сучасній російській історіографії* / У зб.: *Історія та історіографія в Європі. – К., 2004., Вип.3: Істор. наука як засіб політичної легітимації в Німеччині та в Україні у ХХ столітті. – С.137-144.*

Така схема дозволяє, на думку автора, зрозуміти “політичну гостроту” проблеми (зауважимо, що робота була написана у 1989 р.). Як зазначає С.Карпов, існування “білих плям” обумовлено специфікою історичного пізнання, але “об’єктивно непізнаване” необхідно відрізнити від суб’єктивно вилученого” [14].

Схожа класифікаційна схема взята за основу й іншим російським істориком Ю.Поляковим, який, проте, поряд із природно невідомими історичними знаннями та проблемами, що перетворились на “білі плями” внаслідок свідомої заборони на вивчення і критику, розглядає й такі, що ніколи відверто не заборонялись, але через жорстку наукову кон’юнктуру та самоцензуру дослідників “випадали” із загальної історичної картини (до цієї групи автор відносить проблеми, що вважались “неактуальними”, “неперспективними”) [15].

Зрештою, як зазначав О.Логунов, можливості використання поняття “білі плями” історії вже у часи перебудови виглядали далеко не безмежними. В історії ХХ ст. російський дослідник виділяє близько 150 “білих плям”, які, очевидно, і складатимуть основу будь-якої типології [16].

Отже, в загальній сукупності можна виділити дві дослідницькі версії стосовно змісту поняття “білі плями” історії і причин їхньої появи. У першій – випадіння відрізка історичного часопростору із загального плину історичних подій і явищ пояснюється об’єктивною неспроможністю історика-фахівця поєднати процеси конструювання і протікання історії, що в даному разі, більше стосується історіософії та гносеології (за С.Карповим – “об’єктивно непізнаване”). В другій – спотворення історичної ретроспективи постає наслідком ідеологічної кон’юнктури, яка змінює саму природу історичного дослідження (“суб’єктивно вилучене”). Окремо зазначимо щодо першого: приреченість історичної науки на фактографічну, методологічну та ін. неповноту аж ніяк не є аргументом з приводу того, чому у радянській історіографії існували “закриті” теми, а більше половини архівних матеріалів перебувало на спецзберіганні. Саме з цієї причини безпосереднім предметом нашого аналізу є “білі плями” другого типу, поява та існування яких на терені радянської історичної науки були наслідком жорсткого ідеологічного пресингу.

2.2. Типологія “білих плям” історії України у візії публіцистики 1989-1991 рр.

Навіть за умов суто публіцистичного сприйняття вітчизняної історії як “суцільної “білої плями”, перебудовне історіописання все одно залишало місце для сфери загальновідомих і загальноновизнаних оцінок, які не потребували принаймні невідкладних концептуальних змін та спростування. Дане твердження, вочевидь, піднімає питання поширення “білих плям” на карті української історії, яке ми умовно позначасмо як *проблему географії невідомих сторінок минулого*.

***

2.2.1. Проблематика радянського періоду як центральна проблема публіцистичного сплеску кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Аналіз публіцистичної літератури 1989-1991 рр. дозволяє побачити чітку закономірність цього процесу. Загальну масу епізодів “невідомої” історії можна поділити на дві пов’язані між собою групи. До першої входить радянська епоха в історії України. Друга включає в себе українське середньовіччя та період “визвольних змагань” 1917- поч. 1920-х рр. Такий розподіл диктується безпосередньою логікою накопичення дослідницького інтересу, який, у свою чергу, формується за принципами найбільшої суспільної гостроти у поєднанні із відсутністю належного історіографічного опрацювання проблеми за радянських часів. Для пояснення цього феномену Ю.Поляков використовує, як на наш погляд, досить вдале порівняння із “водою, що передусім збирається там, де існують найбільші порожнечі” [1].

Цікаву класифікаційну схему основних лакун у вітчизняній історії, відкритих за часів перебудови, наводить канадський дослідник З.Когут. Виходячи із гіпотези, що “білі плями” історії є аспектом російсько-українських взаємин, він виділяє чотири теми, які, на його думку, є прикладами “історії, як поля битви”: історію українського козацтва, “репресивну проблематику” 1930-х – 1950-х рр., історію УНР 1917 – 1921 рр. та історію УПА 1942 – пер. пол. 1950-х рр. [2].

Не дивлячись на значний хронологічний простір проблем – від

середньовіччя до модерної історії – неважко переконатись в тому, що фактично кожна з них в контексті перебудови була так чи інакше пов’язана із радянським періодом, позаяк саме він відкривав численні “білі плями” в дослідженнях практично всієї вітчизняної історії.

Фальсифікації, замовчування та інші ідеологічні антитехнології були продуктом радянського інтелектуального середовища і напряму стосувались інформаційної політики.*

Тому, у певному сенсі, епізоди “невідомої” історії, наприклад, українського козацтва чи визвольних змагань 1917-1922 рр., не могли досліджуватись без усвідомлення обставин, що спровокували дані “білі плями”. Осмислення медієвістики все одно рефлексує на історію ХХ ст., оскільки цілий ряд проблем і осіб того часу перетворились на “білі плями” в межах радянської історіографії.

Наприклад, дослідження політичної діяльності гетьмана І.Мазепи в публіцистиці 1989-1991 рр. часто торкається не стільки історії XVII-XVIII ст., скільки проблеми радянського історіографічного спадку, переосмислення і трансформації поглядів, вироблених у межах історичної науки післявоєнного періоду (саме з цієї позиції розпочинається “публіцистична історіографія” теми).

Першорядне значення радянського періоду в системі дослідження “білих плям” історії додатково мотивувалось, за думкою С.Кульчицького, “орієнтованістю основних історичних установ на цю проблематику як на “найбільш актуальну”, що, зокрема, було відзеркалено у відповідному розділі “Програми розвитку історичних досліджень...”

---

* Як зазначає О.Коляструк: “За умов партійно-радянського контролю були вироблені спеціальні технології у роботі з інформацією. Серед основних назвемо наступні: 1) анокрінація – штучне відокремлення частини тексту з метою зміщення смислових акцентів; 2) джерельна дивергенція – відхилення в тлумаченні інформації від її джерельно-документальної основи; 3) дифамація – оголошення дійсних або вигаданих відомостей, що ганьблять честь і гідність особи, товариства, партії, угруповання; 4) дезінформація – свідоме поширення неправдивої інформації; 5) персеверація – часте повторювання якоїсь ідеї, думки, дефініції з метою закріплення у масовій свідомості; 6) деперсоналізація – знеособлення явищ, нівелювання ролі особистості”. Див.: Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 2003. – С.58-60.

(“Дослідження актуальних проблем історії України”) [3].

У свою чергу, першою тематичною “цеглиною” в межах радянського періоду стала проблематики сталінізму, яку, зрештою, і було покладено в основі всього фундаменту процедури заповнення “білих плям”. На сторінках республіканської публіцистики 1989-1991 рр. вона локалізувалась переважно в межах “репресивної” проблематики і в надзвичайно широкому контексті розглядала питання терору проти адміністративних та партійних кадрів, репресії серед військової та творчої інтелігенції, винищення керівництва українського комсомолу. Окремою темою виступала історія голоду 1932-1933 рр.*

Критика і переосмислення історії сталінізму порушила “застійну рівновагу” в історичних дослідженнях. Як зазначає М.Попович: “В перші роки Перебудови вся духовна енергія суспільства пішла на доведення до завершеності образу сталінського деспотизму. Можна сказати, на усвідомлення масштабів злочинів комуністичного тероризму пішло більше ніж чверть століття” [4].

Поступово процес відкриття нових сторінок минулого поширився на увесь радянський період вітчизняної історії, по обидві сторони від років сталінського керівництва. Паралельно із цим розпочинається широке дослідження періоду революції та громадянської війни, в контексті якого формується національний аспект тих подій – історія “визвольних змагань” 1917- поч. 1920-х рр.

За твердженням С.Кульчицького, починаючи з осені 1989 року (Установчий з’їзд НРУ, відставка В.Щербицького) “переосмислення історичного процесу набуло нової якості”. Зокрема, “білі плями” радянського минулого випали з центру громадської уваги, витиснуті

---

*За одноставною згодою дослідників саме тематика голоду 1932-1933-го рр. виступала в 1989-1991 рр. в якості центральної проблеми публіцистичного сплеску в масштабах УРСР. Зокрема, таку думку висловлювали С.Кульчицький та С.Костишева. Див.: Кульчицький С. Проблема голоду 1932-1933 рр. та її місце у суспільно-політичному житті України кінця 80-х – початку 90-х рр. // <http://www.golodomor.org.ua/docs/1025.doc>; Його ж. Українська державність: радянська спадщина. / У зб.: Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах... – С.7-28; Костишева С. Тема голоду 1932-1933 років у дзеркалі газети “Літературна Україна”... – С.236-242.

подіями Української революції 1917-1920 рр.”, які усіма можливими засобами пропагувалися націонал-демократами [5].

Зауважимо, що дана теза підтверджується кількісним аналізом публіцистики республіканського рівня лише в тій її частині, яка стосується стрімкого злету теми “визвольних змагань” 1917-1920-х рр. як складової процедури ліквідації “білих плям” історії. Впродовж 1990-1991 рр. порівняно із попередніми 1988-1989 роками майже в чотири рази збільшилась кількість публікацій, присвячених “білим плямам” історії революції та громадянської війни в Україні. З іншого боку, кількість звернень до репресивної проблематики, хоча й дещо знизилась, проте все одно помітно перевищувала тему Української революції (4/3 в проаналізованому джерельному масиві).*

За підрахунками російського історика О.Логунова, за чотири-п’ять перебудовних років в радянській історичній літературі йшлося приблизно про 150 “білих плям”, що, зрештою поставило питання про те, чи є у нас взагалі написана вітчизняна історія ХХ ст., якщо на кожний період, на кожну проблему їх припадає по декілька, а то й по декілька десятків? [5].

Очевидно, що на терені української історії їх було аж ніяк не менше [6]. На рівні конкретно-історичних проблем типологія “білих плям” історії формувалась з урахуванням усіх зазначених особливостей.

Наприклад, в історії українського козацтва варто говорити про щонайменше два типи “білих плям”. До першого слід віднести ті проблеми, які радянська історіографія з тих або інших причин обходила увагою. Як правило, це були теми, які не вважалися актуальними, своєчасними або ж були негласно заборонені політичною (а відтак – і науковою) кон’юнктурою.

“Білі плями” другого типу представляли собою приклади радянської історичної міфології, опертої на специфічне розуміння “історичної правди”, і відрізнялися, насамперед, способом свого формування (“біла пляма” на уламках міфу). Але водночас (і що суттєво) вона була міцно вписана у контекст тієї історіографічної традиції, яка

---

*Даний приклад вочевидь демонструє потребу в підкріпленні гіпотетичних суджень аналізом репрезентативних джерел.

формувала та підтримувала цей міф. Тому методологія її вивчення і усунення теж мала певні відмінності.

Інша типологія спостерігається в проблематиці сталінізму. Не зважаючи на суттєві новаторські тенденції, публіцистика кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. все одно мислила переважно “формаційними” категоріями. Минуле радянського суспільства традиційно розглядалось у соціально-класових поняттях, таких як історія робітничого класу, селянства, інтелігенції. Тому, приміром, виділена свого часу Д. Табачником схема категорій інтелігенції, проти яких терор набув впродовж 1930-х – 1950-х рр. масового характеру (партійно-державні та адміністративні кадри; військова інтелігенція; керівні кадри молодіжного руху та молодіжних організацій; наукова та творча інтелігенція), водночас досить точно описує основні тематичні лінії у публіцистичних дослідженнях даного аспекту “репресивної” проблематики [7]. Іншими словами, саме така класифікація відповідна способу мислення тогочасної публіцистики.

Показово, що в загальній сукупності проблем основну увагу отримали питання фактографічного характеру, що, вочевидь, віддзеркалювало загальну тенденцію у вітчизняній історіографії того часу. Суттєво менший інтерес виликали питання концептуального плану. Нагальна потреба у т.зв. “літописній” історії (ретельному заповненні усіх “порожніх” в дослідницькому або історіографічному сенсі комірок і лакун) відчувалася надто гостро, оскільки саме вона ставала опертям у багаточисельних полеміках і дискусіях, і водночас – відкривала шлях на рівень концептуальних узагальнень.

***

2.2.2 Кон'юнктурні та автентичні контури “білих плям” історії. Якісно інша типологія формування та побутування “білих плям” вітчизняної історії постає в тому разі, якщо рухатись від ще одного критерію перебудовного історіописання – публіцистичної літератури. Контури “білих плям” формувалися тут не просто за фактом наявності чи відсутності історичних відомостей, архівної інформації тощо. Помітну роль відіграють і самі властивості публіцистики, яка, так само, як і будь-який інший вид літератури, має свої симпатії стосовно проблематики і напрямків дослідження. Їй великою мірою

властиві емоційна зухвалість, гостра полемічність, присмак сенсації. Тому годі було очікувати, що “живий” публіцистичний матеріал сто відсотково заповнить наперед визначені істориками комірки.

В екстраполяції на наш хронологічний ґрунт це означатиме, що в перебудовну добу на хвилі публіцистичного буму опинились в основному раніше заборонені, “одіозні”, “неоднозначні” імена та події. Натомість переважна більшість “чорнової роботи” поступово відійшла у сферу “чистої” науки. У цьому сенсі найкраще уявлення про відмінні риси наукової і публіцистичної літератури дає порівняння проблематики, приміром, “Українського історичного журналу” або “Вісника АН УРСР” з будь-яким нефакховим періодичним виданням.

Окрім того, значні структурні зміни відбулися впродовж кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. в середині системи засобів масової інформації, які є основним носієм публіцистичного жанру. Поступово саме читацький попит стає тим невід’ємним складником видавничого процесу, який скеровує значну частину редакційної пропозиції. На зламі 1990-1991 рр. з-під ідеологічної опіки остаточно вивільняються колективи ряду республіканських журналів і газет.*

Ці та інші обставини призводять зрештою до того, що потужним фактором детермінації тих чи інших проблем на сторінках періодики стає т.зв. журнальна стратегія, згідно з якою формується редакційний портфель конкретного видання. Саме з цих причин значний комплекс проблем (власне “білих плям”), пов’язаних із невідомими або раніше “закритими” проблемами і особами в минулому України, в цілому виходить за межі нашої хронології і стає надбанням інших історичних обставин – постперебудовної історіографії (початок 1990-х рр.).

Наприклад, це стосується політичної діяльності М.Міхновського або питання діяльності українських політичних партій початку ХХ

---

*Дана проблематика детально досліджена у роботах С.Костилюєвої. Див.: Костилюєва С. Друковані засоби масової комунікації України (1986-2000 рр.): історія становлення, тенденції розвитку. – К., 2001; Її ж. До питання про природу трансформаційних процесів у системі друкованих ЗМІ України др. пол. 80-х – пер. пол. 90-х рр. ХХ ст. / У зб.: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий зб. наук. пр. – Вип. 13. – С.332-352.

ст. З цієї ж причини географія “білих плям” на сторінках публіцистики відрізняється від загальної картини “невідомої” історії в науковій літературі.

Таким чином, витоки багатьох “білих плям”, виявлених наприкінці 1980-х – початку 1990-х рр., безперечно, слід шукати у подіях історії та історіографії попередніх десятиріч. Якщо взяти до уваги, що перебудовна публіцистика лише наблизилася до відповіді на запитання: які явища радянського (передусім політичного) минулого перетворили історичну науку на хрестоматію з історії правлячої партії, стає зрозумілим, що немає сенсу очікувати однозначних відповідей на неоднозначні запитання. “Білі плями” стали наслідком фальсифікації, природу якої (свідому або несвідому) можна зрозуміти лише шляхом поєднання процесів конструювання і протікання історії.

Наприклад, українська дослідниця О.Коляструк називає практику “витування з тексту історії реальних подій” і підміну їх відповідними ідеологемами “методом *“палімпсесту”*”. Аналізуючи пресу УСРР 1920-1930-х рр. авторка робить висновок, що такий “палімпсест” залишив в історії України глибокі сліди: по-перше, “стерті” з пам’яті народу цілі епохи та історичні періоди”; по-друге, новий пантеон героїв і жертв історії; зрештою, наслідком “палімпсесту”, на думку О.Коляструк, стала “подвійна свідомість” українців, яка дозволяла дотримуватись образу двох і більше протилежних переконань [9].*

---

*Як зазначає О.Коляструк: “Яскраво ілюструє такий вид свідомості ставлення радянських людей до інформації, що пропонувалась пресою. Незважаючи на щоденне усвідомлення на власному досвіді почасті неправдивості (неповноти, неточності) офіційних повідомлень, пересічна людина вірила їм. “Надруковано – значить, правда” – такий принцип був провідним всупереч явному протиріччю досвіду і пропаганди. **Див.: Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 2003. – С. 60.** Як засвідчує аналіз публіцистики 1989-1991 рр., фактично до прийняття нового законодавства про пресу (1990 р.) ця риса була вповні властива українському перебудовному суспільству, що, безумовно, стояло на заваді широкому поширенню передусім неофіційної преси.

З цього приводу нагадаємо: історична наука не могла існувати поза межами командно-адміністративної системи. Вона була міцно “вписана” у її структуру і жорстко підпорядкована пануючій ідеології. Тому два способи формування “білих плям” відповідають двом станам, в яких в принципі може існувати історіографія. Автентична “біла пляма” має гносеологічний статус і є ознакою творчого пошуку. Кон’юнктурна – утворюється штучно і є чітко детермінованою в системі політико-ідеологічного тиску.

Відтак, конкретні способи виникнення “білих плям” залежали від цілої сукупності факторів, які при цьому були складниками єдиного політико-ідеологічного механізму. Серед основних слід назвати пряму фальсифікацію предмету дослідження, масштабну методологічну “хірургію”, метод “палімпсесту” (О.Коляструк), створення розгалуженої системи додаткових психологічних “стимулів” (наприклад, феномен “внутрішньої цензури”), зміну характеру формування джерельної бази і широке обмеження доступу до архівної інформації.

Отже, “білі плями”, породжені конкретним історичним часом (1930-1990-ті рр.) та геополітичним простором (СРСР), виникали не на порожньому місці. Не будучи за своєю природою самостійним явищем, вони віддзеркалювали становище і перспективи розвитку радянської (а в подальшому і пострадянської) історичної науки, а зважаючи на характер функціонування історії в СРСР та в Україні – і подальшу еволюцію усєї суспільно-політичної сфери.

***

2.3. Роль і місце публіцистичної літератури в історіографічних процесах кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. в Україні

Перебудовне розуміння сутності та завдань публіцистики* ґрунтувалося на засадах т.зв. марксистсько-ленінського підходу. У цьому сенсі навіть опозиційна преса не була позбавлена класичної для радянської публіцистики риси “бійця ідеологічного фронту”. Парадоксальність, на перший погляд, такого стану речей вимагає додаткової низки зауважень з приводу природи публіцистичної літератури.

***

2.3.1. Основні риси публіцистичного стилю мислення напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. За часів існування СРСР генеральною особливістю публіцистики вважалося “політичне освоєння дійсності, здійснене в агітаційно-пропагандистських цілях з кінцевою метою впливу на організацію соціальної поведінки мас” [1], яке в залежності від напрямку дослідження відтінялося додатковими рисами, приміром, “запальної емоційної сили” (Ю.Лазебник), сфери існування “на стику науки і мистецтва” (Є.Прохоров), роботи із розрахунку на масову аудиторію (В.Ученова) тощо. Поза тим, основним змістом публіцистичної літератури лишалася агітаційно-пропагандистська складова, яка диктувала їй магістральну функцію “засобу політичного управління масами” [2]. Як зазначали апологети радянської теорії публіцистики, вона повинна здійснювати “безперервний вплив на громадську думку, на різні рівні масової свідомості”, за допомогою чого зрештою “досягається організація думок, почуттів, установок аудиторії” [3]. Вона є “важелем в руках партії у справі керівництва життям й діяльністю суспільства” [4].

Впродовж кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. функція публіцистичної

---

*Термін “публіцистика” був запропонований І.Снегирьовим у 1847 р. як універсальна категорія для міжпредметного аналізу журналістикою важливих аспектів суспільного розвитку (релігійних, політичних, громадських). Див.: Кажикин А. Типология отечественной региональной прессы рубежа XX - XXI веков: Дис. ... канд. филол. наук / Кажикин А.А.; [Воронеж. гос. ун-т]. – Воронеж, 2004. – С.9.

літератури як впливового чинника формування суспільної думки змінилася лише тією мірою, що тепер в суспільно-політичному середовищі УРСР діяло декілька впливових політичних сил, що, як правило, мали різні уявлення про потреби та масштаби впливу. Таким чином, спираючись на публіцистику як історичне джерело, необхідно брати до уваги низку особливостей у сфері політичного та суспільного розвитку [5]. В більш широкому розумінні, урахування потребує увесь спектр суспільно-політичних заходів у сфері агітаційно-пропагандистської діяльності влади.

Зрештою, всебічне осмислення проблеми “білих плям” історії вимагає періодичного виходу за межі безпосереднього смислового простору поняття “публіцистика” і використання термінології з паралельної поняттєвої групи: “періодика”, “преса”, “журналістика” тощо. Така ситуація вочевидь вимагає визначення даних категорій.

Найбільш поширеною помилкою про аналізі публіцистичної літератури є пряме ототожнення її з журналістикою. За висновком М. Черпахова, дані категорії співвідносяться між собою відповідно як “вид літератури” та “спосіб її існування”, тому “сказати “публіцистика і журналістика” все одно, що сказати “художня література і книга, журнал” [6].

“Самостійного роду літератури, – зазначає дослідник, – журналістика не становить. Вона трибуна для всіх трьох родів літератури: науки, художньої літератури, публіцистики... Тому, з точки зору родових ознак, усі газетно-журнальні жанри (за виключенням наукових і художніх творів) відносяться до публіцистики. І десятистрокова замітка, і “звичайна” оглядова стаття, і кореспонденція, репортаж, звіт, рецензія – все це публіцистичний рід літератури” [7].

Треба зазначити, що, не дивлячись на загально визнаний характер саме такого тлумачення публіцистики як виду літератури, в конкретно-історичному аналізі можна зустріти інші дослідницькі моделі. Так, в роботі О.Гордіної публіцистика розглядається, скоріше, як жанр, ніж вид літератури. Наприклад, дослідниця розглядає окремо “публіцистику” і публікацію на сторінках газет і журналів документів. У підсумку, у версії О.Гордіної форми подачі історичного матеріалу на прикладі журналу “Огонек” мають таке співвідношення:

публіцистична форма, наукова, художня, документальна, наочно-ілюстративна.*

В подібному сенсі вирішується і проблема співвідношення понять “публіцистика” (вид літератури) і “періодика” (умовне позначення сукупності періодичних видань, які є основним носієм публіцистичного письменства). Формою визначення публіцистичного “носія” є й поняття “преса”, яке характеризує вищезгаданий критерій періодичності. За умов коректного вжитку дані категорії на рівні конкретно-історичного аналізу можуть використовуватись як синонімічні, позначаючи в тексті різні сторони (або різні рівні) одного явища.

Основним складником джерельної бази нашого дослідження є вітчизняна публіцистична література республіканського рівня 1989-1991 рр. Очевидно, що на цьому рівні суттєва різниця існувала між т.зв. *офіційною та неофіційною пресою*, які, у свою чергу, породжували поняття *офіційної/неофіційної публіцистики*. Першу ми розуміємо як пряме віддзеркалення офіційного перебудовного курсу, як у політичній, так і в ідеологічній сфері. Відповідно, друга – акумулювала широкий спектр протестних настроїв.

Слід зауважити, що так само, як декілька разів впродовж кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. змінювалась “генеральна лінія” партії, так само і щонайменше два-три рази зізнавав суттєвих коректив “офіційний” підхід до концептуального тлумачення вітчизняної історії. Відповідно й публіцистика, яку ми умовно позначаємо терміном “офіційна”, є категорією динамічною.

В контексті процесу дослідження “білих плям” вітчизняної історії “офіційна” публіцистика завдячує своїй появі практиці “виходу науковців на широку громадськість”. Як зазначав В.Юрчук (директор Ін-ту історії партії при ЦК Компартії України, член-кор. АН УРСР), з цією метою заплановані “публікації тематичних сторінок з історії Компартії України в газеті «Радянська Україна», виступи науковців Інституту в союзних і республіканських журналах, газетах”, органі-

---

*Див.: Гордина Е. Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек» 1987-1991 гг. (Тематический анализ). – Дис. ...канд.ист.наук.: 07.00.09: Н.Новгород, 2004 – С.32,62-63.

зовуються «круглі столи», науково-теоретичні і науково-практичні конференції тощо [8].

Поряд із цим, уявлення про публіцистку як історичне джерело надає й інша група понять, в якій дане явище визначається за критерієм характеру діяльності впродовж перебудовного часу: *формальна/неформальна преса (публіцистика)*. О. Корнієвський, дослідник цієї проблеми, розглядає поняття “неформальна преса”, як умовний термін, який стосується тих періодичних видань, що не зареєстровані у визначеному законом порядку [9].

Роль подібних газет і журналів, які в публіцистичній термінології ще іноді позначають як т.зв. *вільну, незалежну пресу, перебудовний самвидав*, у процесі дослідження “білих плям” важко переоцінити. І хоча вони не становлять основне джерельне ядро нашого дослідження, їхній вплив на висновки та критерії оцінки в межах формальних видань примушують аналізувати їх почасти на одному рівні із всеукраїнською пресою.

***

2.3.2. Типологія публіцистичних письменств в проблемі “білих плям” вітчизняної історії. Наскільки не простими були спроби перебудовної публіцистики розставити усі крапки над “і” в проблемі повернення “невідомої” історії, настільки ж складною виглядає сьогодні справа її раціонального дослідження. З часів перебудови в історичній літературі побутують уявлення (іноді цілком справедливі, але, на жаль, не підкріплені конкретно-історичним аналізом) про “непрофесійний”, “популяризаторський” характер публіцистичних письменств на історичну тематику впродовж кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Із цим твердженням важко не погодитись, проте аналіз публіцистики в локальній, предметно-тематичній перспективі (стосовно конкретної проблематики, а не історії в цілому) відкриває нові ракурси для дослідження.

Ключовим питанням в даному разі є ступінь впливу згаданого чинника публіцистики (здатності до формування суспільної думки) на можливість віддзеркалювати інформацію про історичне минуле, бути фактором творення нової історіографії. На наш погляд, і в самій природі публіцистичного письменства, і в суспільно-політичних об-

---

ставинах перебудови закорінені риси і властивості, що можуть бути підставою як для позитивної, так і негативної відповіді.

З одного боку, значна ідеологічна закомплексованість наукової галузі кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. сама по собі підносила публіцистику до рівня основного дискусійного плацдарму, сфери апробації новаторських історіографічних тенденцій, нових оцінок колишніх “героїв” та “жертв” історії.

З іншого – спрощений характер публіцистичного способу сприйняття предмету дослідження (скоріше в категоріях агітаційно-пропагандистських завдань, ніж у сенсі потреби в об’єктивному висвітленні минулого) та принципова відсутність методології фахового, історичного аналізу призводили до вельми специфічної картини зібраного на її сторінках матеріалу. Саме з цієї причини очевидною є потреба в типологізації публіцистичних письменств.

Як вважає російський дослідник В.Кабанов, вже напр. 1980-х рр. у сфері журналістського слова визначився цілком окремий напрямок т.зв. *історичної публіцистики*, який акумулював зусилля представників багатьох гуманітарних (і не лише гуманітарних) галузей. В окремих виданнях перебудовного часу, приміром таких, як журнал “Известия ЦК КПСС”, матеріали з історичної проблематики складали від однієї четверті до половини обсягу кожного випуску [10].

Відтак фактично відразу ж став очевидним “високий інтелектуальний рівень публіцистів”, які “вражали розлогістю і різнобарв’ям підходів, оригінальністю ракурсів і несподіваністю висновків”. Єдиною серйозною проблемою цього етапу публіцистичного сплеску була, за висновком автора, фактологічна бідність аргументів [11].

На нашу думку, історична публіцистика представляла собою досить неоднорідне явище, яке, проте, мало пряме відношення до принаймні декількох вагомих історіографічних феноменів. Насамперед, слід назвати т.зв. *“професорську публіцистику”*, яку при всьому бажанні надто важко зарахувати до літератури “фактологічно бідної” чи “необізнаної з предметом дослідження”.

Наприклад, автори перших вітчизняних монографій, присвячених проблематиці сталінізму в Україні, активно виступали в республіканській періодичній пресі 1988-1991 рр. (С.Діброва, Г.Касьянов,

---

С.Кульчицький, М.Панчук, Ю.Шаповал та ін.). Їхні публікації в нефархових виданнях (з полегшеним науковим апаратом, з адаптованим для широкої аудиторії викладом) слід, на наш погляд, розглядати як апробацію власне наукових результатів, хоча в цьому процесові виявляла себе і популяризаторська властивість публіцистики.*

Вельми промовистим є те, що перші наукові збірники 1988-1990 рр., присвячені репресивній проблематиці, у прямому розумінні витримали ще одне, постатейне “перевидання” в журналах “Комуніст України” та “Під прапором ленінізму” (“Політика і час”) і отримали в пресі справжню зливу рецензій та відгуків [12].

З іншого боку, ситуація, коли “професійна історична публіцистика тонула в морі популярних непрофесійних статей, які жилилися за рахунок ідей професорів-концептуалістів”, виглядає досить типовою для радянського перебудовного дискурсу [13]. Як зазначає О.Гордіна, в історичній публіцистиці існувало два шари матеріалів: пропагандистсько-агітаційний (публікації на історичні теми в масових виданнях) та “рівень вивчення тих самих тем професійною історичною наукою, професійною історіографією” [14].

Характерно, що, за твердженням авторки, “газети і журнали друкували усю інформацію (в тому числі і матеріали професійних істориків) в максимально доступній масовому читачеві, зрозумілій та бетристично-захоплюючій формі” [15]. Очевидно, що ця обставина цілком усвідомлювалась самими науковцями. Як зазначав В.Логінов: “Ми сунули у битву за перебудову, використовуючи для цього

---

*Аналізуючи феномен “популяризаторської професорської публіцистики”, російський дослідник Б.Дубін дійшов висновку, що вона була “розрахована на трієчників”, а відтак - вичерпала свої можливості за якийсь рік-другий. **Дубін Б. Демобілізація літератури: російський формат // Критика. – 2003. – Ч.5. – С.26.** Спірним вважає даний феномен і японський дослідник Н.Шиокава. На його думку, більшість представників “професорської публіцистики” не були професійними істориками, а їхні основні ідеї знаходились не стільки в історичному процесі, скільки в поточному стані радянської системи. Наприклад, аргументи з історії 1920-х – 1930-х рр. були, за думкою Шиокави, лише приводом для критики сучасних радянських реалій. **Цит. за: Бордюгов Г., Козлов В. История и конъюнктура: Субъективные заметки об истории сов. об-ва. – М.: Политиздат, 1992. – С.8.**

газети, журнали, тобто стали на якийсь час публіцистами. І це необхідно: товсті спеціальні монографії зараз мало хто читає” [16].

В якості окремого феномену на стикові історико-літературних студій варто назвати т.зв. “публіцистику письменників” [17]. Зміст цього поняття (значною мірою умовного, як і більшість термінів, породжених сплеском історичної проблематики напр. 1980-х - поч. 1990-х рр.) у первинному сенсі віддзеркалював сталий інтерес з боку професійних (і, як правило, загальновідомих в СРСР та в Україні) письменників і літераторів до процесу дослідження “білих плям” вітчизняної історії. З кінця 1980-х рр. ним позначатимуть в цілому літературну критику та есеїстику, яка працюватиме в галузі актуальних історичних студій.

Зміст цього явища в інтелектуальній сфері кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. (а відтак і характер проблем, які піднімала “публіцистика письменників”) характеризувався цілою низкою обставин, серед яких найперше місце слід відвести процесові “переростання формально “літературних” текстів” у “політичну публіцистику”, що, за висновком М.Стріхи, було характерною рисою чи не всіх перехідних етапів в історії України ХХ ст., і, безумовно, спостерігалось на зламі 1980-х – 1990 х років [18].

За влучним спостереженням російської дослідниці М.Казьміної, “специфіка історіографічного моменту полягала в тому, що представники науки відповідали на питання, поставленні публіцистикою та художньою літературою”, яка, у свою чергу, поступово перетворювалась на своєрідний фактор тиску на істориків-фахівців [19].

Зрештою, якщо аналізувати публіцистичні письменства за критерієм характеру походження використаної для аргументації тих чи інших позицій інформації, слід також визнати її яскраво виражений *документалізм*. Вітчизняна періодика містить чимало прикладів, коли публіцистичні твори виникали на базі джерел, які ще не були введені до наукового обігу [20].

Характерно, що офіційне обґрунтування цієї засадничої риси переконливої публіцистики знаходимо в “Республіканській програмі розвитку історичних досліджень”. Зокрема, у розділі “Пропаганда історії України” передбачалося “популяризувати історичні джерела

через пресу, радіо, телебачення, організувати виставки унікальних документів Головархіву УРСР та його установ” [21].

Як зазначає І.Матяш, публікація документальних матеріалів у періодиці є елементом загальної археографічної практики. Тому додатковим аргументом на користь зазначеної риси публіцистики є і те, що чотири із п’яти “класичних” форм оприлюднення документів присутні на сторінках вітчизняних газет і журналів [22].

Наприклад, впродовж 1989-1991 рр. у вітчизняній пресі оприлюднювались документи і свідчення до історії колективізації і голоду 1932-1933 рр. з багатьох іноземних та вітчизняних архівів. Засобами публіцистики була введена до наукового обігу ціла низка документів із періоду “визвольних змагань” 1917- поч. 1920-х рр.*

Водночас, усе зазначене абсолютно не виключає того факту, що у своїй загальній сукупності публіцистична література кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. представляла собою цілковиту стихію побутових історичних уявлень та емоційних рефлексій. “У цьому потокові, – зазначав Ю.Поляков, – безперечно, багато правдивих, документованих свідчень, які необхідні для історії, проте, мабуть, ще більше емоцій, небилиць, кон’юнктурного перебільшення”, й усе це “треба серйозно профільтрувати” [23].

Звісно, було б помилкою ставити публіцистику в один ряд з науковою літературою чи власне документальними джерелами. Вона виконувала передусім популяризаторську функцію, частково – дослідницьку, і в набагато меншому ступені – евристичну. Проте і в такому разі її внесок у даний процес важко переоцінити. Свої безпосередні, можна сказати, “родові” функції публіцистика кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., виконала. Наприклад, за влучним спостереженням Г.Касьянова з приводу історії сталінізму, “справжній потік літератури про репресії”, який ринув на читачів напр. 1980-х рр. складався переважно з “літератури публіцистичного характеру, без глибокого аналізу”, яка, однак, “спричинила величезні моральні зрушення в суспільстві” і багато в чому “підготувала морально-психологічний ґрунт для ідейного демонтажу тоталітарної системи” [24].

***

---

*Див.: Розділ 2. – С.71-72

2.4. Публікаторська робота вітчизняних періодичних видань, як перший етап усунення “білих плям” історії

За твердженням багатьох дослідників періоду кін. 1980-х – поч. 1990-х рр., однією з найбільш типових рис перебудови був її компенсаторний характер. Так, О.Бойко розглядає горбачовську перебудову в якості “варіанту наздоганяючої системної суспільної модернізації”. С.Кульчицький вбачає у перебудовних процесах ознаки “незавершеної”, “відкладеної” революції. І в першому, і в другому випадку йдеться про компенсацію втрачених (з об’єктивних або суб’єктивних причин) модернізаційних можливостей [1].

Якщо розглядати дану рису в контексті трансформаційних процесів в гуманітарній сфері, цілком очевидно стає її значущість.*

Не є виключенням і проблематика “білих плям” історії. Зокрема, це яскраво демонструє аналіз процесу відкриття засобами публіцистики історичної та історіографічної спадщини дорадянських часів, а також повернення із “спецхрану” праць радянських істориків-дисидентів.

На сторінках історичної публіцистики 1989-1991 рр. компенсаторна політика перебудови виявила себе передусім у формі т.зв. “публікаторської роботи”, а саме: заповнення сторінок “товстих” гуманітарних журналів нещодавно забороненою або невідомою історичною літературою та оприлюднення документальних масивів із раніше “закритих” архівних фондів. Перший із зазначених складників домінував з огляду на цілий ряд особливостей, найперше – через набагато простішу процедуру “реабілітації” творів та доволі повільне повернення архівних документів.

***

---

*Наприклад, дане твердження стовідсотково стосується літературної політики перебудови, яка, за висловом А.Немзера, “мала яскраво виражений компенсаторний характер”. Як зазначає автор: “Необхідно було надолужувати втрачене – наздоганяти, повертати, ліквідувати лакуни, вбудовуватися до світового контексту”. Цит. за: Сушилина И. Современный литературный процесс в России: Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУП, 2001. – 130 с. Электронное издание <http://www.hi-edu.ru/x-books/xbook027/01/index.html?part-002.htm>

2.4.1. Компенсаторний характер процесу ліквідації “білих плям” історії. За визначенням російської дослідниці І.Сушиліної, в проблемі публікаторської роботи чітко проступають два потоки літератури, які авторка умовно позначає як “повернену” (дорадянську та емігрантську) та “затриману” (т.зв. “літературу Метрополії”, або заборонені тексти радянського часу) [2].

Зважаючи на те, що репресивні аспекти літературної політики в СРСР та політики по відношенню до історичної науки переважно були тотожними, така типологія досить точно описує і процеси повернення власне історичної та історіографічної спадщини засобами публіцистики 1989-1991 рр.

Фактично кожен період вітчизняної історії містив значні масиви як “затриманої”, так і “поверненої” історичної літератури. Наприклад, цей процес важко переоцінити в контексті дослідження перебувальною публіцистикою “білих плям” історії українського козацтва. Жоден період української історії не мав такого значного доробку історичних творів та джерел дорадянських часів (за І.Сушиліною – “поверненої” літератури).

Історія українського козацтва – вкрита відразу декількома історіографічними шарами від літописного спадку сучасників козацької доби і творів дослідників XVIII-XIX ст. до історіографії радянського часу – була прикладом майже суцільної “білої плями” на терені історичних письменств другої пол. 1980-х рр., коли перебудова в історичній галузі вихопила її на поверхню публіцистичного сплеску. Тому так багато важила справа перевидання історичної та історіографічної літератури. Йшлося передусім про відновлення наступності у наукових дослідженнях, про актуалізацію спадщини вітчизняних істориків XIX – поч. XX ст. (де дана тема посіла особливе місце) та про включення до контексту української історіографії праць зарубіжних істориків [3]. Оминути дослідження історії козацтва, приміром, М.Костомарова чи Д.Яворницького, було просто неможливо, оскільки вони склали історіографічний фундамент цілого напрямку вітчизняної історії. Так само неможливо було пройти повз праці зарубіжних (насамперед діаспорних) істориків. Зрештою, потребувала негайного оприлюднення величезна кількість джерел та творів

XVIII-XIX ст. Отже, з огляду на вищезазначене, сам процес перевидання раніше невідомої або забороненої літератури можна розглядати як перший етап усунення “білих плям” цієї історії.

Відсутність цієї літератури (чи неможливість доступу або його вкрай складні й обмежені умови) розривала логіку історичного поступу та позбавляла дослідження на тему історії українського козацтва синтетичного вмісту. Цей факт був настільки очевидним, що майже не дискутувався.

Потреба в “систематично складених відомостях з історії України” [4] та пристрасне бажання величезної аудиторії читачів періодики кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. розібратись зі складними питаннями власної історії примушували редакції журналів (а подекуди й газет) друкувати великі за обсягом – іноді багатотомні – твори, які часто мали суто науковий профіль і призначалися скоріше для вузького кола спеціалістів, ніж для широкої читацької маси [5]. Наприклад, це стосувалось “публіцистичного” перевидання наукової спадщини Д.Яворницького.

У буквальному розумінні вражаючим був інтерес до «Історії Запорозьких козаків» – основного твору видатного історика.* Цій події надавалося певною мірою символічне значення. Паралельно із його підготовкою до друку у книжковому форматі дві газети помістили розлогі уривки з цього твору, а журнал “Дзвін” надрукував його редакційний (“скорочений” аж на три роки) варіант [6].

В цілому, передрук праць Д.Яворницького (більше десяти книжок, статей, нарисів) лишився актуальною справою аж до 1991 року навіть всупереч звичайній комерційній логіці. За поданням Археографічної комісії ось-ось мало розпочатись видання двадцятитомника його рукописних творів. Окрім того, планувалося перевидати значну частину його монографій, оскільки, за висловом голови Археографічної комісії П.Соханя, більшість з колись надрукованої спадщини

---

*В.Смолій зазначав в інтерв’ю газеті “Молодь України”: “Покладено нарешті край замовчуванню козащини. Приклад тому – підготовка тритомника “Історія запорозьких козаків” Д.Яворницького, перший том якого вийшов торік”. **Голод... на історію: [Інтерв’ю з заввідділом феодалізму Інституту історії України АН УРСР, д.і.н. В.А.Смолієм] // Молодь України. – 1991. – 7 лютого. – С.2.**

Д.Яворницького була на час перебудови “бібліографічною рідкістю”.*

Ще один надзвичайно промовистий приклад стосувався наукової спадщини М.Грушевського, зокрема центральної роботи в даній проблемі – “Історії української козаччини”. Цю монографію у двох книгах помістив на своїх сторінках журнал “Вітчизна” у 1989-1991 рр., що, зважаючи на її немалий обсяг, саме по собі було ознакою особливого інтересу до проблематики та особи автора [7].**

Проте абсолютно безпрецедентного значення набула публікація журналом “Київ” впродовж 1989-2003 років багатотомної “Історії України-Руси”. Як зазначав П.Перебийніс, тодішній редактор журналу: “Логіка журнальної стратегії призвела нас до відповідального рішення – відразу ж після “Споминів” [М.Грушевського; друкувались впродовж 1988-1989 рр. – В.Т.] розпочати розраховану на тривалий час публікацію “України-Руси” М.Грушевського. Непросто далося нам це рішення. Зізнаємося, що у сумнівах ми й до сьогодні. Проте багаточисельні листи і відгуки, масова підтримка нашого талановитого і високопатріотичного читача допомагають долати сумніви, підбадьорюють” [8].

Зауважимо, що публікація “Історії України-Руси” (за висловом редактора “Кієва” – “виснажливий десятирічний супермарафон”) відбувалась із полегшеним науковим апаратом й практично без приміток і посилань. З огляду на той факт, що бібліографічна сторона цього унікального твору вже давно є предметом окремого розгляду,

---

*Див.: Знати правду історії. І.Берчак розмовляє з головою Археографічної комісії П.Соханем // Україна.-1991.-№17.-С.22. Тому тим більше цікавим є процес першодруку його творів у публіцистичних рубриках періодичних видань кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Яворницький Д. Україно-російське козацтво перед судом історії // Україна.-1991.-№18.-С.17-21; Його ж. Україно-російське козацтво перед судом історії. Лекція у Катеринославі 1918 р. // Трибуна лектора.-1990.-№7-8.-С.36-38; Його ж. Гетьман П.К.Сагайдачний // Дніпро.-1990.-№11.-С.106-132.

**За висновком газети “Літературна Україна”, публікація “Історії української козаччини” поряд із “Споминами” М.Грушевського була однією з головних подій 1989 року. В.Панченко. Перебудова в степах України... [Найголовніші події року, що минув] // Літературна Україна. – 11 січня 1990. – С. 4.

іноді на рівних із самим текстом, слід мати на увазі суто публіцистичний характер такого способу друку “Історії” і не вимагати від публіцистики більше, ніж вона могла дати [9].

Таку ж саму тенденцію ми спостерігаємо в напівдовідникових публікаціях, метою яких була насамперед конструкція загальної схеми історичного поступу (хронологія зміни гетьманів, плетиво військово-політичних подій і т.д.) [10].

Отже, потреба в універсальній історичній схемі та компенсаторний характер перебудовного історіографічного процесу стали головними причинами появи на сторінках періодичних видань творів книжкового формату та довідникової літератури (причому, як правило, в публіцистичних рубриках). Почасти мова йшла про публікацію історіографічних джерел, які з об’єктивних причин не могли повернутися до наукового обігу іншим способом.

З огляду на те, що основним “виробником” публіцистичного жанру за часів перебудови виступала періодика, типологія досліджень мала відповідати формату та профілю певного видання (газети або журналу). Зрештою, така форма була знайдена у вигляді історико-біографічних циклів, галерей історичних портретів, хронологічних нарисів (довідникового або аналітичного характеру), які у буквальному розумінні заповнили сторінки періодики кін. 1980-х - поч. 1990-х рр.

Спиряючись як на сучасні дослідження (наприклад, В.Замлінського), так і на твори дорадянської історіографії (М.Костомаров, В.Антонович, А.Кашенко), вітчизняні газети і журнали витворювали власну історичну мозаїку, яку лише постфактум можна оцінити як літературу різних (почасти навіть протилежних) стилів мислення. Прикладом такого своєрідного збігу історіографій XIX ст. та новітнього часу може бути історико-біографічний цикл “Гетьмани України” (журнал “Україна” 1990-1991 рр.), де поряд із нарисами В.Антоновича або О.Левицького друкувалися сучасні розвідки Я.Дзири та Ю.Хорунжого [11]. Подібну тенденцію ми спостерігаємо і в журналі “Дніпро” 1990-1991 рр. (рубрика “Публіцистика. Гетьмани України”) [12].

Дещо інша картина спостерігалась в проблематиці історії “визво-

---

льних змагань” 1917-1920-х рр. З усього масиву публіцистичних письменств, присвячених цьому періодові, більше ніж третину становила “повернена” та “затримана” література. Переважно це були наукові та творчі праці діячів УНР, мемуаристика, епістолярні матеріали [13].

Проте головна відмінність від попереднього блоку “забутої” історичної спадщини з історії українського козацтва полягала в тому, що проблематика “визвольних змагань” (або в інтерпретації офіційної публіцистики – історія революції та громадянської війни в Україні) отримала переважно гостро контрверсивний характер і була набагато більшою мірою політизована.

Одним з найбільш промовистих прикладів цього є проблема історії українського стрілецького січового руху (т.зв. “усусів”).*

Мемуаристика його учасників та історичні твори дорадянських часів з цієї проблеми стали помітним явищем в “публіцистичній історіографії” кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. Оскільки ця література була раніше заборонена для вивчення та доволі критично тлумачилась в офіційних компартійних виданнях, сама її присутність на сторінках газет і журналів сприймалася частиною українського суспільства як, певною мірою, критика радянської історіографії [14]. В цьому полягала одна з особливостей публікаторської роботи в проблематиці історії революції та громадянської війни в Україні.

Зрештою, два останні блоки “затриманої” літератури стосувались радянського періоду та в тематичному сенсі окреслювались в межах

---

*З’явившись наприкінці 1989 р. у західноукраїнській (особливо неформальній) періодиці, ця тема на початок 1990 р. набуває особливої актуальності і гостроти в цілому в публіцистиці УРСР. На наш погляд, найпершою причиною цього було те, що на сторінки республіканської преси ця “біла пляма” історії потрапила у готовому, сформульованому вигляді зі сторінок преси неофіційної – з характерною для неї подієвою картиною і відповідними висновками. Саме з цієї причини офіційна історіографія зустріла і неформальну літературу, і її республіканські відповідники вкрай критично. Як зазначалося у нотатках засідання ідеологічної секції ХХVІІІ з’їзду КПУ: “Не ми порушили питання про січових стрільців, а наші ідейні противники. А могли б ми. І виграли б”. **Десятников В. Силою правди: [Нотатки із засідання ідеологічної секції ХХVІІІ зїзду КПУ] // Радянська Україна. – 26 червня 1990. – №140. – С. 4.**

“репресивної проблематики” 1930-х – 1950-х рр. та історії дисидентського руху 1960-х – 1970-х рр.

Стосовно першого пункту, публікаторська робота переважно охоплювала “затриману” літературу репресованих письменників та мемуаристику згаданого часу, яка, на відміну від російських публіцистичних теренів, була представлена не надто широко.

Як уже зазначалося, спільний контекст історико-літературних досліджень формувався завдяки двом магістральним проблемам: політичній реабілітації “розстріляного відродження” 1930-х рр. та перевиданню літературно-історичних текстів, заборонених в радянські часи. Відтак реабілітація репресованих письменників відбувалася щонайменше у два етапи, включаючи в себе, з одного боку, написання об’єктивної історії та переосмислення раніше висловлених оцінок; а з іншого – перевидання творчої спадщини, як правило, так само забороненої й невідомої.

Оскільки основним завданням другого напрямку був пошук для щойно реабілітованих письменників належного місця в історії культури (а отже, формулювання відповідних оцінок і висновків про загальне історичне тло), вплив цього процесу на історіографічну ситуацію кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. важко переоцінити. Як зазначав М. фон Хаген: “Посмертні публікації раніше заборонених праць письменників часто відігравали вирішальну роль у відновленні і переорієнтації історичних дискусій серед інтелектуалів та ширшого загалу” [15].

Таку тенденцію ми помічаємо на прикладі передусім тих творів, приміром, М.Хвильового (“Україна чи Малоросія?”) чи В.Підмогильного (роман “Місто”), які були у 1930-х рр. приводом, як правило, суто формальним, для шельмування чи репресій їхніх авторів.

З усього зазначеного можна скласти уявлення про масштаби тієї дослідницької роботи, яка тривала впродовж 1987-1991 рр. в українських та діаспорних виданнях. Як і для більшості письменників з “плутаним політичним шляхом або з немалими ідейними суперечностями”, для М.Хвильового творча реабілітація передувала реабілітації партійній та історичній, що, безумовно, в подальшому позначилося на характері його входження до пантеону героїв вітчизняної

історії. Водночас спільними зусиллями істориків, мистецтвознавців, журналістів, широкої вітчизняної і зарубіжної громадськості була започаткована й розроблена свого роду “публіцистична” історіографія творчості М.Хвильового, яка на поч. 1990-х рр. стає підґрунтям справжнього наукового пошуку та аналізу. Характерно, що дана тенденція є спільною для багатьох проблематик “репресованого відродження” [16].

Що стосується мемуаристики та епістолярії, то відсутність, порівняно із московськими “товстими” журналами, “великих речей” (т.зв. “opus magnum”) компенсувалась тематичною розлогістю.*

На наш погляд, згадані жанри не склали в “перебудовній історіографії” репресивної проблематики самостійного явища й виконували скоріше супровідну, додаткову функцію в титульних проблемах історії сталінізму в Україні, таких як голодомор 1932-1933 рр., справа СБУ, репресії проти інтелігенції тощо. Що, звісно, в жодному разі не применшує важливої ролі “затриманої” літератури [17].

Наприклад, тема голодомору 1933-го року традиційно розглядалася окремими і довготривалими рубриками, що означало систематичну і планомірну роботу з вивчення і висвітлення цієї “білої плями”. Частина матеріалів була представлена у вигляді мемуаристики. Серед найбільших назвемо журнали “Жовтень” (рубрика “Біла книга. Правда про голод на Україні у 1933р.”) та “Україна” (рубрики “Експедиція “України”: 33-й – голод” і “Меморіал”). Окрім того, чимало публікацій присвячувалось регіональній проблематиці, що, з нашого погляду, також можна вважати ознакою особливого інтересу до цієї теми.

Зрештою, в значній мірі репрезентована “затриманою” літерату-

---

*Із “великих речей” історіографії слід назвати монографію Р.Конквеста “Жнива скорботи. Радянська колективізація і терор голодом”, яку за короткий проміжок часу було фрагментами опубліковано в різних виданнях. Див.: Конквест Р. **Жнива скорботи. Радянська колективізація і терор голодом. Розділи з книги** // Дніпро. – 1990. – №1-2. – С.81-120; Його ж. “Чому я вірю в Горбачова?” [“Жнива розпачу”: фрагменти з книги] // Всесвіт. – 1990. – №1. – С.142-156; Його ж. **Скорботні жнива** // Трибуна лектора. – 1990. – №6-8. – С.38-39; Його ж. **Великий терор** // Київ. – 1990. – №2-1. – С.87-117.

рою на сторінках історичної публіцистики проблематика дисидентського руху 1960-х - 1970х рр. [18].

Як уже зазначалося, іншим напрямком компенсаторної політики перебудови в гуманітарній галузі було *оприлюднення документальних масивів*, як правило, із нещодавно “закритих” архівних фондів. Ми вже зазначали з приводу документалізму як однієї з центральних рис історичної публіцистики.

Систематична публікація архівних документів розпочинається із репресивної проблематики, що є цілком зрозумілим з огляду на домінування цієї теми як в радянському періодові історії України, так і в цілому в історичній публіцистиці. Цей процес містив щонайменше два суттєві за масштабами та суспільно-політичним значенням документальні “вибухи”: голод 1932-1933 рр. та справа СВУ (“Спілки Визволення України”).

Стосовно першої проблеми ми вже зазначали, що впродовж 1989-1991 рр. у вітчизняній пресі оприлюднювались документи з історії колективізації і голоду 1932-1933 рр. з архівів Британського міністерства іноземних справ, Італійського державного архіву, архіву державного Департаменту США, німецькі дипломатичні документи, а також матеріали із ряду обласних і партійних архівів УРСР. Фактично кожен другий документ впроваджувався в обіг професійними істориками (серед авторів: С.Кульчицький, Р.Пирігій та ін.) і супроводжувався ґрунтовними поясненнями та висновками [19].

В проблематиці дослідження процесу СВУ масштаби і напрямки архівних публікацій цілком очевидно залежали від позицій офіційних установ, які зберігали матеріали політичних процесів 1930-х – 1950-х років (передусім від КДБ УРСР, що володів найбільшим відомчим архівом), а також в цілому від загального ходу реабілітаційних процедур в країні [20]. Тому досить вузька ніша дослідної публіцистики була від самого початку зайнята речниками офіційної історіографії, а сама проблема міцно закріпилась в історіографічній схемі як, передусім, сторінка історії компартії України, що, на перший погляд, просто не залишало місця для альтернативних підходів.

Яскраво виражений документальний характер дослідження цієї “білої плями”, на нашу думку, наперед визначив місце публіцистики

1989-1991 рр. в її сучасній історіографії. Окремі документи, архівні матеріали, свідчення, які вводились до наукового обігу й посьогодні не втратили своєї історіографічної вартості [21]. Даним фактом можна пояснити й досить високу дослідницьку якість публіцистичної літератури (ця тенденція, звісно, не абсолютна, але виглядає достатньою для такого висновку), а також характер питань і оцінок, які підіймались у контексті вивчення цієї “білої плями” [22].

Значну кількість архівних документів і матеріалів було впроваджено до обігу в проблематиці історії революції та громадянської війни в Україні [23]. Зокрема, в історичній публіцистиці набагато раніше за наукові видання були оприлюднені Універсали Центральної Ради [24].

Прагнення опертись на архівні матеріали сповна виявило себе і в проблематиці “білих плям” Великої Вітчизняної війни. Зокрема, в одній з “делікатних” тем радянської історіографії – проблемі німецького окупаційного режиму. Даний аспект можна проілюструвати на прикладі змістовної публікації архівних німецьких документів, в яких відбиті риси аграрної політики нацистів на окупованих українських землях [25].

***

2.4.2. Місце публікаторської роботи в історіографічному процесі кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. З позиції сьогодення процес перевидання забороненої або невідомої літератури виглядає абсолютно закономірною і головне – невідвратною справою. У цьому сенсі можна погодитись з думкою С.Кульчицького про те, що “справжня перебудова в історичній науці розгорнулася з публікації джерел” [26].

Як зазначалося на початку розділу, широку публікаторську діяльність, перевидання історичної спадщини, її актуалізацію і критику на теренах публіцистичного сплеску кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. ми схильні розглядати як один з вагомих етапів усунення “білих плям” вітчизняної історії. Лише простий перелік надрукованих впродовж 1988-1991 рр. статей, нарисів, уривків з монографій, портретних галерей, складених і написаних в добу “українського перебудовного відродження”, викликає гідні подиву емоції та в якості безумовного інтелектуального феномену заслуговує на окреме дос-

---

лідження. Водночас усвідомлення масштабів тієї історіографічної порожнини, яка декілька десятиліть існувала в радянському українознавстві, примушує оцінювати цей процес не лише у світлих барвах.

Досить очевидним є те, що публікаторська робота була зорієнтована передусім на масового читача, і це не могло не позначитись на характері матеріалів, що друкувались в періодиці. Приміром, в темі українського козацтва це стосується однієї з краших, за висловом О.Кияна, “популяризаторських праць у дореволюційній українській історіографії «Исторические деятели Юго-Западной Руси в биографиях і портретах» (К., 1885), яка була у повному обсязі із автентичними малюнками передрукована журналом “Україна”. Як зазначав О.Киян: “Більшість з цих історичних життєписів по суті являють собою біографічні хроніки, і лише портрети Сагайдачного, Виговського та Ю.Хмельницького виходять за ці рамки, даючи читачеві уявлення й про епоху, в якій вони діяли” [27].

Проте не завжди публікаторська робота вітчизняної періодики викликала захоплення та піднесені емоції. Окремі дослідники, цілком усвідомлюючи її потребу та значення, були тим не менше скептично налаштовані щодо доцільності її публіцистичної форми, особливо на початковому етапі, коли першість у державних видавництвах надавалася літературі іншого типу. Як зауважувала О.Пахльовська: “На тлі помпезних видань про індустріалізацію, про розвиток економіки, про партійні з’їзди, так неприкаяно і бездомно виглядають і Грушевський, і Яворницький, з яких напівзнято заборону: туляться собі на сторінках журналів, щоб люди клеїли листочки докупи та й мали свою історію”.*

Повернення спадщини вітчизняних і зарубіжних істориків не мог-

---

*Проблема перебудованого самвидаву, однією з форм якого, на наш погляд, можна вважати згадані О.Пахльовською “склеєні листочки” із газетно-журнальних публікацій на актуальні (передусім історичні) теми, ще чекає на свого дослідника. Див.: Пахльовська О. Старт з руїни космодрому // Літературна Україна. - 1989. - 3 серпня - С.7. Зауважимо, що самі редакції популярних видань відверто заохочували своїх читачів до такого колекціонування, розуміючи його комерційну вигоду. Зокрема, відправляючи до друку багатотомну “Історію України-Руси” М.Грушевського (“виснажливий, десятирічний супермарафон”), редакція жур-

---

ло бути одномоментною справою. Відтак публіцистика 1989-1991 рр. стала своєрідною буферною зоною, етапом експериментів та проб між історіографічними масивами “невідомої” літератури (емігрантської, радянської, дореволюційної, періоду “визвольних змагань” тощо) та перебудовною історичною наукою. В подальшому естафету “передруків” та “першодруків” підхопили видавництва і наукові установи. Зважаючи на постійну присутність в історичних полеміках кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. концепцій і підходів, вироблених в межах цієї історіографічної terra incognita, а також з огляду на значну рефлексію до літератури цього типу з боку науковців, є усі підстави розглядати процес її повернення впродовж 1989-1991 рр. як перший етап усунення “білих плям” вітчизняної історії та історіографії. Звісно, даний процес не був позбавлений цілої низки рис, які ми з позиції сьогодення можемо оцінити як, м’яко кажучи, неконструктивні.

На наш погляд, для формування модерного образу вітчизняної історії (що, власне, визначалося на початку 1990-х рр. як невідкладне завдання історичної науки) така ситуація не завжди приносила позитивні результати. В даному разі пристаємо до думки Н.Яковенко, яка стверджує, що масові перевидання “книг творців “національної історії” кінця XIX - початку XX ст.” та “видань істориків-емігрантів, написаних впродовж 20-30-х років з націоналістичних чи близьких

налу “Київ” наголошувала, що тексти *“верстатимуться так, щоб ви мали змогу зшивати їх окремими книжками”*. **До наших читачів [Вступ до друку “Історії України-Руси” М.Грушевського] // Київ. – 1989. – № 12. – С. 125.** Подібні заяви робила і редакція журналу “Вітчизна”, яка у тому ж 1989 році мала наміри розпочати публікацію другого тому “Історії української козаччини” М.Грушевського. Агітуючи читачів передплатувати журнал редакція зауважувала, що “через рік вам лишиться тільки вирізати з комплекту “Вітчизни”-90 розділи другого тому й здати до палітурні”. **Експрес-інформація [Супровід публікації: Грушевський М. Історія української козаччини] // Вітчизна. – 1989. – №8. – С.175.** Інший формат “самвидаву” запропонувала редакція ілюстрованого тижневика “Україна”. Матеріали постійної рубрики під назвою “Бібліотека журналу “Україна” вміщувались всередині номеру у вигляді вставки, аби вирізки не псували інших текстів. Див., наприклад: **Білолід О. Не стримати моря руками. [Смерть С.Петлюри] // Україна. – 1990. – №41-44.**

до націоналізму позицій”, призвели до того, що “саме згадані праці, як антипод радянській історіографії, отримали наприкінці 1980 – на початку 1990-х рр. інтелектуальний статус “нового прочитання” історії України” [28].*

Зважаючи на масштаби процесу повернення історіографічної та історичної спадщини, цілком справедливим виглядає зауваження В.Смоля, що в цьому процесі містилася тенденція до підміни працями “великих істориків минулого” власної дослідницької роботи пербудовних вчених [29].

Компенсаторний характер пербудовного інтелектуального дискурсу іноді призводив до певних парадоксів, які почасти напряду стосувались проблеми повернення історичної спадщини.

Наприклад, польська дослідниця О.Гнатюк звертає увагу на такий факт: за пербудовних часів жанр історичного роману (нещодавно такий популярний в українській літературі) “майже повністю витіснили” публіковані твори заборонених істориків, романи про період козаччини та проза, “присвячена сталінській добі і трагедії масового

---

*Схожу концепцію (посилаючись при цьому на власний досвід “офіційного” історика) змальовує і С.Кульчицький. Зокрема, він стверджує, що не в останню чергу через відірваність від здобутків світової науки “українська радянська наука у середині 1980-х років виявилася абсолютно неготовою до переосмислення минулого”. На цьому тлі “безсумнівним досягненням ... було оволодіння творчою спадщиною тих попередників, які жили і працювали в Україні наприкінці XIX — на початку XX ст.” Однак виглядає, що ця діжка меду містила чималу ложку дьогтю. Як зауважує С.Кульчицький, “за методологією праці М.Грушевського та інших істориків значно відставали від тогочасного рівня розвитку світової науки”. **Кульчицький С. Українська історія як знаряддя легітимізації пострадянського політичного устрою наприкінці 80-х років // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – Вип.3. – С.102. Див., також: Горизонтов Л. Между двумя «мертвыми точками»: Грушевский на постсоветской Украине/ В сб.: Государственная самостоятельность Украины и Белоруссии и основные тенденции освещения прошлого восточных славян мировой наукой; Междунар. науч. конф., 13-15 сентября 2004 г. // http://www.vostslavia.narod.ru/conf04/Gorizontov_thesis.htm**

Крім того, дана проблема широко досліджена В.Масненко в історіографічному та предметному контекстах. Див.: **Масненко В. Формування образу М.С.Грушевського в масовій свідомості сучасного українського суспільства // Український історичний журнал. – 2006. – №5. – С.10-34.**

голоду 1933 року”. Відтак “новий український історичний роман з’явився майже одночасно із здобуттям незалежності”, коли була вгамована спрага читаючої публіки на історичні відкриття [30].*

Довкола теми перевидання та першодруку історичної літератури поступово формувалась характерна атмосфера, з усіма належними перебудовному часу атрибутами. Емоційний настрій, який панував серед читацької аудиторії “товстих” журналів (що, нагадаємо, були головним постачальником літератури такого плану), можна проілюструвати цитатою В.Дяченка: “Що таке життя? Це читання. Так я відповідаю собі про сенс існування і 1989 році. Сім’я, кохання, служба, дружба, власна творчість – все відійшло на другий план перед Епохою ліквідації “білих плям” у читацькій свідомості, добою переоцінки цінностей” [31].

Варто зазначити, що публікаторський процес був набагато розлогішим за власне перевидання історичної літератури, позаяк, за висновком В.Смоля, йшлося не про “публікацію історичних джерел”, а скоріше про повернення “всієї історіографічної спадщини” [32].

Зрештою, крапку у цьому справжньому феномені перебудовного часу поставила низка подій як суспільно-політичного, так і наукового характеру. Серед них – “Республіканська програма розвитку історичних досліджень”, яка відібрала у публіцистики першість на публікацію раніше забороненої та невідомої літератури, накресливши надзвичайно потужний і безпрецедентний план дій [33].

---

*З проблемою взаємовпливу “красного письменства” та історичних студій зіткнулось і російське літературознавство. Так, І.Сушиліна зазначає, що, як це не парадоксально, але сучасний літературний процес перебудовної шестирічки складала твори минулого. І коли вони, врешті-решт, були злиті в один спільний потік, “і читач, і критика, і літературознавство опиняються в складному положенні, тому що нова, повна, без білих плям, карта російської літератури диктує нову ієрархію цінностей, робить необхідним продукування нових критеріїв оцінки”. При цьому власне сучасна література лишалася на периферії аж до пострадянських часів. Сушиліна І. Современный литературный процесс...<http://www.hi-edu.ru/x-books/xbook027/01/index.html?part-002.htm>

ПОСИЛАННЯ ДО РОЗДІЛУ 2.1

1. Див. роботи, в яких проблематика “білих плям” історії розглянута в якості ознаки кризи радянської історичної науки: Бойко О. Україна в 1985 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку: Монографія. – К.: ІПіЕНД, 2002. – С.48; Логунов А. Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80 – начала 90-х гг. / В кн.: Советская историография. / Под об. ред. ак. Ю.Н.Афанасьева. Научный редактор профессор А.П.Логунов.– М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1996. – С.447-487; Казьмина М. В. Проблема перестройки и развитие исторической науки. Электронный научный журнал «ИССЛЕДОВАНО В РОССИИ», 123, стр. 1172, 2006 г. <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2006/123.pdf>; Головка В.В. Криза сучасної української історичної науки: теоретичний та історіографічний контекст. – Автореф. ... кан.іст.н. / 07.00.06. – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. – Дніпропетровськ, 1999.
2. Логунов А. Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80-х - начала 90-х гг./ Советская историография. / Под общ. ред. ак. Ю.Н.Афанасьева. Науч. ред. проф. А.П.Логунов.– М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1996. – С.451. Див., також.: Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое. Полемические заметки. - М.: «АИРО - XX», 1995 – С.11.
3. Див.: Кульчицький С. Правда і тільки правда: [Замітки “офіційного” історика] // Політика і час. – 1991. - №3; Бордюгов Г., Козлов В. История и конъюнктура: Субъективные заметки об истории сов. об-ва. – М.: Политиздат, 1992; Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое... – 216 с.
4. Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. М.,1989. Вып.1 - С.5.
5. Бордюгов Г., Козлов В. История и конъюнктура: Субъективные заметки об истории сов. об-ва. – М.: Политиздат, 1992. – 352 с.
6. Див.: Кульчицький С. Правда і тільки правда: [Замітки “офіційного” історика] // Політика і час. – 1991. - №3; Його ж. Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989-1991 рр.) /

- У зб.: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 5. – К.: Ін-т історії НАН України – С. 330-351; Його ж. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // Укр. іст. журн. – 2001. - №2. – С.3-22; Його ж. Відкладена революція. Про події 1989-1991 рр. в Україні // Політика і час. – 2001. - №8. – С. 14; Його ж. 10-річчя “української хвилі” // Історія України. – 2000. - №4. – С.8-9; Його ж. Українська державність: радянська спадщина. / У зб.: Україна і Росія в історичній ретроспективі: Нариси в 3-х томах / Том 3. Кульчицький С. В., Парахонський Б. О. Новітній український державотворчий процес / Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2004. – С.7-28; Його ж. Проблема голоду 1932—1933 рр. та її місце у суспільно-політичному житті України кінця 80-х – початку 90-х рр. // <http://www.golodomor.org.ua/docs/1025.doc>; Його ж. Українська історія як знаряддя легітимізації пострадянського політичного устрою наприкінці 80-х років // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – Вип.3. – С.101-106 тощо.
7. Див.: Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // Укр. іст. журн. – 2001. - №2. – С.3-22; Його ж. Відкладена революція. Про події 1989 - 1991 рр. в Україні // Політика і час. – 2001. - №8. – С.20.
8. Гордина Е. Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек» 1987-1991 гг. (Тематический анализ). – Дисс. ...канд.ист.наук.: 07.00.09: Н.Новгород, 2004 – С.18, 20.
9. Логунов А. Кризис исторической науки... – С.459-460.
10. Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія // Критика. – 2002. – Ч.4.
11. Власенко О.В. Політика “за склом” або таємниця виборчих технологій. – К.: Знання України, 2003. – С.6-7.
12. Лукьянов Д.В. Эволюция интеллектуальных оснований научно-исторического знания в отечественной историографии вт. пол. 1980-1990-х гг.: Автореф. дисс...канд.ист.наук. – М.: РГГУ, 2001. – С.8.
13. Карпов С. “Белые пятна” и понятие актуальности исторических исследований / Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. М.,1989. Вып.1 - С.42.
14. Там само.
15. Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое... - С.112-114.
16. Логунов А. Логунов А. Кризис исторической науки... – С.460.

ПОСИЛАННЯ ДО РОЗДІЛУ 2.2

- 1.Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое. Полемические заметки. - М.: «АИРО - XX», 1995. - С.74.
- 2.Kohut Z. History as Battleground: Russian–Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine / in S. Frederick Starr, ed., The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994). – P.123.
- 3.Кульчицький С. “Програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії УРСР на 1991 – 2000 рр.” як історичне явище // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Мат. Всеук. наук. конф. (м. Харків, 15 –17 листопада 1995 р.) – Х.: Авеста, 1995. – С. 138-142.
- 4.Попович М. Волинь: наше і не наше горе // Критика. - 2003. - Ч.5. - С.2.
- 5.Див.: Кульчицький С. Відкладена революція. Про події 1989 - 1991 рр. в Україні // Політика і час. – 2001. - №8. – С.20.
- 6.Логунов А. Кризис исторической науки или наука в условиях общественного кризиса: отечественная историография второй половины 80 – начала 90-х гг. / В кн.: Советская историография. / Под об. ред. ак. Ю.Н.Афанасьева. Научный редактор профессор А.П.Логунов.– М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1996. – С.459-460.
- 7.Сторінки історії України: ХХ століття: Посібн. для вчителя / За ред. С.В.Кульчицького; Упряд.: В.П.Шевчук, А.А.Чуб, Н.А.Дехтярьова. – К.: Освіта, 1992. – С.3.
- 8.Табачник Д. Феномен тоталітарно-репресивного суспільства в Україні (кін. 20-х – 50-ті роки). Історичний та етнополітичний аспекти. - Автореф. ... д-ра іст. наук. (07.00.05). – К., 1995. – С.63.
- 9.Див.: Коляструк О. Преса УСРР в контексті політики українізації (20-30-ті роки ХХ ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії України НАН України. – К., 2003. – С. 60.

ПОСИЛАННЯ ДО РОЗДІЛУ 2.3

1. Черпахов М. Проблема теории публицистики. – М., 1973. – С.27
2. Теплюк В. Социальная ответственность журналиста. – М., 1984. – С.10.
3. Черпахов М. Проблема теории публицистики... – С.63.
4. Черпахов М. Проблема теории публицистики... – С.122. Див., крім того: Ученова В. У истоках публицистики. – М., 1989. – С.3;
5. Историчне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. – К.: Либідь, 2002. – С. 413.
6. Черпахов М. Проблема теории публицистики... – С.52
7. Черпахов М. Проблема теории публицистики... – С.53.
8. Проблеми історичної науки в світлі XIX Всесоюзної партійної конференції [Вчені відповідають на запитання редколегії] // Укр. іст. журн. – 1988 – № 12. – С.67.
9. Корнієвський О. Актуальні проблеми історії України на шпальтах “неофіційної преси” // Філософська і соціологічна думка. – 1990. - №12. – С.3.
10. Див.: Гордина Е. Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек» 1987-1991 гг. (Тематический анализ). – Дисс. ...канд.ист.наук.: 07.00.09. – Н.Новгород, 2004 – С.28.
11. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие / И.Н.Данилевский, В.В.Кабанов, О.М.Медушевская, М.Ф.Румянцева. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1998. – С. 618.
12. Див.: Калакура Я. Уроки минулого на службі перебудови: [Про минуле – заради майбутнього / Упорядник Ю. І. Шаповал; Редкол.: І. Ф. Курас та ін. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. – 408 с.] // Комуніст України. – 1990. - №4. – С.95-96; Калінцев Ю. Багатство історичної панорами: [Про минуле – заради майбутнього / Упорядник Ю. І. Шаповал] // Трибуна лектора. – 1990. - №6. – С.19; Шевчук В. Осмислюючи історію заново: [Маршрутами історії [Політ, біографії] / Упоряд. Ю.І.Шаповал. – К., 1990. – 655 с.] // Комуніст України. – 1990. - №11. – С.94-96; Копань Л. Нам про це розкажуть: [Маршрутами історії / Упоряд. Ю.І.Шаповал. – К., 1990. – 655 с.] // Київ. – 1991. - №7. – С.2, 151; Хорошун Б. Правда про голод 1932-1933 рр. (Рецензія на кн.: “Голод на Україні: очима істориків, мовою документів”, документи з книги) // Наука і суспільство. – 1991. – №6. – С.8-9.

13. Бордюгов Г., Козлов В. История и конъюнктура: Субъективные заметки об истории сов. об-ва. – М.: Политиздат, 1992. – С.8
14. Гордина Е. Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек»... – С.42.
15. Гордина Е. Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек»... – С. 26.
16. Цит. за: Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учеб. пособие / И.Н.Данилевский, В.В.Кабанов, О.М.Медушевская, М.Ф.Румянцева. - М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 1998. – С. 618.
17. Современная публицистика и историко-партийная наука: Сб. науч. трудов. – Днепропетровск: ДГУ, 1991. – С.90.
18. Стріха М. Про критику і критиків // Критика. – 2002. – Ч.1-2. – С.14.
19. Див.: Казьмина М. Проблема перестройки и развитие исторической науки. Электронный научный журнал «ИССЛЕДОВАНО В РОССИИ», 123, стр. 1166, 2006 г. <http://zhurnal.ape.relarn.ru/articles/2006/123.pdf>
20. Див., наприклад: Безпечний Т. Из протоколів страхіть (Голад на Донеччині за документами Луганського і Донецького облдержархівів) // Україна.–1991.– №14. – С.26-28.
21. Республіканська програма розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і пропаганди історії Української РСР // Укр. іст. журнал. – 1990. – № 12. – С.10.
22. Зокрема, документ з передмовою та примітками пояснювального характеру; група документів, об'єднаних авторським текстом; статті з уривками документів, зв'язані авторським текстом; статті з цитатами із документів. Див.: Матяш І. Використання архівної інформації в 1920-х – 1930-х рр.: еволюція форм та основні тенденції // Укр. іст. журн. – 2001. - №1. – С.91.
23. Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое... – С 126.
24. Касьянов Г. Передмова / Репресії 20-30-40-х і поч. 50-х років на Україні. Науково-допоміжний бібліографічний покажчик. – К., 1992. – С.9-10.

ПОСИЛАННЯ ДО РОЗДІЛУ 2.4

1. Див.: Бойко О. Суспільно-політичні трансформації в Україні (квітень 1985 – серпень 1991 рр.): історико-політологічний аналіз. – Автореф. ...док. політ. наук / 23. 00. 02. – К., 2003. – С.1; Кульчицький С. 10-річчя “української хвилі”: [Про акцію “Живий ланцюг” єднання” в лютому 1990 р.] // Історія України. – 2000. – №4; Його ж. Відкладена революція. Про події 1989-1991 рр. в Україні // Політика і час. – 2001. – №8. – С. 14; Історичні передумови переростання перебудови в національну революцію (1989-1991 рр.) / У зб.: Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Міжвідомчий збірник наукових праць. Вип. 5. – К.: Ін-т історії НАН України – С. 330-351; Його ж. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // Укр. іст. журн. – 2001. – №2. – С.3-22.
2. Див.: Сушилина И. Современный литературный процесс в России: Учебное пособие. – М.: Изд-во МГУП, 2001. – 130 с. <http://www.hi-edu.ru/x-books/xbook027/01/index.html?part-002.htm>
3. Див.: Кондуфор Ю. Історія і сьогодення // Вісник АН УРСР. – 1991. – №2. – С. 18.
4. Крип'якевич І. Історія України: Популярний курс історії України [Передмова Р.Крип'якевича.] // Дзвін. – 1990. – №5. – С.82.
5. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків // Радянська Україна. – 21 липня 1990. – С.4; 21, 29.07; 4,9,11,19, 25.08; 8,9.09
6. Сергієнко Г. Нове видання «Історії Запорозьких козаків» // Літературна Україна. – 11 травня 1989. – №19. – С.6; Яворницький Д. Історія Запорізького козацтва // Жовтень (Дзвін). – 1988; 1989. – №1-12. – С.103-113; 1990. – №1-6, 8-12. – С.83-100; Його ж. Історія запорізьких козаків. Уривки // Молодь України. –1989. – 10 січня. – С.3,4; 12 січня. – С.3,4; 17 січня. – № 12. – С.3,4; Його ж. Історія запорізьких козаків // Радянська Україна. – 21 липня 1990. – С.4; 21, 29.07; 4,9,11,19, 25.08; 8,9.09.
7. Грушевський М. Історія української козаччини. Т.1 // Вітчизна.-1989.- №1-12.-С.173-203; 1990.-№2, 4, 6.-С.183-202; Том другий // Там само. -1990.-№8, 10-12; 1991.-№1,3,5,8,10
8. Див.: Перебийнос П. Стратегія журналу // Комсомольское знамя. – 1989 – 17 сентября.
9. Див.: До наших читачів [Вступ до друку “Історії України-Руси” М.Грушевського] // Київ. – 1989. – № 12. – С. 125; Цибенко І. Бібліогра-

---

фічні аспекти наукової спадщини М.С.Грушевського. – Автореф. ...кан. іст. н. / 07.00.08. – Киевский национальный университет культуры и искусств. – К., 2005. – 22 с.; Його ж. “Історія України-Руси” М.С.Грушевського як зразок бібліографічної культури // Вісник Книжкової палати. – 2003. – №1. – С.37-39.

10. Див.: *Постановка проблеми*: Дашкевич Я. Полково-сотенний лад XVII-XVIII ст. на Україні // Пам’ятки України. – 1990. – №1. – С.6-8; *Див. інші публікації*: Журнал “Наука і суспільство”: Сергійчук В. Старшина Запорозької Січі // Наука і суспільство. – 1989. - №5. – С.66-69; Його ж. Генеральна старшина // Наука і суспільства. – 1990. - №4. – С.1, 22-23; Журнал “Пам’ятки України”: Дашкевич Я. Полково-сотенний лад XVII-XVIII ст. на Україні ...– С.6-8; Його ж. Гетьманська Україна: полки, полковники сотні // Пам’ятки України. – 1990. - №2-4; Журнал “Україна”: Лисенко І. Полковники Богдана Хмельницького: серія історичних портретів. Максим Кривоніс // Україна. – 1991. - №8. – С.48; Його ж. Іван Богун // Україна. – 1991. - № 10. – С.48; Його ж. Данило Нечай // Україна. – 1991. - № 11. – С.48; Його ж. Мартин Пушкар // Україна. – 1991. - №12. – С.48; Його ж. Мартин Небаба // Україна. – 1991. - №13. – С.48; Його ж. Михайло Кричевський // Україна. – 1991. - №14 – С.48; Його ж. Іван Золотаренко // Україна. – 1991. - №15. – С.48; Його ж. Антін Жданович // Україна. – 1991. - №16. – С.48; Його ж. Степан Пободайло // Україна. – 1991. - №17. – С.48; Його ж. Матвій Гладкий // Україна. – 1991. - №18. – С.48; Його ж. Лукія Мозиря // Україна. – 1991. - №19. – С.48; Його ж. Йосип Глух // Україна. – 1991. - №20. – С.48; Його ж. Філон Гаркуша // Україна. – 1991. - №21. – С.48; Його ж. Станіслав Морозенко // Україна. – 1991. - №22. – С.48; Його ж. Федір Вишняк // Україна. – 1991. - №23. – С.48; Його ж. Лаврин Капуста // Україна. – 1991. - №24. – С.48;
11. Див.: Дзира Я. Згадаймо праведних гетьманів: [Рубрика “Гетьмани України”] // Україна. – 1990. - №1. – С.23; Антонович В. Петро Конашевич Сагайдачний // Україна. – 1990. - №1. – С.24-25; Василенко М., Хорунжий Ю. Пилип Орлик // Україна. – 1991. - №6. – С.36; Дзира Я. Данило Апостол // Україна. – 1991. - №9. – С.48.
12. Див.: Замлінський В. Біля першовитоків слави запорозької. Слово про козацтво українське та його гетьманів // Дніпро. – 1989. - №7. – С.125-133; Яворницький Д. І.Д.Сірко – славний кошовий отаман війська запорозьких низових козаків // Дніпро. – 1989. - №10-12. – С.61-86; Ка-

---

щенко А. Кость Гордієнко-Головко. Останній лицар Запорозжя // Дніпро. – 1991. - №5. – С.151-165; Гуржій О. Іван Скоропадський // Дніпро. – 1991. - № 8. – С.134-144.

13. Див.: Грушевський М. Вільна Україна [О.Копиленко. Чи допоможе нам рік 1917-й зрозуміти рік 1991? Слово про М.Грушевського та його працю “Вільна Україна”] // Наука і суспільство. – 1991. – №9. – С.20-29; Його ж. Спомини. Частина перша [Публікація С.Білоконя. Вступне слово Ф.Шевченко] // Київ. – 1988. – №9-12; Частина друга [Публ. С.Білоконя. Вступне слово Ф.Шевченко] // Київ. – 1989. – №8-11. – С.103-154; Його ж. У просторій хаті автономії // Україна. – 1990. – №11. – С.23; Його ж. Україна окремішна // Дзвін. – 1991. – №4. – С.86-90; Його ж. Шкільна мова [3 кн. “Про українську мову і українську школу”, 1913р.] // Культура і життя. – 1990. – 23 грудня 1990; Грушевський М.: Політика національної культури. Фрагменти [Публ. Т.Приймак /Пер. з польського Є.Камінського] // Всесвіт. – 1991. – №3. – С.183-189; Кардинальська Т. Невідступне минуле // Дніпро. – 1991. – №9-10. – С.87-107; Жулинський М. Коли не замикається коло життя: [Спогади Т.Кардинальської, дружини В.Голубовича, прем'єра уряду Центральної Ради, члена ЦК УПСР] // Дніпро. – 1991. – №9. – С.84-86; Петлюра С. Із творчої спадщини // Київ. – 1991. – №2. – С.124-140; Білокінь С. Від міфу до історії. Вступна стаття до публікації творів С.Петлюри // Київ. – 1991. – №2. – С.122-123; Тютюнник Ю. В тенетах дипломатичних інтриг. [“Спос-тереження і враження” Фрагменти із кн. “З поляками проти України”, 1925 р.] // Україна. – 1989. – №15. – С.17-19; Тютюнник Ю. Революційна стихія [Спомини генерал-хорунжия Петлюрівської армії] // Дзвін. – 1991. – №7-8; Винниченко В. Відродження нації // Дніпро. – 1990. – №8-12. – С.63-99; 1991. – №1-8; Його ж. Відродження нації: Уривки [Гамрецький Ю. Так відроджувалась нація: Слово до читача книги В. Винниченка] // Наука і суспільство. – 1991. – №2-3. – С.53-62; Його ж. Із “Щоденників” // Україна. – 1990. – №5-13. – С.16-19; Його ж. Щоденник // Київ. – 1990. – №9-11. – С.91-123; Жулинський М. Усі сорок років творчого життя: [“Щоденник” В.Винниченка] // Київ. – 1990. – №9. – С.88-90; Його ж. Щоденник: [1911-1920 рр.] // Літературна Україна. – 1989. – 7 грудня; Винниченко В.: “Еще долгий и трудный будет путь...” [Из дневниковых записей 1917-1919 гг.] // Правда Украины. – 1990. – 14 августа.
14. Див.: Коновалець Є. Причинники до історії Української революції: [Публ. О.Гаврильченко та А.Коваленка] // Київ. – 1991. – №10-11. –

- С.106-117; Чайковський А. Чорні рядки: Мої спогади з листопада 1918 по травень 1919 року: [Публ. Б.Якимовича] // Дзвін. – 1990. – №6. – С.43-79; 3 історії українського війська: [Вініпег, 1953 р., вид-во Івана Тиктора, четаря усусів] // Українська культура. – 1991. – №1-2. – С.28-30; №4. – С.10-11; Думін О. Історія легіону Українських січових стрільців: 1914-1918 рр. [Думин Осип. Історія легіону Українських січових стрільців.-Львів: “Червона калина”, 1936.-375с.] // Дзвін. – 1991. – №9-10. – С.91-102; №12. – С.102-119.
15. Хаген М. фон. Проблеми сталінізму і переосмислення радянського минулого // Укр. іст. журн. – 1994. – № 1. – С. 89.
16. Див. публікацію автора: Тарасов В. “Репресована література” 1930-х рр. у дзеркалі вітчизняної публіцистики кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. (на прикладі творчості М.Хвильового) // Молода мистецька наука України. IV електронна наукова конференція молодих науковців, докторантів, аспірантів, магістрантів, студентів / ХДАДМ, 20 грудня 2003. – Х., 2003. – С.107-109.
17. Див.: Бошко І.: рік 1938-й, Київ, Лукнянівська в’язниця. [Передмова С.Білоконя] // Україна. – 1989. – №20-21. – С.15-17; Гальченко С. 3 Остапом Вишнюю у таборах. Уривки зі спогадів Йосипа Гірняка // Україна. – 1989. – №41-45. – С.15-17; Дзюба І. “Сьогодні заново слухається справа СВУ...”: [Вступ до друку нарису Г.Снегерьова “Набої для розстрілу”] // Київ. – 1990. - №2. – С.58-60; Погородний А. Реабілітація: [СВУ, спогади] // Культура і життя. – 29 липня 1990. – С.6; Довженко Г. Із спогадів про Бойчука і бойчукістів. [Стор. щоденника, публік. вперше] // Наука і суспільство. – 1990. - №3. – С.33-36; Крушельницька Л. Рубали ліс...: Спогади галичанки // Дзвін. – 1990. - №3-5. – С.119-133; Трачук О. Сподівання без надії [Спогади шкільного вчителя] // Україна. – 1989. – №46-49. – С.13-15; Заруба В. “Адреса моя: Холодна Гора, БУПР” [М.Слабченко пише Д.Яворницькому] // Наука і суспільство. – 1991. – №11. – С.56-58; Заруба В. Листи Л.М.Старицької-Черняхівської до Д.Яворницького // Слово і час. – 1991. – №7. – С.30-34.
18. Див.: Григоренко П. Із спогадів [Передмова С.Глузмана] // Україна. – 1991. – №19-22. – С.38-45; Дзюба І. Автопортрет // Слово і час. – 1990. – №9. – С.76-77; Покальчук Ю. В.Стус і моє покоління // Дзвін. – 1991. - №7. – С.131-137; Роженко М. “Ім’ям Української Радянської соціалістичної республіки...” [З документальної повісті “Уроки життя”] // Березіль. – 1991. - №8. – С.141-160; Крім того: Дзюба І. Інтерна-

- ціоналізм чи русифікація? [Передмова автора] // Вітчизна. – 1990. – 35. – С.100-130; Див., наприклад, публікацію документа: Вирок [Текст вирок по справі Л.Лук'яненко] // Дзвін. – 1991. – №3. – С.96-106
19. Див.: Україна. Голод 1932-1933 рр. За повідомленнями британських дипломатів. [Передмова С.Кульчицького] // Всесвіт. – 1989. – №11. – С.153-161; Самое страшное преступление Сталина: немецкие дипломаты о голоде на Украине. Предисловие В.Толпегина // За рубежом. – 1989. – №12; Пиріг Р. Повернення правди: [Архівні матеріали про голод 1932-1933 рр. на Україні побачать світ] // Радянська Україна. – 27 березня 1990. – С.3; Северин В. Голодомор: свідчать документи // Соціалістична культура. -1990. – №10. – С.16-17; Кульчицький С. Як це було. Читаючи документи створеної при Конгресі США “Комісії по голоду 1932-1933 рр. на Україні” // Під прапором ленінізму. – 1990. – №23. – С.79-86; Чорна пляма в історії України [Італійські документи про голод 33-го] // Трибуна. – 1991. – №1. – С.26-28; Документи 1931-1933 років про голод на Донбасі // Україна. – 1991. – №14. – С.27-28; Євтух І. Скільки б нас було...? [За іноземними документами] // Україна. – 1991. – №15-16. – С.21-22.
20. Див.: Абдулін О., Бесараб В. Спростування енциклопедії: [Розповідь про одну зустріч у Комітеті держбезпеки УРСР] // Робітничая газета. – 1989. – 19 листопада. – С.23
21. Див.: Єфімов Л. Зібрання фальшивок у 250-ти томах. Передмова // Вітчизна. – 1989. – №11. – С.157-159; Зінченко А. Що передувало процесові? [СВУ: Докум. з Вінницького парт. архіву] // Вітчизна. – 1990. - №5. – С.202-203; Болабольченко А. “СВУ”: суд над переконаннями // Вітчизна.-1989. – №11. – С.159-179; Протест. Вирок суду від 19 квітня 1930 року по справі СВУ скасовано // Літературна Україна. – 1989. – 31 серпня. – С.6-7; Ципанова Є. Лист з небуття. [І.М.Олексєєв – заступник начальника Лаврського заповідника, справа СВУ. Лист до дружини] // Знання та праця. – 1990. – №12. – С.20-21 та ін.
22. Див. публікацію автора: Тарасов В.В. Процес “Спілки визволення України” (СВУ) на теренах вітчизняної публіцистики 1989-1991 рр. / Збір. наук. праць. Серія “Історія та географія”/ ХНПУ ім. Г.С.Сковороди. – Х.: Майдан, 2007. – Вип.25-26. – С.190-192.
23. Мендусь Я. Мы – конница... Буденного? [Соц. состав Первой Конной Армии, Политсводка Поконарма] // Комсомольское знамя. – 1990. – 7 января; Його ж. А насправді було так... [До 70-річчя Радяно-польської війни] // Під прапором ленінізму. – 1990. – №18. – С.75-77; Його ж.

- Розстріляні стрільці: січовики відомі і невідомі [Опуб. документ: доповідь уповноваженого ЦК КП(б)У І.Сіяка про галицькі справи] // Київ. – 1991. – №4. – С.106-111; Поряд з розстрілами та іншими крайніми заходами...: [Донесення особливо уповноваженого Реввійськ-ради 12-ї армії про боротьбу з бандитизмом, липень 1920 р.; Вступ і публ. Я.Мендуся] // Україна. – 1991. – №17. – С.28-29; Гунчак Т. Чи був С.Петлюра ворогом євреїв? // Дзвін. – 1991. – №2. – С.102-117.
24. Див.: Універсал УЦР до українського народу // Літ. Україна. – 1990. – 8 березня; Третій Універсал Центральної Ради // Літ. Україна. – 1990. – 10 травня; Гамрецький В. Перший універсал Центральної Ради // Трибуна лектора. -1990.-№2.-С.31-32; Наш перший президент: [М.Грушевський і Центральна Рада, підбірка статей / Текст Четвертого Універсалу, скорочено] // Культура і життя. – 1991. – 23 листопада.
25. Вашкевич В. Аграрна політика нацистів на Україні. – Сільські обрії. – 1991. – №10-12. – С.10-11.
26. Кульчицький С. Правда і тільки правда: [Замітки “офіційного” історика] // Політика і час. – 1991. – №3. – С.72
27. Киян О. Життєвий та творчий шлях В.Б.Антоновича // Укр. іст. журн. – 1991. – №2. – С.64-76.
28. Яковенко Н. Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії // Дух і літера. – 1998. – № 3-4.
29. З приводу зауваження В.Смолія див. матеріали “круглого столу”: Логікою фактів і непоступливістю правди: [“Круглий стіл” ред.] // Дніпро. – 1990. - №9. – С.12.
30. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / Переклад з польської. – К.: Критика, 2005. – С. 144.
31. Дяченко В.: “Тільки встигай читати “най-най...”” // Літературна Україна. – 1990. – 12 квітня. – С.1.
32. Логікою фактів і непоступливістю правди... – С.12.
33. Кульчицький С. “Програма розвитку історичних досліджень...”, як історичне явище // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи. Матер. Всеук. наук. конф. (м. Харків, 15–17 листопада 1995 р.) – Х.: Авеста, 1995. – С. 138-142.

РОЗДІЛ 3

СПРОБИ ФОРМУВАННЯ ЦІЛІСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ ЗАСОБАМИ “ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ”: ЗДОБУТКИ ТА ПРОРАХУНКИ

Аналіз стану тогочасної історичної науки дозволяє припустити, що безпосередні завдання і цілі історичного “ренесансу” кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. формувалися у площині трьох паралельних процесів: накопичення “нових”, раніше невідомих чи “призабутих” фактів (і створення на їх основі нової фактологічної схеми історичного поступу); переосмислення ключових історичних подій і ролі осіб в історичному минулому України; зрештою, формулювання нової концепції вітчизняної історії на ґрунті результатів двох попередніх процесів. На кожному етапі особливу роль виконувала публіцистична література.

Власне, перебудовну публіцистику традиційно ототожнюють із процесом наративізації вітчизняної історії. Потреба у лінійно складеній історичній схемі, яка б відтворювала усі головні віхи минулого українських земель від найдавнішого часу до сучасності, відчувалася в тогочасній суспільно-політичній ситуації надто гостро. Цією обставиною можна пояснити величезну кількість портретних галерей, хронологічних описів тощо, які на початковому етапі публіцистичного сплеску (1988-1989 рр.) були чи не найбільш популярним жанром дослідження.

Поява невідомих фактів і подій, повернення “викреслених” імен призводить в подальшому до масштабної переоцінки звичних історичних тверджень, традиційних трактувань і підходів. Вади цього процесу сьогодні достатньо очевидні. Приміром, Н.Яковенко вбачає причину засадничого конфлікту на терені новітньої історіографії між критичним (науковим) і дидактичним (побутовим, навчальним) образами історичного минулого у “пропагандистсько-дидактичному призначенні історичної науки” за радянських часів, коли “кожний

гуманітарник – хотів він того чи ні – прирівнювався до “бійця ідеологічного фронту”. Тому, на думку авторки, “так легко далось українським історикам на початку 1990-х відоме “переписування замість переосмислення”: нові об’єкти описування без зусиль заповнювали лунки старих, доперебудовних, бо матриця історіописання залишалася тією самою, аксіоматично-повчальною”.*

Втім до важливих здобутків перебудовної історіографії слід зарахувати сам факт появи альтернативи в історичних дослідженнях та свободу вибору методології.

Якщо присутність елементів перших двох процесів в дослідницькому полі публіцистики сумніву не викликає, то розгортання процесу концептуалізації вітчизняної історії потребує додаткових зауважень. Місце публіцистичних письменств у ньому визначалося природними можливостями самої публіцистичної літератури, що, як ми вже неодноразово зазначали, схильна розглядати і тлумачити історичні події минулого як складники суспільно-політичних проблем сучасності. Дана обставина вочевидь є суттєвою перепоною для об’єктивного аналізу і водночас чітко показує відмінні від наукової літератури риси публіцистики.**

З іншого боку, непересічне значення публіцистичних письменств кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. примушує нас інакше, більш зважено розглянути характер і напрямки публіцистичного сплеску.

Нижче проаналізовано два епізоди із перебудовних “боїв за історію”, які репрезентують практично увесь спектр тогочасних “наскрізних” проблем та протиріч.

---

*Див.: Яковенко Н. Одна Клію, дві історії // Критика. – 2002. – Ч. 12. У подібному сенсі окреслює основну ваду “публіцистичної історіографії” Г.Касьянов, стверджуючи, що “в науковому сенсі “заповнення білих плям” мало значення хіба що для накопичення фактів. ... “Введення в науковий обіг” раніше недоступних документів не привело до якісних зрушень в історичному знанні”. Касьянов Г. Ще не вмерла українська історіографія // Критика. – 2002. – Ч.4.

**Ю.Бадзьо зауважував: “Глянувши на загальну картину, неважко помітити, що перед нами тимчасом не цілісна наукова концепція — лише публіцистичне пристрілювання”. Бадзьо Ю. Хто гальмує перебудову, або чи переможе соціалістична революція компартію? // Сучасність. – 1989. – №11. – С.92.

6.1. Голод 1932-1933 рр. як “біла пляма” історії на теренах публіцистики перебудовного часу

Вітчизняна публіцистика кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. приступила до розробки проблеми колективізації і голоду 1932-1933 рр. у той час, коли, за висловом В.Савельєва, основна маса документальних джерел 1920-х - 1930-х рр. ще не була засвоєна істориками [1]. Відтак гостро відчувалась потреба у новій фактологічній схемі; бракувало свіжих концептуальних узагальнень та підходів. Власне, цими обставинами і зумовлювались роль та місце публіцистичної літератури в процесі дослідження “білих плям” історії, особливо зазначеного періоду.*

За визначенням Ю.Ісіченка, ситуація, яка склалася напр. 1980-х - на поч. 1990-х рр. навколо історії колективізації та голоду 1932-1933 років, була одним з тих прикладів, коли актуальність проблеми стоїть на заваді її об’єктивного аналізу [2]. Це самоочевидне твердження можна, з нашого погляду, сповна віднести як до “білих плям” історії сталінізму в цілому, так і до вказаної проблематики. До певної міри його можна вважати справедливим і стосовно подальшого (пост-перебудовного) періоду дослідження проблеми.

Важко знайти періодичне видання, в якому б у часи перебудови на Україні не друкувались матеріали про колективізацію та голод 1932-1933 років, і це, скоріше, ускладнює, ніж полегшує аналіз теми.

Загальна кількість публікацій впродовж 1989-1991 рр. у вітчизняних газетах і журналах республіканського рівня становить, за нашими підрахунками, більше ста одиниць. Вони репрезентують доволі широкий спектр публіцистичних жанрів (нарис, стаття, репортаж тощо) та містять відомості переважно із соціально-економічної та політичної історії УРСР кін. 1920-х - поч. 1930-х рр.

Що стосується подієвої сторони проблеми, то на терені новітньої

---

*Обставини появи теми голоду на сторінках вітчизняних періодичних видань ретельно описані в публікаціях С.Кульчицького з позиції безпосереднього учасника подій. Див.: Кульчицький С. Проблема голоду 1932—1933 рр. та її місце у суспільно-політичному житті України кінця 80-х – початку 90-х рр. // <http://www.golodomor.org.ua/docs/1025.doc>

історичної науки проблематика колективізації і голоду 1932-1933 рр. розроблена досить розлого: створена широка джерельна база, нагромаджено значну кількість історичної та історіографічної літератури. Історіографія колективізації і голоду 1932-1933 рр. не один раз була предметом наукового та публіцистичного аналізу як в Україні, так і за кордоном [3]. Проте гостро відчувається брак узагальнюючої праці, особливо зважаючи на величезний масив літератури, що існує по даній проблемі. (Хрестоматійним прикладом цього є загальна бібліографія, яку складає канадський вчений Марко Царинник: вона нараховує понад 10 тисяч книг і статей, присвячених різним аспектам голодомору 1932—1933 років в Україні.) [4].

Публіцистика 1989-1991 рр. становить окремих (і водночас майже недосліджений на терені сучасної історіографії)* комплекс історичних та історіографічних джерел з даного питання.

Його час формування припадає на початковий період перебудови (1987-1989 рр.), який збігається з періодом майже цілковитого наукового “застою” (за оцінкою західних дослідників, на той час у Радянському Союзі не було опубліковано жодної серйозної наукової праці на цю тему) [5].

Традиційно в українській і зарубіжній історичній літературі проблему висвітлення голоду на сторінках періодичних видань (які, як відомо, є основним носієм публіцистичного письменства) ототожнюють з двома, безперечно, важливими і цікавими періодами, які акумулюють найбільший сплеск інтересу з боку преси (в основному закордонної): поч. 1930-х рр. та поч. 1980-х рр. (власне голод та його п’ятидесята річниця) [6].

Не важко помітити, однак, що публіцистика перебудовного часу лишається чи не єдиною групою періодичних джерел з історії даної

---

*Виключення становить ґрунтовне дослідження С.Костишевої, присвячене побуванню проблематики голоду 1932-1933 років у рецепції газети “Літературна Україна” 1987-1991 рр. Див.: Костишева С. Тема голоду 1932-1933 років у дзеркалі газети “Літературна Україна” доби горбачовської гласності // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Київ, 15 листопада 2002 р. – К.: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2003. – С.236-242.

проблеми, яка до сьогодні не проаналізована належним чином. Разом з тим присутність на терені новітньої історіографії сформованих в її межах підходів і висновків надто очевидна. Отже, питання, які у зв'язку із цим потребують дослідження, становлять досить широкий спектр: визначення ролі і місця публіцистичної літератури 1989-1991 рр. в системі історичних знань кін. 1980-х - поч. 1990-х рр.; її взаємодія із зарубіжною україністикою 1930-х – поч. 1990-х рр.; характеристика проблеми колективізації і голоду 1932-1933 рр. як “білої плями” історії; вплив суспільно-політичної ситуації на процес дослідження теми; зрештою, трактування тогочасних історичних подій та визначення характеру голоду 1932-1933 рр.

Для розв'язання цього комплексу питань нами було застосовано дві аналітичні схеми. Перша включає в себе порівняльну характеристику головних концептуальних підходів до трактування проблеми на сторінках журналів і газет 1989-1991 рр.; друга стосується історико-бібліографічного аналізу публіцистики як історичного та історіографічного джерела про голод 1932-1933 рр.

Надзвичайно важливим є питання термінології проблеми, яке на пряму пов'язане з проблемою трактування даної історії. Загальновідомим є твердження, що за кожним терміном стоїть відповідна наукова проблема. У цьому сенсі слід розглянути *дві групи понять*. Найперше мусимо відділити породжені історичним аналізом поняття (проблеми) “штучний голод” (“голодомор”) і “попередньо спланований голод” (“терор голодом”) від категорій “голодомор-геноцид” та “холокост”, які першочергово належать до термінології міжнародного права, хоча й активно використовуються в історичних дослідженнях.

Наприклад, цілком очевидно, що визначення “штучного” характеру голоду з одного боку, та його трактування як “акту геноциду” – з іншого становлять дві окремі наукові проблеми. “Штучність” голоду може впливати лише з аналізу архівних матеріалів (тобто подібний висновок можна отримати виключно шляхом конкретно-історичного аналізу). Оцінка сталінської національної політики як “геноциду проти української нації” (або українського селянства, за іншою точкою зору) базується не лише на висновках істориків, але й на

юридичному тлумаченні наслідків голоду згідно відповідних міжнародних документів (зокрема конвенції ООН 1948 р.), що яскраво показано у звіті “Міжнародної Комісії з розслідування голоду 1932-1933 рр. на Україні” (т.зв. “Комісії юристів”) [7].

У свою чергу, перша група понять (“штучний голод”, “попередньо спланований голод”, “терор голодом”) розглядає цю подію з двох, відмінних одна від одної позицій, змішування яких призводить до цілковитої плутанини у визначенні центральної проблеми – питанні характеру трагедії (що постійно спостерігається в радянській та зарубіжній пресі кін. 1980-х - поч. 1990-х рр.). Із визнання факту штучності голоду аж ніяк не випливає його характеристика як “заздалегідь спланованої” акції. У висновках Комісії Конгресу США зазначено з цього приводу, що “голод – це не результат попередньо розробленого плану, хоч він і носив штучний характер” [8].

Якщо не враховувати це співвідношення, погляд офіційної публіцистики на проблему може видатися непослідовним та вкрай суперечливим, тоді як політична оцінка історії колективізації та голоду 1932-1933 рр. з боку Компартії хоча і зазнавала певної еволюції, проте завжди висловлювалась чітко і зважено: схильність до визнання штучності голоду ніколи не заступала абсолютне неприйняття тези про “попередньо спланований”, “антиукраїнський” голодомор.

Цікаве термінологічне рішення цієї проблеми було запропоновано на поч. 1990-х рр. авторами фундаментальної праці “Колективізація і голод на Україні, 1929-1933рр.”, де зокрема зазначалося, що виходячи з аналізу документів “треба окремо виділяти *голодування 1931 р., голод 1932 р., і голодомор 1933 р.* (Виділено нами. – В.Т.)”, оскільки “у кожному році існували свої чинники, які впливали на масштаби голоду” [9].

Тлумачення понять другої групи (“голодомор-геноцид”, “холокост”) завжди викликало значні суперечки та дискусії, причому не лише в перебудовній УРСР чи незалежній Україні, але й на терені західної україністики, звідки, власне, вони і потрапили у публіцистику кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. За свідченням Дж. Мейза, частина українських літераторів вже напр. 1988 р. почала називати голод актом геноциду [10].

Таке трактування (“Проти українських селян вчинено акт геноциду”) потрапляло в українську пресу і як висновок Міжнародної Комісії з розслідування голоду 1933 рр. [11], що зрештою спричинило те, що “в деяких радянських виданнях” термін “геноцид” стає “адекватним для визначення характеру голоду”, поряд з яким вживаються й інші, близькі за значенням поняття, такі як, наприклад, “холокост” [12].

Треба зазначити, що яскравим виявом змішування понять стає застосування терміну “геноцид” і до голоду поч. 1930-х рр., і до колективізації 1920-х –1930-х рр., і до сталінізму в Україні в цілому. Наприклад, голод міг водночас розглядатись і як уособлення власне “геноциду”, і як його початковий етап [13].

Більше того, аналіз публіцистики 1989-1991 рр. засвідчує, що дискусія про подібне тлумачення голоду 1932-1933 рр. виходить і за межі даної проблеми, і української історії взагалі. Наприклад, у перебудовні часи російська публіцистична думка сформулювала тезу про геноцид колективізації в історії СРСР 1920-х–1930-х рр. (С.Куняєв, А.Латиніна), яка з часом трансформувалася в ідею соціального геноциду сталінізму проти радянського народу в цілому. [14] У висновках “Комісії юристів” припускалася можливість серії геноцидів на терені СРСР напр. 1920-х – поч. 1930-х рр. [15].

Ця тенденція наочно показує своєрідну гіперболізацію проблематики через застосування відповідної термінології, хоча й абсолютно не виключає того, що дані поняття, виходячи переважно з-під пера противників офіційної історичної концепції, були все ж таки чимось набагато більшим за звичайні евфемізми перебудовного часу. З іншого боку, стосовно проблематики “радянських” голодів, проблема “змішування понятійних категорій” лишається досі не розв’язаною і на терені сучасної історіографії [16]. Одна з найбільших проблем, з якою зіткнулися напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. дослідники історії колективізації та голоду, знаходилась у площині трактування цих подій. Звісно, поза дискусіями лежали питання їх моральної оцінки. З іншого боку, відкритими і особливо актуальними лишалися історичний, правовий та політичний аспекти трактування.

Дослідження “білих плям” відбувалося за умов гострої політичної

боротьби. І не в останню чергу політичні позиції висловлювались через оцінку подій минулого. Отже, суттєве розмежування українського суспільства кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. в значній мірі відбувалося на ниві розумінні історії, особливо її ключових подій. В цьому твердженні збігаються точки зору багатьох дослідників.

На наш погляд, використання проблематики “білих плям” історії (в тому числі й історії колективізації та голоду 1932-1933 рр.) у політичній боротьбі кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. повинно стати предметом цілком окремого дослідження. В даному разі бачимо своїм завданням окреслити загальні підходи. Зокрема, в основу такого дослідження може бути покладена категорія “політичної оцінки” історичної події, епохи або явища (яка є потужним інструментом ідеологічного впливу та важливою формою політичного позиціювання).

Безперечно, яскравим прикладом цього є історія поч. 1930-х рр., центральною проблемою якої є, у свою чергу, питання визначення характеру голоду 1932-1933 рр. Зважаючи на тогочасний стан розробки теми, можна з певністю стверджувати, що дане питання становило справжню наукову проблему. (Не розв’язану, до речі, й до сьогоденішнього часу, як засвідчує новітня українська історіографія та сучасний політичний досвід.) До її формулювання в різні періоди вивчення проблеми долучалися як західні, так і вітчизняні дослідники [17].

Узагальнюючу схему можна, на нашу думку, представити у вигляді трьох ключових питань: 1) чи був голод 1932-1933 років спричинений суто економічними факторами, або ж він став наслідком антиукраїнської спрямованості сталінської політики; 2) чи був голод 1932-1933 рр. “попередньо спланованим”, або, навпаки, став лише наслідком злочинної економічної недбалості; 3) яка кількість жертв голоду; чи можна вважати його актом геноциду проти українського селянства або нації в цілому.

Зазначені питання були напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. каменем спотикання і в науковій, і в публіцистичній літературі. Особливо гостро реагувала на політичну кон’юнктуру остання, що, безумовно, позначалося на характері матеріалів, їхньому обсязі та рівні документальності. Отже, є усі підстави розглядати публіцистику в якості

одного з центральних виразників політичної оцінки відповідних історичних подій. Не зайве також нагадати, що саме публіцистика була у перебудовні часи трибуною як для історичних дискусій, так і для політичних суперечок.

Попри доволі строкату гаму українського суспільно-політичного руху кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. виразно проступають дві цілком протилежні позиції – “офіційна” Компартії України та “неофіційна” націонал-демократичних сил (репрезентованих переважно Народним Рухом України). Для прикладу, розглянемо їхні основні підходи до трактування історії УРСР поч. 1930-х рр.

***

Підхід перший. Голод 1933 р. як наслідок “перекручень” та “зловживань” в аграрній політиці Компартії 1930-х рр. Офіційна версія радянської історії 1930-х років довгий час заперечувала сам факт існування голоду 1932-1933 рр. Табу на цю тему було зняте лише напр. 1980-х рр. На початку 1990-го р. ЦК Компартії України прийняв дві постанови, які стосувалися голоду: “Про необхідність поглибленого вивчення та об’єктивної оцінки деяких сторінок історії Компартії України 30-х – 40-х і поч. 50-х рр.” (3 лютого 1990 р.) та “Про голод 1932-1933 рр. на Україні та публікацію пов’язаних з ним матеріалів” (26 січня 1990 р.). Зазначимо, що обговорення та опублікування в пресі згаданих постанов було перенесено на початок лютого і відбувалося з різницею у декілька днів.

Перша постанова, яка пройшла в українській пресі під гаслом: “Білим плямам” історії – політичну оцінку”, недвозначно характеризувала голод 1932-1933 рр. як сторінку історії компартії, що одразу ж надавало даній проблематиці статусу “пріоритетного дослідження”. Інститутові історії партії при ЦК Компартії України доручалося “провести дослідження комплексу питань щодо голоду 1932-1933 рр.” та ряду інших питань в історії 30-х – 50-х рр., при цьому “одержані в результаті наукового аналізу висновки, які потребують принципових політичних оцінок”, передбачалося вносити на розгляд ЦК КПУ (де, власне, остання постанова і формулювалася) [18].

Друга постанова закріплювала основні тези офіційної версії історії голоду. Серед головних причин називалися “насильницька колек-

---

тивізація” та “масове розкуркулення” як результати “відходу від ленінських принципів кооперування селянства” та запровадження “згубної хлібозаготівельної політики” [19].

В другій частині постанови вказувалося на те, що “документальні матеріали про голод мають велику політичну і наукову вартість”, та висловлювались рекомендації редакціям газет і журналів щодо забезпечення “правдивого і об’єктивного” висвітлення подій, пов’язаних з голодом поч. 1930-х рр.

Виглядає, однак, що ідеологічне вістря цієї постанови спрямовувалось передусім у бік політичних опонентів компартії, а намагання перевести обговорення на документальну основу в умовах напіввідкритості архівів скоріше посилювало, ніж послаблювало позиції офіційного трактування історії голоду.

Цей “керівний” документ мав у суспільно-політичних обставинах поч. 1990 рр. неабияке значення. Д.Мейз вважає, що саме з часу його публікації в Українській республіці розпочинається відлік серйозного наукового дослідження проблеми, і вбачає у цій події факт визнання владою штучного характеру голоду [20]. На наш погляд, таке твердження абсолютно не впливає зі змісту згаданого документу, що, однак, не зменшує його ваги. В цілому, лише по трьох епізодах радянського періоду історії України, які можна кваліфікувати як “білі плями”, ЦК КПУ приймав відповідні постанови – по голоду 1932-1933 рр., репресіям 1930-х – поч. 1950-х рр. та з приводу обставин возз’єднання Західної України з Українською РСР. (Якщо розглядати компартійні документи в цілому, то до цього списку слід додати резолюцію XXVIII з’їзду КПУ “Про спроби політичної реабілітації ОУН-УПА”). В усіх трьох випадках були сформульовані чіткі політичні оцінки, згідно яких будувалася модель для подальшого наукового трактування. У нашому випадку, наслідуючи головні тези постанови, офіційна публіцистика зосередилась в основному на проблемі причин та характеру голоду. Так, стверджувалось, що архівні документи “не дають підстав для висновку, що голод був спланованою акцією керівництва країни проти українського селянства” [21], проте “не можна не погодитись із тим”, що існував зв’язок між “викривленнями в сфері національної і аграрної політики” [22].

“Тнучкість” цього формулювання, з огляду на жорстке політичне протистояння у суспільстві та контртрезу західних дослідників історії голоду, мала скоріше політичну, ніж наукову природу. Ю. Шаповал, наприклад, зазначав в одному зі своїх інтерв’ю, що в трактуванні голоду 1932-1933 рр. (як “запланованої” акції проти українського народу”) “все було набагато складніше і не так однолінійно” [23].

У подібному сенсі висловлювався й інший дослідник цієї проблеми В. Савельєв: в концепції “свідомого” характер голоду “усе ставиться з ніг на голову, причина підміняється наслідками, а загальна картина спрощується”. Натомість причиною голоду він називає “виробничо-економічні обставини” [24].

Отже, офіційний підхід до трактування даної проблематики формулювався в дусі тези про “деформації” соціалізму в наслідок культу особи і заперечував його “антиукраїнський”, “продуманий” характер. В той же час офіційна публіцистика визнавала “штучність” (неприродність) голоду, акцентуючи на тому, що при відсутності “викривлень” і “деформацій” масштаби втрат були б набагато меншими [25].

Зокрема, В. Марочко називав “політично кон’юнктурним” твердження про колективізацію і голод як “сплановану задля фізичного винищення саме українського села акцію, що визріла у коридорах Кремля”, але, характеризуючи здійснення суцільної колективізації, застосовував термін “штучний соціально-економічний захід групи політичних авантюристів на чолі зі Сталінім” [26].

Подібні риси були властиві і трактуванню наслідків голоду. Як важлива наукова проблематика, вона також потребувала “принципової політичної оцінки”. Офіційна публіцистика 1989-1991 рр. зосередилась переважно на питанні демографічних втрат, що було продиктовано як самою логікою дослідження голоду, так і суспільно значущим характером проблеми. Очевидно, останнє є поясненням того, чому на сторінках публіцистики в якості головних репрезентантів офіційної точки зору виступали професійні історики та демографи, зокрема М. Тольц та С. Кульчицький [27].

З цієї ж причини треба відзначити і досить високий фаховий рівень публікацій, написаних, як правило, до відкриття матеріалів де-

---

мографічної статистики 1930-х років (вона лишалася засекреченою аж до осені 1989 р.) [28].

Демографічні втрати УРСР внаслідок колективізації та голоду (1929-1933 рр.) позначено умовною цифрою у 3-5 млн. чоловік, що суттєво відрізняється від значно більшої цифри у 7-10 млн. за підрахунками західних дослідників та кількості жертв у викладі неофіційної публіцистики, про що йтиметься нижче [29].

***

Підхід другий. “Попередньо спланований” голод, “голодомор-геноцид”. Теза про “заздалегідь спланований” голод 1932-1933 рр. та “голодовий геноцид” вперше з’явилася на сторінках радянської преси у 1988 році і не в останню чергу завдяки зусиллям “дисидентів і національно свідомої інтелігенції” [30], що вже саме по собі схилило проблематику в бік політичного, а не наукового дискутування (насамперед між партіями, а не концепціями). Вельми показовим, з нашого погляду, є і те, що офіційна публіцистика відразу ж віднесла такий спосіб трактування до “відкриттів Руху” на ниві вітчизняної історії [31]. (Вбачалося, що подібні “відкриття” безсумнівно інспіровані політичними цілями, а не потребою в об’єктивній історичній картині минулого.

В основі цього підходу лежала версія західної інтерпретації радянської історії 1930-х рр. (передусім діаспорна), для якої факт “антиукраїнської” спрямованості голоду був неспростовною істиною. В Україні напр. 1980-х рр. речником тези про “голодомор-геноцид” виступала в основному неформальна преса та видання Спілки письменників (“Літературна Україна”, “Жовтень” (“Дзвін”), “Україна” тощо) [32].

О.Корнієвський, досліджуючи “неофіційну” пресу 1989-1990 рр., дійшов до висновку, що “однозначна оцінка голодомору 1932-1933 років як “запланованого геноциду” присутня у виданнях та програмних документах Української республіканської партії, Української народно-демократичної партії, Спілки незалежної української мови [33].

Проте перша спроба дати саме таку політичну оцінку історії колективізації та голоду 1932-1933 рр. природно належала головно-

---

му політичному конкурентові Компартії – Народному Рухові України. “Старанно запланована заздалегідь, добре розроблена акція щодо умиротворення українського народу ... Головний стратег – Сталін, виконавці – представники партійно-радянського апарату на місцях” [34].

Аргументація такої оцінки базувалась в основному на висновках дослідників з діаспори, вітчизняна історична наука на той час лише починала розробку історії голоду і у своїй загальній масі рухалась в абсолютно протилежному напрямку.

Ми вже згадували про те, що проблематика історії колективізації і голоду 1932-1933 рр. займала провідне місце в діаспорній публіцистиці та історичній літературі, що значною мірою екстраполювалося на процес дослідження даного питання в УРСР перебудовного часу [35].

Так само зверталася увага і на те, що в західній історіографії існувало декілька версій тлумачення цих подій, які в окремих питаннях висловлювали протилежні оцінки, зокрема у питанні тлумачення голоду (чи колективізації в цілому) як “акту геноциду проти української нації” (або українського селянства) та визначенні його “заздалегідь спланованого” характеру. Так, у позитивному сенсі цю проблему вирішували М.Вербицький Т.Сосновий, В.Гришко, М.Марунчак тощо [36]. У свою чергу, їм опонували А.Даллін, Дж. Колон та ін. [37].

Проте цілком очевидно, що найбільший вплив на вітчизняну публіцистику 1989-1991 рр. (власне, на ту її частину, де підтримувалась ідея про “голодомор-геноцид”) справила “українська немарксистська” історіографія Заходу, репрезентована переважно дослідниками з діаспори (за виключенням хіба що Дж. Мейза та Р.Конквеста), що неодноразово підкреслювали радянські офіційні видання [38].

Наприклад, це стосується схеми викладу подій української історії 1920-х – 1930-х рр. як свідомої “антиукраїнської політики Москви”, основними методами якої було “знекровлення нації” за допомогою “терору голодом” і “ліквідації куркульства як класу”; та “обезголовлення нації” через репресії проти української інтелігенції (справи “СВУ”, “УНЦ” тощо) [39].

В українській публіцистиці перебудовного часу в якості репрезентанта такої позиції можна назвати В.Пахаренка, у викладі якого голод і колективізація з одного боку, та політичні репресії – з іншого розглядались як етапи цільної “антиукраїнської” політики (власне, “геноциду” проти української нації) [40].

“Винятковість” ситуації в Україні полягала в тому, що на її терені “соціальний, класовий геноцид” співпав з “культурно-національним” [41]. Характерно, що критичні зауваження та поправки до цієї схеми з’являлися паралельно із появою самої схеми. І колективізація та голод, і репресії проти інтелігенції безперечно мали місце в українській історії 1930-х рр. Проте з цього аж ніяк не випливає їх винятково “антиукраїнський” характер, оскільки саме явище сталінізму є “наднаціональним” [42].

Елементи “західної інтерпретації” історії 1920-х - 1930-х рр. проникали в українську публіцистику і через статті дослідників з діаспори, передрук публікацій із західних україномовних видань, а також через обмін (переважно приватного характеру) документами та матеріалами історичного змісту, виступи на конференціях тощо. Безперечно, цей процес слід розглядати як взаємовплив діаспорної інтерпретації історії України (особливо радянського періоду) на вітчизняну перебудовну історіографію і навпаки, що засвідчують і відповідні ремарки у західній та вітчизняній публіцистиці [43].

Помітний вплив справила західна наукова і публіцистична література на процес дослідження проблеми демографічних втрат під час колективізації і голоду 1932-1933 рр. Як уже зазначалося, дане питання також надзвичайно активно обговорювалось на сторінках вітчизняних видань. Характеристика трагедії 1920-х - 1930-х рр. як “геноциду” проти української нації суттєво посилювала значення “демографічної” проблематики, позаяк такий підхід напряду залежав від остаточної цифри жертв голоду і виступав в якості вагомого аргументу для обґрунтування характеру подій тих років. Важливе місце було відведено проблемі демографії 1930-х рр. і в системі політичної оцінки історії колективізації і голоду 1932-1933 рр. з боку суспільно-політичних сил “національно-демократичного” напрямку, передусім Народного Руху України [44].

Треба відмітити, що помітна розбіжність у висновках про кількість жертв у роки колективізації і голоду на Україні пояснюється, за думкою С.Кульчицького, “відсутністю офіційної статистики голодомору” [45], яка в разі наявності просто зняла б питання з порядку денного. Ставлення професійних істориків та демографів до тих відомостей, що популяризувалися в публіцистиці, можна побачити у характерному висновку С.Діброви, який зауважував, що “свідомо не зважає на цифрові дані” публіцистів-нефахівців, бо переконаний, що “в їхніх підходах до висвітлення цієї жахливої трагедії емоції (цілком, до речі, зрозумілі) переважають над тверезими розрахунками” [46].

В переважній більшості випадків публіцисти-нефахівці послуговувались гіпотетичними цифрами (приміром, у 3-5 або 7-10 млн.), не заглиблюючись у методологію розрахунків та не вдаючись до джерела їхньої появи. Приміром, “7 млн. загиблих” могли означати і кількість жертв в цілому на території СРСР, і втрати власне українського села. Публіцистика популяризувала існуючі версії демографічних втрат, всотуючи як позитивні риси, так і помилки й неточності. Характерно, що найбільшу кількість втрат називали, як правило, із посиланням на зарубіжні джерела (Р.Конквеста, С.Маскудова, Ф.Ларімера тощо) [47]. Водночас, як ми уже зазначали, специфікою даної проблеми була значна частка публікацій професійних істориків та демографів, що у певній мірі компенсувало цікаві, але, вочевидь, вкрай неточні висновки окремих “історичних саморобок”.

Таким чином, аналіз публіцистики 1989-1991 рр. засвідчує наявність щонайменше двох протилежних схем в даній проблемі, які були не лише ретельно викладені на сторінках вітчизняної періодики, але й завдячували своїй появі переважно публіцистичним формам дослідження. Окрім суто наукових уподобань, вони фіксували й суттєву різницю у політичних поглядах. Тому враження, подібні до висловлених О.Маняком на київській установчій конференції НРУ, про те, що “довкола історії голодомору точиться політична метушня, де замість історичної правди – патетика, ідеологічно безпечні високопарності”, були непоодинокі на терені розлогої публіцистичної літератури кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., бо віддзеркалю-

---

вали реалії тодішнього суспільно-політичного розвитку [48].

Надзвичайно показовим є те, що за сучасних обставин як в політиці, так і в суспільній сфері дискусії навколо проблем історії поч. 1930-х рр. не тільки не вщухають, а скоріше навпаки – стають дедалі гострішими. Сьогодні оцінки голоду 1932-1933 рр. аж ніяк не менш контроверсивні, ніж у часи перебудови.*

Сучасний етап дослідження проблеми характеризується насамперед появою низки цікавих документів, які суттєво доповнюють окремі тези, що раніше існували виключно як припущення та гіпотези. Приміром, це стосується нещодавно відкритого архіву Л.Кагановича, який проливає додаткове світло на проблему штучності голоду 1932-1933 рр. [49].

Остаточний злам стереотипів стосовно західної історіографії проблеми також є значним стимулом для наукового пошуку. Історія колективізації і голоду 1932-1933 рр. приковувала у перебудовні часи виключну увагу з боку закордонних дослідників сталінізму, що, вочевидь, ставило її у центр багатьох політичних й історичних дискусій, робило її в очах Заходу своєрідним “лакмусовим папірцем” для численних декларацій радянського керівництва з приводу гласності й позитивних зрушень у сфері дослідження минулого. І з цим фактором тогочасна офіційна публіцистика мусила рахуватись. Промовистим в даному разі є виступ Ю.Богаєвського, секретаря посольства УРСР в Канаді, на конференції, присвяченій проблемам гласності в УРСР, який можна розглядати як спробу “розчинити” дану проблему в середовищі загальних історичних проблем, згладити її “гострі кути” [50].

Поряд із цим, є усі підстави стверджувати, що західна (переважно діаспорна) схема вітчизняної історії 1930-х рр. суттєво вплинула на

---

*Свідченням цього є Заява Президії ЦК КПУ (7 лютого 2003 р.) та низка супутніх публікацій в газеті “Комуніст”, журналі “Марксизм и современность”, які назагал хибують спрощенням та схематизмом навіть більше, ніж компартійні документи та аналітичні роботи кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Див. на прикладі газ. “День”: Шепель Ф. Чи всі українці мовчали про голод? // День. – 2003. – 8 лют.; Чаковський Ч. Голодомор та його творці // День. – 2003. – 13 лют.; Стіфф М. Визнання правди про голод // День. – 2003. – 12 черв.

формування нового концептуального підходу в межах публіцистики, який подекуди реалізується і в сучасній українській історіографії (наприклад, у вигляді окциденталізму). Оцінити цей вплив як цілком позитивний заважають не лише окремі висновки західних і діаспорних дослідників, які можна розглядати виключно як предмет для дискусії, але й відверто спрощений характер їх інтерпретації у вітчизняній публіцистичній літературі кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Тим більше, що за рамками цієї інтерпретації лишалось чимало проблем, які так і не були розв'язані на той час, проте безперечно повинні бути розв'язані сьогодні, але вже за допомогою іншої методології та в умовах, більш сприятливих для наукової роботи. Чи не найбільшою вадою публіцистики було, на наш погляд, відверте “мавпування” діаспорних оцінок і висновків без належної аргументації та історіографічного підґрунтя. Зрештою це призвело до заперечення самої можливості іншого тлумачення голоду 1932-1933 років, ніж як “геноциду”, “попередньо спланованого голодомору”, суто “анти-української акції” тощо. “Альтернативні погляди, – зазначалося в одній з публікацій 1991 року, – нормальне явище в науці, але є в українській історії сторінки, двозначне трактування яких інакше як блюзнірством не назвеш. Наприклад, геноцид 1932-1933 років” [51].

Приміром, за лаштунками історіографічного аналізу лишилась проблема діаспорної публіцистики поч. 1980-х рр. (пов'язана із 50-літтям трагедії голоду 1933 рр. на Україні), навіть побіжний перегляд якої дозволяє визначити щонайменше дві перспективні лінії дослідження. По-перше, публіцистика цього часу полемізує не стільки з уявним радянським науковцем, скільки намагається привернути до проблеми увагу свого західного колеги, переконати його в самому факті існування штучного голоду 1933 р. та вивести тодішню західну, передусім американську історіографію, з-під “слухняного підпорядкування панівним у Північній Америці напрямам російської імперської школи, яка розглядає українську історію як додаток до російської” [52].

Окрім того, непересічний інтерес становить проблема формування того образу історичних подій в Україні та СРСР поч. 1930-х рр., який напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. стане основою нового тлумачення

голоду 1932-1933 рр. [53]. Ці та інші питання безперечно потребують подальшого дослідження.

Наостанок зауважимо, що на той час, коли публіцистика приступила до розробки історії 1920-х - 1930-х рр. (яка становила цілковиту “білу пляму” на тлі численних міфів або ж навіть відвертої брехні), значного перегляду вимагала “бібліотека різноманітної літератури”, яка нагромадилась за майже шість десятиріч дослідження даної проблеми в СРСР. При цьому абсолютно недослідженими лишались цілі періоди та проблеми історії колективізації, в тому числі і проблема голоду. Паралельно із цим все очевиднішою ставала необхідність переосмислення зарубіжного історіографічного спадку (що, у свою чергу, вимагало цілковитої перебудови історіографічної критики). Тому негативні риси в дослідженні даної проблеми віддзеркалювали як особливості розвитку в цілому інтелектуальної сфери, так і характерні риси самої публіцистики, і це також позначилося на характері тодішньої (перебудовної) історіографії і, безумовно, позначається на характері історіографії теперішньої.

***

6.2. Історія руху ОУН-УПА в Другій світовій та Великій Вітчизняній війні: публіцистичний аспект

Проблема історії України у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. належить до числа тих, які за умови достатньо широкого висвітлення на сторінках вітчизняної перебудовної публіцистики лише окремими темами стосувалася власне проблематики “білих плям”. Вже поверховий аналіз газетних і журнальних матеріалів даного періоду дозволяє помітити, що найбільша кількість публікацій щораз припадає на другу половину червня і початок травня, і це, мабуть, жодних коментарів не потребує. Проте вивчення малодосліджених або колись заборонених сторінок історії війни та вшанування її пам’яті у переддень ювілеїв та річниць – речі доволі різні, не дивлячись навіть на те, що і перше, і друге, безумовно, потрібне для збереження історичної пам’яті.

М.Коваль, найавторитетніший, мабуть, український дослідник історії Великої Вітчизняної війни, відносить “циклічний розвиток сталінсько-хрущовсько-брежнєвської історіографії за ювілейними датами” до безумовних мінусів пізнавального процесу в даній проблемі, що, на його думку, посприяло “цілеспрямованому і планомірному” насиченню історіографії “урізаною правдою” і “відвертою дезінформацією”. “Саме таким чином, – зазначає М.Коваль, – створено величезний масив (понад 20 тис. монографій, книг, брошур загальним тиражем 1 млрд. прим.) в основному апологетично-парадної літератури. Хоч у цих працях суто фактичний матеріал загалом правдоподібний, він, проте, хибує на однобічність..., що само по собі не може не спотворювати реальності подій”.*

Достатньо сказати, що дана тема у прямому розумінні не сходила зі сторінок вітчизняної періодики кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., проте, як це не парадоксально, абсолютна більшість матеріалів присвячувалась саме “ювілейним” публікаціям, і в їхньому контексті проблеми “білих плям”, як правило, не підіймались і не досліджувались.

---

*Див.: Коваль М. Друга світова війна та історична пам’ять // Укр. іст. журн. – 2000. - №3. – С.10-11.

Як засвідчує аналіз матеріалів публіцистики 1989-1991 рр., зазначена особливість безпосередньо вплинула на структурну побудову досліджень історії Великої Вітчизняної війни. “Уся” сукупність подій і явищ, безперечно, не могла бути предметом розгляду ні в наукових, ні в публіцистичних студіях, оскільки суспільно-політична ситуація актуалізувала передусім політично загострені сторінки минулого.

Публіцистичні матеріали республіканського рівня 1989-1991 рр. накреслюють достатньо барвисту, проте очевидно нерівномірну за представленою гамою “кольорів” картину, особливо якщо зважити на кількість публікацій в кожній окремій темі. За всіма формальними ознаками лідирує проблема ОУН-УПА (яка зрештою розпадається на кілька тематичних аспектів: колабораціонізм, війна на “два” фронти, “бандерівські злочини”), що є підставою для виділення її в окремий пункт дослідження.

У певному сенсі, проблема ОУН-УПА витіснила на узбіччя дослідницького процесу інші гострі питання й “білі плями” історії Великої Вітчизняної війни, які активно обговорювались у всесоюзній пресі, але слабо проявили себе на теренах вітчизняної публіцистики. (Наприклад, проблема періодизації війни, фактор сталінського керівництва військовими операціями, значення й оцінка дій партизанського руху тощо.)*

Історія руху ОУН-УПА в Другій світовій та Великій Вітчизняній війні належить до числа найбільш суперечливих і неоднозначних тем перебудовного історіописання. Із часу своєї появи в публіцистиці напр. 1980-х рр. й до сьогодні вона лишається предметом гострих

---

*Даний епізод є промовистим прикладом тих серйозних відмінностей у предметному просторі публіцистики в УРСР і центральних союзних видань. Наприклад, за підрахунками О.Гордіної, історія Великої Вітчизняної війни була “другою провідною темою” на сторінках “Известий ЦК КПСС” й отримала “найширше висвітлення”. Як зазначає авторка, матеріали про цей період історії СРСР “були невід’ємною часткою кожного (за невеликим виключенням) номеру впродовж 1989-1990 років. *Публікувались виключно документи*” (Виділено нами. – В.Т.) Гордина Е. *Проблемы отечественной истории на страницах массового журнала «Огонек» 1987-1991 гг. (Тематический анализ).* – Дис... канд.ист.наук.: 07.00.09: Н.Новгород, 2004 – С.30.

дискусій, сучасний стан яких дозволяє припустити, що ця “біла пляма” так і не була “стерта” з історичної карти минулого ні до, ні після 1991 року. Тож цілком поділяємо висновок Ю.Шаповала про те, що “дотепер ця проблематика залишається політизованою та вкрай слабо опрацьованою на науковому рівні” [1].

У певному сенсі, характер сучасної історіографії проблеми, її предметні та методологічні орієнтири обумовлювалися обставинами історіографічної ситуації кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. – часу формування засад новітньої історичної науки. Публіцистичній літературі у цьому процесові належить особливе місце.

Публіцистичний сплеск порушив “застійну” рівновагу в радянській історіографії, в межах якої історія ОУН-УПА майже не розглядалась як об’єкт власне історичного аналізу.

Окремі її аспекти була перш за все предметом планомірної і нищівної критики (в контексті критики “буржуазного націоналізму” та західної немарксистської історіографії). Звідси, на наш погляд, впливає суттєва риса подальшого перебудовного етапу її дослідження: оцінки оунівського руху не були оперті на широку джерельну базу та відповідну наративну історію, вони формулювалися в більшості випадків гіпотетично, а не були наслідком кропіткої аналітичної праці. Тому перебудовний етап дослідження історії ОУН-УПА вмістив в собі і первинне накопичення джерельного матеріалу, і зміну трактувань і оцінок.

Жодна проблема в радянській історії не викликала такого значного рефлексування за кордоном, як проблема ОУН-УПА. Тому одним із факторів її розгортання слід назвати вплив діаспорної концепції цієї історії. Характер і напрямки дослідження історії оунівського руху залежали від сукупності факторів, які почасти знаходились в різних інтелектуальних та суспільно-політичних площинах.

Найпершою проблемою, у зв’язку із цим, є проблема місця історичних досліджень в політичній боротьбі кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. В перехідних обставинах тих років, як зазначає С.Кульчицький, досить швидко прийшло усвідомлення факту, що “розкриття білих плям національної історії ХХ ст. є не тільки науковим або пропагандистським завданням, але й політичною подією” [2]. Гострі суспільні

протиріччя, які впродовж усього часу перебудови викликала історія ОУН-УПА, давали поживу політичній кон'юктурі, властивій усім без винятку учасникам політичного процесу.*

Негативний вплив цього фактору на розв'язання безпосередніх дослідницьких завдань більш ніж очевидний. Цю тезу можна підтвердити цілою низкою прикладів.

Насамперед, публіцистика 1989-1991 рр. чітко фіксує використання тих чи інших аспектів історії руху ОУН-УПА в політичних програмах, передвиборчих дебатах, документах політичних партій і рухів, пропагандистських кампаніях, – тобто засвідчує суто “споживацький”, утилітарний інтерес до проблеми [3].

Єднальною ланкою між власне історичними студіями і використанням їхніх результатів у безпосередній суспільній практиці був як і в інших “неоднозначних” темах інститут політичної оцінки, потребу в якому диктувала сама логіка протистояння між владою і опозицією напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. Значне розмежування у суспільстві “на ниві розуміння історії” призвело до суттєвого контрасту в ідеологічному позиціюванні між ключовими політичними силами. В такому контексті трактування історичних подій ставало предметом прямого політичного інтересу і прямого політичного замовлення, Особливого значення набувала оцінка історії оунівського руху. Приміром, В.Барладяну, відомий дисидент і правозахисник, зазначав: “Позитивне чи негативне ставлення до боротьби ОУН-УПА за Українську державність або замовчування цієї боротьби є тим барометром, що допомагає нам визначити кінцеву мету того чи іншого політичного діяча” [4].**

---

*Відомий канадський історик З.Когут, досліджуючи публікації газети “Правда України” 1990-1993 рр., дійшов висновку, що в своїй абсолютній більшості вони мали яскраво виражену політичну спрямованість, або користуючись риторикою автора: “були нападом на Рух (НРУ. – В.Т.)”. **Kohut Z. History as Battleground: Russian-Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine / in S. Frederick Starr, ed., The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994). – P. 66.**

**Наприклад, промовистим у цьому сенсі є огляд В.Барладяну виступів лідерів антикомуністичних партій на сесії Верховної Ради УРСР під час передвиборної кампанії 1990 р. Автор, зокрема, зазначає: “Розповідаючи депутатам Верховної

Найбільш широкі “політичні узагальнення” були зроблені в програмних документах двох найвпливовіших суспільно-політичних гравців кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. – в Ухвалі Других Всеукраїнських зборів Руху “Про реабілітацію ОУН-УПА” та в заяві і резолюції ХХVIII з’їзду Компартії України “Про ставлення до історичного минулого Компартії України” і “Про спроби політичної реабілітації ОУН-УПА” [5]. Абсолютно протилежний зміст цих документів відзеркалював суттєві розбіжності в ідеологічній стратегії, що у свою чергу, було підґрунтям для змістовних протиріч на ниві політичних рішень.

Вплив даних документів на загальну дослідницьку атмосферу і на безпосереднє тлумачення історії ОУН-УПА можна оцінити як непересічний, хоча вони в жодному разі не повинні розглядатись в якості чогось більшого за політико-декларативні матеріали. Зауважимо передусім, що Резолюція ХХVIII з’їзду Компартії України була своєрідною відповіддю на раніше висловлені оцінки у виступах, заявах і політичних документах Народного Руху, Республіканської партії, СНУМу тощо. Тобто вона оцінювала скоріше ідеологічну практику своїх прямих політичних конкурентів, ніж власне історію оунівського руху. Як зазначалося в її тексті, “обілення і героїзацію” українських націоналістів “не можна розглядати у відриві від прагнення антикомуністичних сил до соціального реваншу” [6]. Показово є і планомірна критика політичних заяв з боку опозиційних до компартії сил, яка в тому чи іншому вигляді “вкраплювалась” до плетива аргументів дослідної публіцистики. Особливо гострі заува-

---

Ради про свій життєвий шлях, про воєнні поневіряння своєї родини, М.Горинь не згадав про боротьбу ОУН-УПА за Українську державу... Не зробив цього і В.Чорновіл ... І тільки Л.Лук’яненко, хоча не дав позитивної чи негативної оцінки тій боротьбі, назвав її “національно-визвольною боротьбою”. **Барладяну В. Ситуація: Політичне становище в Україні // Визвольний шлях. – 1990. - № 11. – С.1316.** Широко висловлювались обурення з приводу відсутності політичної оцінки “боротьбі ОУН-УПА” з боку УГС і НРУ в незалежній пресі, яка, власне, найбільш повно серед усіх публіцистичних джерел репрезентувала позицію антикомуністичних партій і рухів кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. **Див.: Група С. Українська хвиля: який вал? [Передрук з Інформативного бюлетеня УНП, Львів, квітень 1990, №3] // Визвольний шлях. – 1990. - №9. – С.1045.**

ження спіткали “безвідповідальну”, за висловом Д.Табачника, Ухвалу Других Всеукраїнських зборів НРУ про “повну реабілітацію ОУН-УПА і їх вождів”, проголошених “національними героями” усієї України” [7].

Найвідчутнішого впливу в даній проблемі зазнала республіканська публіцистика 1989-1991 рр. з боку неформальної преси. Його основні напрямки залежали від обставин суспільно-політичної ситуації. Передусім зауважимо, що межі локалізації т.зв. незалежних видань були прямо пропорційні політичному впливові тих сил, які дане видання представляло. Отже, сфера вжитку цієї літератури збільшувалась відповідно до зростання опозиційного руху. Відповідно зростали й масштаби впливу. До кін. 1989-го р. критика на публікації з незалежних видань зустрічається на сторінках офіційної публіцистики набагато частіше, ніж самі видання у реальному житті пересічного українця, для якого вони в більшості становили цілком абстрактні речі. Таким чином, започаткований на сторінках незалежної преси процес переосмислення історії ОУН-УПА (при відсутності самої преси в широкому вжитку) породжував потужну критичну хвилю з боку офіційної публіцистики, яка не спадала аж до 1991 року. Як і в багатьох попередніх проблемах, впритул пов’язаних з деконструкцією радянської історичної міфології, тема оунівського руху розглядалася передусім як об’єкт нищівної критики.*

На наш погляд, висловлені в межах незалежної преси твердження і оцінки справили непропорційно більший вплив на тлумачення істо-

---

*Третій напрямок – об’єктивне, всебічне дослідження історії руху ОУН-УПА так і не сформувався впродовж 1989-1991 рр. За висновком В.Іваненко та В.Якуніна – авторів однієї з останніх наукових робіт, присвячених історіографічним та методологічним проблемам історії ОУН-УПА, – суттєвими прогалинами, які усе ще чекають на широке висвітлення, є ціла низка проблем, серед яких дослідники виділяють три ключові: ідеологічну діяльність ОУН; співпрацю ОУН зі спецслужбами гітлерівської Німеччини та міжнародні стосунки ОУН. Зрештою, за думкою В.Іваненко та В.Якуніна, актуальними стануть і біографічний словник діячів цього руху та окремі дослідження “антинімецького вектору дослідження ОУН”. Див.: Іваненко В.В., Якунін В.К. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології: Монографія. – Д.: “АРТ-ПРЕС”, 2006. – С.88, 106. Ціла низка зауважень (три обставини, п’ятнадцять тез) з приводу

рії руху ОУН-УПА, ніж фізичне поширення цієї преси на теренах УРСР, особливо до 1990-го року. Вони стали своєрідним “викликом” (часом зухвалим, суб’єктивним й по-своєму кон’юнктурним) до офіційної публіцистики, яка з початком перебудови докорінно змінила свої функціональні властивості, але все одно лишилася речником передусім офіційної ідеології. Як зазначав В.Коваль у червні 1991 р. (і з його твердженням важко не погодитись): “За умов вільної преси процес реабілітації УПА йде в суспільстві сам собою” [8].

Аналізуючи публіцистику 1989-1991 рр. в проблематиці оунівського руху, слід відмітити два типи впливу незалежних видань на формальну республіканську періодику, що зумовлювалось існуванням двох концептуальних підходів в публіцистичних дослідженнях цього часу – ревізійністського і ортодоксально-консервативного. В межах першого відбувається чи не стовідсоткове перенесення “готових” формулювань і висновків від незалежної преси на дослідницький ґрунт “фрондуєчих” офіційних республіканських видань (таких як “Літературна Україна”, “Культура і життя”, “Дзвін”, “Трибуна” тощо.) Цю тенденцію засвідчує як характер аргументації окремих публікацій, так і досить значна кількість “прямих” (без купюр і цензури) передруків з неформальної періодики [9].

Другий тип впливу пов’язаний з ортодоксально-консервативним напрямком в історіографії і публіцистиці. Його безпосереднім проявом стає достатньо гостра критика на висновки і оцінки “неформалів”, що, як ми вже згадували, відбувалось навіть впродовж 1987-1989 рр. за умов відсутності у широкому поширенні самої вільної преси. Переважна більшість читацької аудиторії офіційної періодики вперше дізналася про факт існування неформальної преси зі сторінок преси офіційної, тобто – у вкрай негативному контексті [10]. В якості додаткового фактору слід згадати і своєрідну “буферну” функцію незалежної преси між діаспорною публіцистикою і офіційною публіцистичною літературою УРСР.

тих напрямків та локальних проблем, які потребують першочергової уваги для зваженого та об’єктивного аналізу історії руху ОУН-УПА, висловлена Я.Грицаком. Див.: Грицак Я. Тези до дискусії про УПА / У зб.: Страсті за націоналізмом: історичні есеї. – К.: Критика, 2004. – С.90-113.

Таким чином, впливаючи на загальний хід дослідження проблеми ОУН-УПА, незалежні видання поширювали властиві їхньому розумінню історії Великої Вітчизняної війни висновки, які неодмінно знаходили рефлексію на сторінках формальних республіканських видань. Отже, в першому випадку вони автоматично переносились в тому чи іншому вигляді на терени “фрондууючої” преси; в другому – планомірно заперечувались на сторінках ортодоксальних видань. Їхній аналіз дозволив А. Корнієвському, досліднику проблеми незалежної преси, ще у 1990 р. зробити висновок про “спроби створення новими громадсько-політичними об’єднаннями альтернативної офіційної академічної концепції історії України нової схеми історії на основі звернення до теоретичної спадщини й практики діяльності Організації українських націоналістів і Української Повстанської армії, до ідей М. Міхновського, І. Рудницького, Д. Донцова, С. Бандери” [11]. За його висновком, змістовною рисою цієї концепції є “ідеалізація й героїзація всього, що пов’язане з історією Української Повстанської Армії, з діяльністю С. Бандери, Р. Шухевича, Я. Стецька, митрополита А. Шептицького” [12].

Надзвичайно потужний регіональний фактор також безперечно впливав на характер дослідження проблематики. Тут варто сказати про два аспекти. По-перше, для офіційної публіцистики проблема виглядала не більше, ніж “модна” в деяких регіонах лінія на реабілітацію Бандери, Петлюри та інших діячів націоналістичного гатунку”, принаймні так про це заявляли її речники [13]. Тому на сторінках офіційних видань неодноразово стверджувалось, що діячі руху ОУН-УПА були “символом слави, мучеництва, героїства” для, передусім, “частини населення західних регіонів України” [14].

На Західній Україні мешкали безпосередні учасники тих подій, а тому інтерес до історії ОУН-УПА мав тут абсолютно іншу дослідницьку природу, яка спиралася на “підмурівок реальної народної пам’яті” та складала частину “сімейної” історії [15]. Почасти це було просто не зрозуміло мешканцєві, приміром, українського Сходу, який, проте, в тій або іншій формі (передусім через засоби масової інформації) неодмінно стикався із “західноукраїнською” версією даної історії. Зокрема, в її трактуванні на сторінках публіцистики 1989-

---

1991 рр. чітко проступають регіональні риси. Наприклад, схвальні, позитивні оцінки притаманні за окремим виключенням тим виданням республіканського рівня, чия аудиторія локалізується в основному західними областями УРСР (“Дзвін”, “Трибуна” тощо).*

Регіональна специфіка даної проблеми підтверджується і висновками сучасних дослідників. Наприклад, В.Кулик розглядає історію оунівського руху як свого часу привезений “зі Львову до Києва” “міф УПА”, що відбувалося в загальному контексті “переходу міфів з одного соціокультурного середовища в інше” [16].

В якості змістовної риси дослідницького процесу слід назвати і публікаторську роль КДБ УРСР, який володів найбільшим відомчим архівом і потужним фондом матеріалів з історії українського націоналізму 1939 - поч.1950-х рр. За висновком Ю.Шаповала, це є своєрідним “українським феноменом” [17].**

***

Трактування історії ОУН-УПА: основні позиції і аргументи. Роль і місце публіцистики 1989-1991 рр. в процесі дослідження історії руху ОУН-УПА напряду залежали від загального стану джерельної бази та історіографії даної проблеми. Водночас, як уже зазначалося, на характер публіцистичних письменств суттєво впливала динаміка тогочасного суспільно-політичного розвитку. Очевидно, що усі три зазначені складники (перебудова – публіцистика – трансформація історіографії) визначали особливості історіографічної ситуації кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. В більшості тематик вітчизняної історії, які публіцистика кваліфікувала як “білі плями”, стрижневою рисою виступав концептуальний конфлікт між двома протилежними моделями історичної ретроспективи, що висувало на перший план суто методологічну проблему рівня аргументації тієї або іншої точки зору,

---

*Дане твердження почасти підтверджується і західними дослідженнями проблеми. Див.: Zajcew O. *Rukh: the social construction of protest, 1988-1992* / by Orest Wasyl Zajcew. [microform] — Ottawa : National Library of Canada = Bibliotheque nationale du Canada, [2000] – P. 124, 308.

**Характерно, що на це звернула увагу й ревізійністська публіцистика. Див.: Семиволос Ю. *Революція плюс диктатура: черепи тріщать (Нотатки щодо публікації Ярослава Ороса)* // Сільські обрії.-1991.-№12.- С.19-20.

ступеня її доказовості. Не становила виключення, в даному разі, й історія ОУН-УПА, в процесі дослідження якої на сторінках публіцистики основні зусилля дослідників зосереджувались саме навколо зазначеної проблеми.

Слід зауважити, що проблема трактування участі УПА в подіях Великої Вітчизняної війни і сьогодні належить до числа найбільш гострих серед тих, які в принципі можна виділити в непростій історії українського націоналізму.*

Тодішня полеміка навколо цього питання характеризувалася низкою цілковито негативних для дослідницького процесу обставин, наприклад таких, як значна політизація усєї інтелектуальної сфери, вузькість джерельної бази, відсутність позитивної історіографічної традиції тощо.

Оцінювати внесок публіцистики до загальної історіографії даної проблеми не просто, насамперед тому, що раптово перервана у серпні 1991 р. перебудовна епоха залишила по собі більше запитань, ніж відповідей. На превеликий жаль, вона не завершилась змістовними висновками, які б підсумували усе зроблене і визначили подальшу дослідну перспективу. На наш погляд, жодне з питань в історії руху ОУН-УПА, піднятих публіцистичним бумом, не було розв'язане в межах історіографічного циклу кін. 1980-х - поч. 1990-х рр.**

Тому аналіз публіцистики віддзеркалює передусім пошук належної форми і методології, злам застарілих стереотипів, зміну тракту-

---

*Див.наприклад дискусію з приводу “Фахового висновку робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА”: Іваненко В., Якунін В. Думки вголос з приводу “Фахового висновку робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА” / У кн.: ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології: Монографія. – Д.: “АРТ-ПРЕС”, 2006. – С.109-147; Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. – К.: Наукова думка, 2005. – 53 с.

**Частково ця риса була показана З.Когутом на прикладі газети “Правда України”. Зокрема, автор відзначив, що потік публікацій 1990-1991 рр. (як правило, критичних до руху ОУН-УПА) раптово зникає після проголошення Україною незалежності. Нові теми і тези з'являються лише у 1993 р., і їхня викривальна тональність наводить дослідника на думку, що “Правда України”,

---

вань і оцінок тощо, іншими словами – динамічні, рухливі, суперечливі процеси, що, як правило, є основою для подальшого результативного стрибка.

Із всієї сукупності питань, що висувалися в авангард дослідження проблеми ОУН-УПА, можна виділити декілька центральних, серед яких проблема колабораціонізму, питання близькості ідеологій нацизму з українським інтегральним націоналізмом; теза про УПА як третю воюючу сторону у Великій Вітчизняній війні.

Треба зазначити, що жодна з названих проблем не стала виключним надбанням перебудовної історіографії, оскільки полеміка навколо них в тій або іншій формі тривала впродовж усього післявоєнного періоду між зарубіжними та радянськими дослідниками. Цілком очевидно, що в контексті дослідження історії ОУН-УПА офіційна публіцистика підхопила усі традиційні аргументи попереднього радянського часу, а неофіційна та незалежна преса наслідували аксіологічну модель діаспорної україністики. Тому опосередковано полеміку кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. з приводу історії оунівського руху в Великій Вітчизняній війні можна розглядати як продовження застарілих, і, на наше переконання, безперспективних за своїми результатами дебатів, але в новій формі і на тлі інших суспільно-політичних обставин. Очевидно, що за основний критерій для визначення характеру полеміки править, як уже зазначалося, рівень аргументації того чи іншого положення.

У свою чергу, якщо категорія “рівень аргументації проблеми” описує її внутрішню аналітичну побудову, то для опису її зовнішніх проявів слід застосувати категорію “рівень сприйняття проблеми”. Зрозуміло, що і перша, і друга категорії не могли виходити за межі наявної джерельної бази, актуалізованої історіографії, фактологічного комплексу, існуючого в науковому обігу. Тому публіцистика 1989-1991 рр. міцно вписана до контексту тогочасної історіографії.

навіть у 1993 році “не була готова прийняти ОУН-УПА в якості частини нової української історичної свідомості”. Див.: Kohut Z. **History as Battleground: Russian–Ukrainian Relations and Historical Consciousness in Contemporary Ukraine** / in S. Frederick Starr, ed., *The Legacy of History in Russia and the New States of Eurasia* (Armonk, NY and London: M. E. Sharpe, 1994). – P. 66-68.

В перебудовній Україні безпосередніми речниками сторін виступали, з одного боку, офіційна республіканська публіцистика (як правило, належна до компартійних або державних структур), з іншого – вільна (“незалежна”) преса та формальні видання опозиційних сил. Відразу зауважимо, що перша група літератури на республіканському рівні (тому, який є предметом нашого аналізу) мала незрівнянно більші потужності й більш широку можливість для висловлення свого погляду на проблему. До опрацювання історії ОУН-УПА були задіяні усі основні республіканські періодичні видання ЦК КПУ (“Радянська Україна”, “Правда України”, “Комуніст України”, “Політика і час”).

Вміщені на їх сторінках матеріали можна умовно розділити на дві групи – політичну публіцистику (статті суспільно-політичного спрямування, з ремарками на історію “бандерівських злочинів”, терору, співробітництва з нацистами) та дослідні публікації (власне історична публіцистика з належним аналітичним апаратом, але дискусійно загострена проти політичної опозиції).

В межах радянської історіографії для історії українського націоналізму не існувало іншої лакуни, окрім як нацистських колаборантів у Великій Вітчизняній війні, що суттєво звужувало побутування проблеми на історіографічних теренах.*

Виглядає, що полеміка між ортодоксами і ревізіоністами відбувалась в тій сфері, де її можна було уникнути. Співробітництво україн-

---

*Проблематика колабораціонізму включала в себе набагато ширші аспекти. Наскільки дана проблема є неоднозначною, свідчить її сучасний стан розробки. Приміром, якщо С.Кульчицький планомірно відстоює тезу про відсутність складу колабораціонізму в діях оунівців, оскільки останній, за його словами, можливий лише на інституціональному рівні, якого німецьке керівництво відверто не бажало, то В.Семіряга дотримується протилежної думки, оперуючи при цьому схожим масивом аргументів. Див.: Кульчицький С. Львів, 30 червня 1941 року / Київська старовина. – 2000. - №2. – С.32-44; Його ж. Акт 30 червня 1941 року // Історія України. – 2000. - №23-24. – С.6-9; Його ж. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА// Сучасність. – 2002. - №2. – С.50-58; Семіряга М. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С.115-118.

ських націоналістів з нацистами впродовж і Другої світової, і Великої Вітчизняної війни є незаперечним фактом, сперечатися можна лише з приводу його форм та способу оцінки в категоріях сучасної (чи тодішньої) історіографії. Очевидно, усвідомлення цього факту прийшло запізно, у переддень розвалу СРСР [18].

Величезна кількість публікацій на цю тему засвідчує її непересічний характер. Проте відверта спрямованість публіцистики на вирішення завдань поточної політики суттєво нівелює її позитивний дослідний потенціал. Характерно, що в абсолютній більшості публікацій інтрига зав'язана не стільки навколо самої історії ОУН-УПА, скільки стосується відносин влади і опозиції в сфері ідеології і політичної стратегії. Приміром, вихідною тезою для висвітлення проблеми є твердження про те, що “сьогоднішні послідовники націоналістів всіляко замовчують співробітництво оунівців з фашистами” [19].

Тенденція до героїзації, підправлення “неоднозначних” подій дійсно присутня. Приміром, це стосується публікації в ряді незалежних видань Акту 30 червня 1941 р. без сумнозвісного третього пункту про “тісну співпрацю з націонал-соціалістичною Німеччиною” та підтримку “нового порядку” у Європі [20].*

Найбільш послідовно дана проблема була розглянута на сторінках компартійних видань. Система аргументів базувалася на трьох чинниках. 1) Оунівський рух від часів свого створення орієнтувався на нацистську Німеччину; УПА створювалася з ініціативи і сприяння Німеччини для виконання воєнних завдань вермахту. 2) Ідеологічна близькість ріднила український інтегральний націоналізм з німецьким націонал-соціалізмом. 3) Діяльність ОУН-УПА на всіх етапах її існування впродовж Великої Вітчизняної війни провадилася на користь фашистської Німеччини.

Ідеологічні шори (які існували в даному питанні як ні в жодному іншому) суттєво звужували погляд на проблему й створювали спрощене, однобічне уявлення про картину тих подій. Однією з найбільш

---

*Ймовірніше за все, передрук тексту Акту було здійснено з тритомника “Українська суспільно-політична думка ХХ ст.”, Мюнхен, 1983 р., в якому даний пункт також відсутній. Див.: Кульчицький С. Акт 30 червня 41р. // *Історія України*. – 2000. – С.9.

ших вад погляду офіційної публіцистики на історію ОУН-УПА була схильність розглядати і тлумачити український націоналізм, як рух, що був позбавлений, зокрема впродовж Великої Вітчизняної війни, власних політичних цілей. Така помилка допускається в цілому раді публікацій [21]. Приміром, можна погодитись із висновком С.Кульчицького про те, що виходячи з численних заяв, документів ОУН-мельниківці “прагнули панувати над своїм народом так само, як панували нацисти над німцями” [22]. Але це не означає, що в остаточному рахунку вони добровільно бажали ділитися з кимось владою, навіть принесеною на чужих багнетах. Нерозуміння цього факту призводило до очевидного спрощення історії взаємовідносин нацистів з націоналістами. Відносини між ОУН-УПА (зважаючи на внутрішню боротьбу в середовищі як українських націоналістів, так і в цілому колаборантів з числа громадян СРСР) складались досить суперечливо і не були такими послідовно позитивними, як це було прийнято розглядати в радянській історіографії. Зпродовж 1991 р. ця теза на сторінках компартійної публіцистики застосовується все частіше і частіше [23].

Досить важко заперечити пронимецьку орієнтацію оунівського руху. Але він не міг орієнтуватись “від початку свого створення” на “нацистську Німеччину”, хоча б тому, що був організований раніше за прихід Гітлера до влади (1929 р.). Зауважимо, що цей, в принципі суто формальний аргумент надавав широкий простір для критики діаспорним дослідникам проблеми, що, як правило, ретельно слідували за розгортанням теми в радянській пресі [24].

Теза про “війну на два фронти” є суттєвим перебільшенням значення і впливу оунівського руху в історії Великої Вітчизняної війни. Як вважає канадський історик В.Поліщук, вона лине скоріше від ретельної пропагандистської роботи самих оунівців, ніж є результатом наукового аналізу [25]. Проте характер її осмислення на сторінках публіцистики також носив певні, насамперед ідеологічні обмеження.

В офіційних виданнях питання: чи воювала Українська повстанська армія на два фронти розглядалось як суто риторичне, бо існувала наперед визначена відповідь. В тій системі координат, що склали-

ся напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. в межах офіційної історіографії дана проблема була вирішена і не підлягала перегляду. Отже, негативний заряд привносило відверте небажання розглядати дану тезу навіть як робочу гіпотезу. Проте визнання того факту, що “рух ОУН на певному етапі мав антинімецьке спрямування”, нічого не віднімає у пізнавальному сенсі від об’єктивної картини даної історії, бо з цього аж ніяк не випливає його позитивне трактування, а тим більше – “героїзація” чи “обілення” [26]. В.Масловський, один з найбільш послідовних дослідників проблеми у вітчизняній публіцистиці за часів перебудови, називає цифру в “понад 40 нападів низових підрозділів УПА на поліцейські групи та невеликі підрозділи німецьких військ”, що водночас “суворо каралося вищим керівництвом ОУН-УПА” [27]. Це твердження віддзеркалює граничний стан сприйняття проблеми напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. Приміром, сучасна історіографія не заперечує “низового” рівня протистояння між УПА і каральними загонами нацистів, проте розглядає керівництво цим процесом як таке, що намагалося враховувати кон’юнктуру війни, а тому в залежності від неї або заохочувало, або згортало цю протидію [28].

Схожими спрощеннями впродовж 1989-1991 рр. хибувало й твердження багатьох дослідників про ідеологічну спільність (чи тождність) українського інтегрального націоналізму з німецьким нацизмом. По-перше, дане твердження, на наш погляд, не потребувало такої значної акцентуації, оскільки на час перебудови було неспростовно доведене й за фактом розглядалось як абсолютно справедливе не лише в УРСР, але й на Заході. Як зазначає М.Попович: “Той факт, що обидві ОУН були дуже близькі політично, ідеологічно й організаційно до німецького націонал-соціалізму та італійського фашизму, загальновідомий, усе це детально проаналізовано, зокрема, в диспориї критичній літературі Іваном Лисяком-Рудницьким чи Олександром Мотилем” [29]. За звичною пізнавальною логікою проблема ідеологічних взаємин мала б розглядатись з трьох точок, включаючи не лише нацизм і націоналізм, але й сталінізм. Проте перебудовна публіцистика змістила акцент в бік перших двох пунктів. Загалом, така аналітична конструкція як аргумент для осмислення проблеми в українській публіцистиці 1989-1991 рр. майже не розглядалась, а

в історії оунівського руху у Великій Вітчизняній війні або обходила увагою, або, в кращому, разі відсувалась на периферію дослідження. Проблемі ідеології інтегрального націоналізму була впродовж перебудови присвячена в УРСР усього лише одна змістовна публікація, поява якої не робила погоди в історіографії питання [30]. Свої особливості мав і характер сприйняття проблеми. У певному сенсі, перебудовна публіцистика розглядала історію ОУН-УПА під емоційним (цілком зрозумілим) впливом тематики “бандерівських злочинів”, тим самим просто відмовляючи їй в об’єктивному, всебічному розгляді. Одним з найперших наслідків цього часто було змішування різнобарвних і неоднорідних за поглядами і характером дії напрямків в середовищі українських націоналістів в одну групу, приміром, “нацистських колаборантів”, що абсолютно неприпустимо в методології історичних досліджень, хоча і повсякчас присутнє у моральному осмисленні.

Чи не найбільш запекле протистояння відбувалося в царині проблеми злочинів українського націоналізму в роки Великої Вітчизняної війни. Зауважимо, що напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. на заваді її зваженого аналізу стояла суцільна політизація всієї історії ОУН-УПА. (Ця обставина є суттєвою перешкодою і для сучасного дослідження публіцистичної літератури, яка в перебудовні часи була однією з основних джерельних груп оунівської історії.) Саме визначення цієї проблеми як “білої плями” потребує певних зауважень, оскільки в повоєнній радянській історіографії тема “націоналістичного терору” в західній Україні посідала особливе місце в системі критики “українського буржуазного націоналізму”, а отже, розглядалась в численних статтях, брошурах, монографіях. Тому, на відміну від ряду інших проблем історії України, вона не була абсолютним відкриттям перебудови.

Не дивлячись на те, що терористичний характер оунівського руху більше ніж очевидний, його трактування в версії радянської історіографії залишало чимало прогалин, замовчувань тощо. Впродовж кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. “відсутньою або вкрай приблизною” була і статистика жертв ОУН-УПА [31].

Якісно новим було відкриття злочинів сталінізму, що поставило

питання в іншу площину: чи тільки оунівці вдавалися до терористичних заходів; чи всі злочини, які приписуються оунівцям, чинили саме вони? (Зауважимо, що дані питання в жодному разі не знімали з порядку денного проблему власне злочинів з боку ОУН-УПА, вони лише засвідчували зміну дослідницької кон'юнктури та зміщення акцентів в звичному плетиві аргументів радянської історіографії.)

Керуючись передусім політичними цілями, влада намагалася не допустити співставлення терору НКВС із злочинами українських націоналістів. Причому ця лінія залишилась незмінною до самого серпня 1991 р. Дискусії на цю тему, як правило, не допускались. Підносились теза про те, що сталінські злочини в жодному разі не виправдовують бандерівський терор. Офіційна публіцистика користувалась звичним масивом аргументів (співробітництво з нацистами, злочини проти цивільного населення та прибічників радянської влади), різниця полягала в тому, що тепер їх застосовували у боротьбі не з гіпотетичними “буржуазними фальсифікаціями історії” на Заході, а проти реальних політичних сил опозиції в самій УРСР. Тому, визначаючи роль офіційної публіцистики, слід зазначити, що вона виступала рупором компартії та її політичної боротьби і продовжувала традиційну кампанію критики “буржуазного націоналізму”.

Спростувати сам факт злочинів українського націоналізму неможливо, бо терор становив не лише ідеологічні засади оунівського руху, але й широко пропагувався в документах, заявах, виступах. Натомість зустрічна теза опозиції полягала в акцентуванні терору радянських силових структур проти націоналістів та їх симпатиків. Приміром, Д.Кулиняк зазначав, що багаторічна офіційна пропаганда, яка впродовж десятиліття “викривала і таврувала ганьбою злочини українських буржуазних націоналістів”, про що написані сотні (якщо не тисячі) книг, статей, досліджень, памфлетів, романів, оповідань, поем, віршів”, співіснує сьогодні із постійним і послідовним “замовчуванням злочинів каральних органів”, які боролися з оунівцями. В остаточному рахунку це призвело до “явного дисбалансу інформації, зміщення акцентів і пропагандистського перекосу, що загалом спотворює реальну історичну картину і створює необ’єктивні уявлення про ті трагічні роки в історії України” [32].

Помітні зрушення відбулись в оцінці повоєнної історії ОУН-УПА. Насамперед, вперше на терені радянської історіографії було визнано, що “гостра політична конфронтація 1944-1952 рр.” мала “чіткі риси громадянської війни” [33].

В такому контексті проблема жертв націоналістичного терору ставала невід’ємною від проблеми злочинів НКВС, що надавало можливість для більш виважених оцінок. Так само вперше було поставлено проблему ідентифікації “бандерівських злочинів”.*

Безперечним відкриттям перебудовної публіцистики стала проблема кількості жертв “братовбивчої війни” 1944-1952 рр., яка до цього часу майже не розглядалась на теренах радянської історіографії. Аналіз публіцистичних матеріалів 1989-1991 рр. засвідчує, що центральною ланкою для офіційної історіографії виступала позиція КДБ УРСР, який визначав остаточну цифру “бандерівського терору” у 30 тис. мирних громадян і 25 тис. військовослужбовців [34]. У свою чергу, кількість “жертв НКВС” формувалася на підставі розрахунків діаспорних дослідників і становила 80-100 тис. чоловік [35].

В даному питанні також виявив себе фактор рівня сприйняття проблеми в суспільно-політичних обставинах кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Свідченням цього є суттєві корективи, які вносяться до масштабів втрат в межах сучасної історіографії [36].

Поряд із позитивними тенденціями в розробці даного питання

---

*Приміром, дописувач журналу “Прапор” зазначав 1989 р.: “...Але й було так, що під селянську хату приходили переодягнуті під бандерівців енкаведисти, видаючи себе за “партизанів з УПА”, і приходили переодягнуті під радянських солдатів чи офіцерів бандерівці”. **Пушик С. Дорога через вересень: [Західна Україна в світлі історичної ретроспективи] // Прапор.-1989.-№9.- С.158;** Або ще: “Я не беруся спростувати звинувачення на адресу ОУН-УПА,... але в світлі останніх подій і нових обставин є підстави для сумнівів: а чи всі злочини, свого часу інкриміновані “українським буржуазним націоналістам”, насправді вчинені ними? Чи не “допомогли” їм у цьому спецпідрозділи НКДБ-МДБ? **Див.: Кулиняк Д. “Біль”: [Про місце поховань жертв сталінських репресій на Західній Україні] // Молодь України. – 1991. – 4 січня. – С.2.** Багаторічне замовчування подібних фактів призвело до жорсткої дискусії на сторінках республіканської преси, і, вочевидь, стало зайвою підставою для критики офіційного курсу в історіографії.

проявили себе і тенденції зворотного характеру, насамперед замовчування “незручних” епізодів, наприклад, “фактів вбивств радянських громадян, членів їхніх сімей за відмову підтримувати Організацію українських націоналістів і Українську Повстанську армію” [37].

Таким чином, параметри полеміки навколо даної проблеми, вочевидь, залежали не стільки від гіпотетичного визначення характеру злочинів під час протистояння 1944-1952 рр., скільки від того загального емоційного фону, який панував на сторінках вітчизняної періодики. Цю проблему намагалися вирішити усілякими способами, проте “загострена” у сьогодення тема водночас є занадто зануреною в “живу”, існуючу на рівні родинних спогадів і побутової свідомості історію. Саме з цієї причини сумнівною виглядає, на наш погляд, пропозиція взагалі винести тему злочинів за межі проблеми історичної оцінки історії ОУН-УПА [38].

Паралельно із офіційною історіографією проблеми ОУН-УПА формувалась і альтернативна, змістовним складником якої виступала публіцистика неформальних організацій, локалізована сферою впливу “незалежної” преси та опозиційних видань. Виглядає, що республіканський рівень публіцистики, розташованої на сторінках формальних видань, для дослідження рівня аргументації цієї моделі історії оунівського руху у Великій Вітчизняній війні не достатньо репрезентативний. Тому в її дослідженні варто опертися й на неформальну пресу.

Вивчення характеру періодичних видань “неформалів” розпочалося ще в часи перебудови. Зокрема, один з перших дослідників А.Корнієвський виокремлює такі загальні підходи авторів публікацій до висвітлення питань історії ОУН-УПА: 1) Діяльність Організації українських націоналістів і Української Повстанської армії розглядається як складова Руху Опору років другої світової війни і національно-визвольного руху українського народу «по відновленню Української соборної незалежної держави», який, на думку дослідників, триває й досі. 2) Декларується теза про «незаперечну підтримку» ОУН і УПА українським населенням, чиняться спроби принизити значення партизанського руху на Західній Україні в розгромі гітлерівців, показати відсутність підтримки радянських партизан місце-

---

вим населенням. 3) Акцентується увага на інтернаціональному характері діяльності ОУН і УПА. 4) Замовчуються обставини, пов'язані з появою дивізії СС «Галичина», спецпідрозділів СС; водночас обстоюється теза про протидію ОУН (б) створенню таких військових формувань [39].

Кожне із зазначених положень, безвідносно до їхнього характеру і ступеня об'єктивності, помітно вплинуло на формування історичного образу оунівського руху для формальної публіцистики опозиції ("Літературна Україна", "Дзвін").

Власне, кількість позитивних публікацій в даній проблемі впродовж 1989-1991 рр. суттєво поступається критичній публіцистиці офіційної історіографічної лінії. Не випадково основна полеміка з приводу ролі ОУН-УПА в історії Великої Вітчизняної війни точилася між публіцистикою прокомуністичних видань і неформальною пресою і майже не зачіпала формальну літературу опозиції чи "нейтральну" пресу. *

Навіть побіжний перегляд історіографічної літератури дозволяє помітити, що в межах дослідження історії ОУН-УПА висловлена критична кількість контроверсивних оцінок, що почасти унеможлиблює серйозні наукові узагальнення.

Не в останню чергу творцем вказаного образу контроверсивної історії ОУН-УПА була публіцистика кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., що водночас, в межах тодішньої історіографічної ситуації, найбільш повно репрезентувала даний образ. Гостра, дискусійна форма, в якій історія ОУН-УПА існувала протягом усього перебудовного періоду,

---

*Перша відверто позитивна публікація з'явилася на сторінках останньої лише на поч. 1991 р. (журнал "Київ") і викликала зливу як схвальних, так і негативних відгуків. Покальчук Ю. Бандера, Лебідь та інші. Погляд на історію ОУН-УПА // Київ.-1991.-№1.-С.94-113; "Бандера, Лебідь та інші" у дзеркалі читачької пошти. Вступне слово В.Решетилова // Київ.-1990.-№10.-С.152-158. Показовим є також і той факт, що ця тенденція закріплюється лише після серпня 1991 р. Орос Я. Кожумяцьке наше щастя (Смерть С.Бендери) // Сільські обрії.-1991.-№12.-С.17; Семиволос Ю. Революція плюс диктатура: черепи тріщать (Нотатки щодо публікації Ярослава Ороса) // Там само. - С.19-20; Полянський П. Трубайчук А. Повернути вкрадене // Сільські обрії.-1991.-№11.-С.2-4.

очевидно, не сприяла розв'язанню тих пізнавальних завдань, що опинились в сфері її побутування. Вагомим мінусом була відверта політична загостреність усіх без виключення спірних питань, які виникали в процесі її дослідження.

Наприклад, це стосується львівської трагедії червня 1941 року, один з аспектів якої (а саме: терор проти “советів” з боку нацистів і українських похідних груп ОУН) наявний чи не в кожній публікації з проблематики історії ОУН-УПА, але при цьому повністю відсутні посилання на попередні репресивні акції радянських силових спецслужб. Проте, як зазначав М.Семиряга: “Дикий терор, який розгорнули німецькі есесівці і вояки «Нахтигалья» впродовж тижня після захоплення Львова в ніч з 29 на 30 червня 1941 г. і в наступні дні, можна порівняти із злочинами, скоєними органами НКВС раніше, за тиждень до вступу в місто гітлерівських військ” [40].

В жодній з публікацій 1989-1991 рр. (що характерно, як з боку ортодоксів, так і ревізіоністів) ці події не розглянуто у спільному контексті злочинів тоталітаризму в його сталінській або ж нацистсько-націоналістичній версії. Навпаки, робляться однобічні оцінки і висновки, які не віддзеркалюють усю повноту подій [41].

Гострі контрверсії, звісно, не окреслювались виключно питаннями терору й існували в цілому ряді інших проблем, приміром, таких, як історія “Львівського Акту” 30 червня 1941 року; проблеми утворення і характеру боротьби Української Повстанської армії; співробітництві оунівців з нацистами тощо. Виглядає, що висновки, зроблені на сторінках офіційної публіцистики та незалежної преси, цілком відповідали характерові дискусії та рівню сприйняття проблеми на теренах вітчизняної історіографії.

В загальному підсумку, хочемо відмітити очевидний брак фахових, професійно складених публікацій, поява яких могла б посприяти руйнуванню політичних барикад. Ми вже згадували про те, що радянській історіографії було властиве почасти гіпотетичне сприйняття проблеми ОУН-УПА, без належного аналізу, із значною долею “білих плям”, відвертих заборон на дослідження окремих аспектів теми тощо. Проте, як це не дивно, але ключові оцінювальні положення виявились більш справедливими, ніж деякі твердження сучасної

історіографії, оперті нібито на уся сукупність відомих джерел та досліджень. На наш погляд, політика зіграла злий жарт із дослідженням історії українського націоналізму. До цього приклала руку і перебудовна публіцистика усіх форм і спрямувань. Сьогодні цілком справедливі висновки відкидаються лише тому, що вони були свого часу зроблені з “комуністичних позицій”. І як зазначає М.Попович, “голос людини, яка наважилася би повторити вже відомі оцінки ОУН (причому, про співробітництво з нацистами. – В.Т.) із демократичних позицій, у нас нерідко сприймають із нерозумінням навіть люди, щиро вірні демократичним цінностям” [42].

Якщо для опозиційних сил осмислення історії оунівського руху відбувалося в контексті заперечення соціалістичної системи (відкидалися її цінності, “завоювання”), то для офіційної історіографії дана історична проблематика існувала як привід для захисту цієї системи. Отже, обидві політичні сили діяли від імені (і в ім’я) різних світоглядних парадигм.

Зрештою, абсолютно зрозумілими є побоювання політичного реваншу тоталітарних ідеологій, які все одно представлені в сучасному українському політичному спектрі. Запеклі протести викликають спроби “гуманізації” історії ОУН-УПА, “обілення” діяльності її провідників. Проте, як зазначає М.Семиряга, критика підвищеного інтересу “до Західної України і до національно-визвольної боротьби українського народу в 30-50-ті роки”, яка відбувається в контексті питання “чи варто реанімувати бандерівщину”, потребує зауваження: “аби не сталася реанімація бандерівщини, необхідно зробити все, щоб запобігти реанімації беріївщини” [43].

ВИСНОВКИ

Вітчизняна історична наука вимагає все більшої і більшої уваги до основ і засад власного розвитку. Далеко не в останню чергу це стосується періоду кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., який за багатьма ознаками є часом формування її сучасного, з усіма позитивними і негативними рисами обличчя.*

Підставою для вищенаведених тверджень виступає не тільки сам факт присутності в новітньому історіографічному дискурсі низки проблем і проблемних вузлів зі спадку перебудовних пошуків “правди історії”, але й очевидна потреба в історіографічному самоаналізі, з огляду на численні виклики останнього десятиріччя з боку різних сфер історичного і позаісторичного.

Проаналізована на предмет завдань, окреслених на початку нашої роботи, публіцистична література 1989-1991 рр. дозволяє зробити наступні висновки.

1. У радянському науково-інтелектуальному просторі поняття “білих плям” історії виникло на терені публіцистичних досліджень. Саме на сторінках перебудовних газет і журналів упродовж кін. 1980 – поч. 1990-х рр. утворився образ СРСР як “країни з непередбачуваним минулим”, стосовно якого історична наука розділилась на офіційну і неофіційну, а історики були змушені переглянути не лише події минулого, але й процес їхнього вивчення. Зважаючи на особливості функціонування історичної науки в радянській Україні, можна впевнено стверджувати, що поява “білих плям”, “забутих імен” і

---

*Сьогодні проблема “публіцистичної історіографії” існує переважно на рівні локальних тематичних зрізів і, як правило, не розглядається науковцями в якості окремого предмету дослідження. Натомість у площині теоретичних узагальнень вагоме місце посідає загальна концептуалізація історії кін. 1980-х - поч. 1990-х рр., яка, будемо сподіватись, змінить ставлення до проблеми публіцистичного сплеску 1989-1991 рр. та, зрештою, закріпить за даною проблематикою належну історіографічну нішу.

т.п. означала набагато більше, аніж просте оновлення наукового апарату історії: змінився статус історичного дослідження, інакше почав сприйматись його соціальний зміст.

В якості центральної категорії тогочасних історичних досліджень “білі плями” (поряд із тезою про “раптову втрату методологічних орієнтирів”) стали чи не головним аргументом на користь твердження про цілковиту кризу історичної науки, яка начебто призвела до функціонального паралічу досліджень та унеможливила сам факт написання “об’єктивної”, “істинної” історії.*

2. Центральним напрямком історичних досліджень кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. була робота над усуненням “білих плям”, вже перші результати якої дозволили говорити про сам предмет дослідження, як про окрему наукову проблему. За своїм змістом вона віддзеркалювала найбільш гостру, пекучу потребу історичної науки в цілісній картині минулого, без ідеологічних шор і фальсифікацій.

Водночас постановка проблеми “білих плям” виявила вагомі прогалини в інструментарії її розв’язання. Потреба в об’єктивній історії була невідповідна у першу чергу методологічним можливостям радянської історичної науки, яка довгий час не могла позбутися традиційного ідеологічного шлейфу. Дана обставина призвела до використання публіцистичного інструментарію, як тимчасової альтернативи науковій історичній методології.

Актуальним лишається питання джерел дослідження національно-культурного відродження кін. 1980-х - поч.1990-х рр. На наш погляд, пріоритет в цій ділянці має бути віддано тим носіям, які, перебуваючи свого часу в епіцентрі соціально-інформативних відносин, і по-сьогодні містять “пряму” інформацію про процес формування тогочасного інтелектуального середовища (для періоду кін.

---

*Типова публіцистична риторика оперувала цілком гіпотетичними аргументами. Образ історика-сучасника, неспроможного створити “правдиву, об’єктивну історію” складав в цій аргументації центральну ланку і був досить-таки поширеним явищем. Наприклад: “Дипломовані історики ще й сьогодні воліють або відмовчуватись, або, на угоду імперським зазіханням великодержавників, плетуть несусвітні небилиці про нашу національну державність та її творців”. **Косів М. Воскресають лише там, де є могили... [Історія січових стрільців] // Дзвін.-1990.-№ 6.-С.81.**

1980-х - поч. 1990-х рр. це насамперед стосується газетно-журнальної публіцистики).*

Ареною головних дискусій з історичної проблематики стають сторінки “товстих” гуманітарних журналів, видань політичних партій і громадських організацій, шпальти республіканських газет і часописів. Публіцистичну трибуну надзвичайно широко використовують як професійні історики (що назагал породжує феномен т.зв. “професорської публіцистики”), так і провідні громадські діячі і політики. Ставлення до ключових історичних подій стає чи не основою “лінією розмежування” у суспільстві.

Усе зазначене суттєво вплинуло на принципи та сферу побутування проблеми “білих плям” і призвело до її специфічного розуміння як, свого роду, проблеми-замінника, що функціонувала на терені історичної науки кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. виключно в якості “сурогату відсутніх історіографічних концепцій” (В.Бордюгов, В.Козлов).

У свою чергу, подібне твердження може бути вагомою підставою для тлумачення публіцистики, в межах якої дана проблема з’явилась і набула остаточного оформлення як своєрідної “ерзац-науки” – неповноцінного замінника відсутніх наукових досліджень. Цілком ймовірно, що поширення проблеми “білих плям” передусім на публіцистичні, а не власне наукові терени було ознакою загальної методологічної кризи т.зв. марксизму-ленінізму, яка підірвала суспільний авторитет науковця-історика, вагомо знизила ефективність наукових історичних досліджень та суттєво похитнула віру в “правду історії”.

Значною вадою (і водночас – значною крайністю) в оцінці внеску публіцистики у процедуру ліквідації “білих плям” є цілковите нех-

---

*Мусимо із сумом констатувати, що в сучасних дослідженнях на цю тему панують крайнощі. Впродовж 1989-1991 років сповна проявили себе численні вади дослідницького процесу, серед яких, проміром, московський історик Ю.Поляков називає дилетантизм, кон’юнктуршину та догматизм. Див.: **Поляков Ю. Наше непредсказуемое прошлое. Polemические заметки.** – М.: АИРО-XX, 1995. – С.79-106. Це, звісно, є підставою для критики та зауважень, але, вочевидь, не робить з публіцистичної літератури persona non grata. Натомість, як правило, саме ці негативні риси і стають підставою для оцінок усього періоду кін. 1980-х - поч. 1990-х рр.

тування особливостями історіографічної ситуації за часів перебудови. Її унікальність полягала в безпрецедентному значенні публіцистичних письменств, які почасти заступали собою те, що робилося (чи, скоріше, мало робитись) на власне наукових теренах. Хоча між науковою літературою та публіцистикою існував цілком очевидний взаємовплив, ці дві сторони історіографічного процесу кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. в конкретно-історичному аналізі не можна змішувати. Приміром, не коректно, на наш погляд, адресувати зауваження абстрактному поняттю “перебудовна історіографія”, зміст і форма якого суттєво змінювались впродовж перебудовної “шестирічки”. Окрім того, сама публіцистика зразка 1987-го і 1990-го рр. відрізняється одна від одної (насамперед в оцінках та концептуальних рисах) так само, як і вітчизняна історіографія перших років незалежності від сучасної.

3. В історіографічній ситуації кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. чітко проступають дві засадничі тенденції, вплив яких особливо відчутний в проблематиці “білих плям” історії. За спільною думкою вітчизняних і зарубіжних дослідників, їх можна позначити як повернення до науково-історіографічного обігу значного масиву раніше невідомої, забороненої історичної літератури з одного боку, та поступову трансформацію колишньої радянської історіографії з іншого.

З приводу першої тенденції зауважимо, що зважаючи на постійну присутність в історичних полеміках кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. концепцій і підходів, вироблених в межах цієї історіографічної terra incognita, а також з огляду на значну рефлексію до літератури цього типу з боку науковців, є усі підстави розглядати процес її повернення впродовж 1989-1991 рр. як один з етапів усунення “білих плям” вітчизняної історії та історіографії.

Надзвичайно важливі тенденції відбувались в контексті трансформації радянського історіографічного спадку. В основі дослідження проблеми “білих плям” історії лежала критика системи оцінок і підходів, вироблена і відпрацьована в межах радянської історіографії, що, власне, дозволяє говорити про критику самої радянської історіографії як центральну складову в розвиткові історичної науки кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. Аналіз стану тогочасної історичної науки

чітко показує, що безпосередні завдання і цілі історичного “ренесансу” формувалися у площині трьох паралельних процесів: накопичення “нових”, раніше невідомих чи “призабутих” фактів (і створення на їх основі нової фактологічної схеми історичного поступу); переосмислення ключових історичних подій і ролі осіб в історичному минулому України; зрештою, формулювання нової концепції вітчизняної історії на ґрунті результатів двох попередніх процесів. На кожному етапі особливу роль виконувала публіцистична література. У свою чергу, відправною точкою даних процесів виступала критика радянської історіографічної традиції. Виглядає, що в окремих випадках деструктивні властивості такого підходу перекреслювали і зводили нанівець його потенційно конструктивні здобутки (наприклад, в проблематиці ОУН-УПА). Проте, критичний пафос публіцистики 1989-1991 рр. безпосередньо віддзеркалювався у висновках перебудовної історіографії і закріпив за радянським періодом історії України місце провідної, найбільш гострої проблеми.

4. Унікальність перебудовної історіографічної ситуації полягала, насамперед, в тому, що поряд із науковими студіями в історіографічному просторі кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. діяв надзвичайно потужний фактор публіцистичних досліджень, з яким, власне і прийнято пов'язувати усі основні зрушення в розвиткові знань про минуле. Авангардна роль публіцистики, її визначальне місце в дослідницькому процесі зумовлювали й основні характерні риси (як позитивні, так і негативні) тодішньої історіографічної ситуації. Тому жодна суспільно значуща проблема (причому не лише в історичній сфері) має сьогодні своєрідну “публіцистичну історіографію”, створену напр. 1980-х - поч. 1990-х рр. спільними зусиллями науковців, журналістів, літераторів, небайдужого читацького загалу тощо.

Не важко помітити, однак, що публіцистика перебудовного часу лишається чи не єдиною групою періодичних джерел, яка до сьогодні не проаналізована належним чином. Разом з тим присутність на терені новітньої історіографії сформованих в її межах підходів і висновків надто очевидна.

Зрештою, публіцистика 1989-1991 років становить окрему групу джерел, що у вимірі історіографії робить її особливо цінною. До

певної міри менш ідеологічно зашорена, вона віддзеркалювала раніше невідомі чи перекручені події історичного минулого з набагато більшою послідовністю, аніж академічні видання (особливо на етапі 1988-1989 рр.). Тому історичний матеріал, який міститься на сторінках нефахових газет і журналів, більш динамічний та інформативно насичений.

Окремою сторінкою “публіцистичної історіографії” є документальні публікації та друкування першоджерел, що є підставою для твердження про безпосередню участь публіцистики кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. у формуванні джерельної бази вітчизняної історії. В деяких проблемах дана риса проявила себе досить потужно (причому, в “репресивній” проблематиці, в історії українського козацтва та ін.)

5. Процедура дослідження “білих плям” (власне, комплексу найбільш актуальних проблем вітчизняної історії) передбачала отримання відповідей на низку непростих запитань стосовно минулого, які тим не менше були в більшості загостренні у сьогодення. Таке специфічне прочитання історичних подій в значній мірі обумовило вплив політичної складової на результати дослідницького процесу кін. 1980-х - поч. 1990-х рр.

Непересічне значення для вирішення основних завдань тогочасної історіографічної ситуації отримав т.зв. інститут політичної оцінки, за допомогою якого відбувалося позиціонування ключових політичних гравців.

Процес дослідження “невідомої” історії лише почасти був стихійним. В його основі лежала відповідна політична стратегія, для реалізації якої були задіяні досить значні ресурси (інститути, видавництва, засоби масової інформації тощо).*

Тож боротьба за “правду історії” була елементом політичної боротьби за вплив на громадську думку. Наприклад, в межах публіци-

---

*Зокрема, ЛКСМУ (як виразник офіційного погляду на історичне минуле) була засновником (або співзасновником) 36-ти газет і журналів, річний наклад яких становив 7 млн. примірників. Водночас значні матеріальні ресурси були акумульовані НРУ для власних пропагандистських потреб. Див.: Гунчак Т. *Мої спогади – стежки життя*. – К.: Дніпро, 2005. – С.84, 85, 88.

тики 1989-1991 рр. можна виділити щонайменше дві протилежні версії проблеми “історії 1939 року” (Українське питання в контексті Другої світової війни), кожна з яких базувалася на характерному політично-нарративному підґрунті (Постанови КПУ та Ухвали НРУ), оперувала логічно вибудованим комплексом аргументів та представляла ту чи іншу сторону громадської думки.

З проблемою “білих плям” вітчизняної історії була безпосередньо пов’язана політика гласності – вона стала своєрідним стартовим майданчиком, з якого почалося глобальне переписування вітчизняної історії і широкомасштабна ревізія її змісту. У політичному сенсі, і вивчення, і усунення “білих плям” минулого було елементом політики гласності.

6. Не в останню чергу актуальним і цікавим для сучасного дослідника робить період кін. 1980-х - поч. 1990-х рр. тогочасне протиборство двох протилежних образів української історії, опертих, відповідно, на радянську історіографію і методологію з одного боку, та діаспорну україніку (або гуманітаристику в ширшому контексті) – з іншого. Очевидно, що у 1989-1991 рр., коли західна україністика та історична наука в Україні нарешті отримали можливість називатись партнерами, а не ідейними ворогами, вони представляли собою не просто географічно чи культурно відмінні інститути – вони писали різну історію. Звісно, це надзвичайно сильно впливало на характер тієї літератури, яку вони пропонували читачеві. Публіцистика даного періоду відчувала надзвичайно сильні впливи з боку західної історіографії, на терені якої радянські “білі плями” отримали досить широку дослідницьку літературу.

7. Вітчизняна історіографія вказаного періоду охоплює дві дискурсивні версії, які ми умовно позначаємо як радянську і пострадянську. Отже, упродовж кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. двічі змінювалась державна ідеологія, і було б помилкою вважати, що це ніяк не вплинуло на характер і спрямованість історичних досліджень. На прикладі багатьох із них можна переконатись у тому, як, ледь отямившись від ідеологічного пресингу попередніх часів, історична наука в Україні заангажувалася до нової ідеології. І в даному разі, повторення “політики, кинутої у минуле”, засвідчило лише зміну полі-

---

тики. Для прикладу можемо пригадати семантичні поневіряння категорії “буржуазна історіографія”, яка у працях радянських істориків напр. 1980-х рр. перетворюється на “немарксистську”, а на початку 1990-х стає банально “зарубіжною”.

У першій історіографічній версії способи повернення раніше невідомих чи маловідомих сторінок історії віддзеркалювали перебудовну ідеологічну модель, яку у кредовій формі можна визначити як “намагання у найкоротший строк надати соціалізмові сучасних рис”, виправити завданні попередніми десятиріччями “деформації” [44]. “Така ідеологічна модель, – зазначає В.Согрін, – сформулювала новий історіографічний напрямок історичної науки друг. пол. 1980-х рр.” [45]. Левова частина тогочасної історичної літератури носила на собі відбиток цієї ідеології.

У зв’язку із цим, перефразовуючи Н.Яковенко, наважимося стверджувати, що результати публіцистичного сплеску 1989-1991 рр. слід найперше шукати у “топологічному просторі” національної міфології, що його заселяють прості, емоційно переконливі й однозначні істини, які лише і здатні творити підґрунтя колективної ідентичності”, і лише по тому – у просторі сучасної критичної історії (зважаючи на безпрецедентно високий статус публіцистичних досліджень вказаного періоду) [46].

Одна з центральних особливостей радянської дискурсивної версії полягала в тому, що вона зробила більшість тієї “чорнової роботи”, яка склала предметні підвалини сучасної української історіографії. Звісно, прагнення “очистити соціалізм від деформацій” носили скоріше умовний характер, тим більше, що історична література кін. 1980-х рр. переконливо показала, наскільки це кропітка і невдячна справа.

Грудневий референдум 1991 р. став відправною точкою для іншого бачення минулого, а отже, і реконструкція історичного процесу у пострадянській історіографічній версії, оперта на відповідну ідеологію, змінила свій характер і властивості. Найголовнішою причиною цього стала зміна ціннісних орієнтирів. Сакралізовані усією попередньою радянською практикою (і політичною, і науковою), вони поступово спрофанувалися у дослідженнях поч. 1990-

---

х років. Цілком очевидно, що вже напр. 1980-х рр. в українському суспільстві існувало одразу декілька аксіологічних альтернатив, які по-різному обирали і усували “білі плями”. На тлі “корінного перелому” перебудовних “боїв за історію” легко переконалися у тому, що українська історична наука не мала засобів звільнитися від обіймів ідеології і ледь позбувшись однієї “гамівної сорочки”, одразу ж опинилася в іншій. У такому разі цілком справедливим бачиться висновок О.Гриценка стосовно того, що “звільнення від міфів у суспільних науках не відбулося, натомість бачимо заміну одних концептуально-міфологічних “вузлів” іншими” [47].

Можливо, найголовнішою особливістю, яка у вітчизняній історіографії позначилася на всіх формах реставраційного процесу і яка суттєво вплинула на вибір і спосіб усунення “білих плям”, стала ідеологічна зашореність науково-інтелектуальної сфери, спочатку в СРСР і Радянській Україні, а незабаром на терені України незалежної. На прикладі перебудованої історичної літератури ми бачимо які історіографічні порожнечі приховувала за собою радянська міфологія. На початку 1990-х рр. українська історична наука продовжувала свій аксеологічний марафон, який, до речі, за багатьма параметрами триває і по-сьогодні, і коли саме на місці міфів доби незалежності з’являться “білі плями” сказати важко. Сьогодні зрозуміло лише те, що черговий цикл історіографічного оновлення ще не настав. Але, вочевидь, вже зараз відомо, яким способом і якою ціною він відбуватиметься.*

На останок зазначимо, що аналіз історіографічної ситуації кін. 1980-х – поч. 1990-х рр. мимоволі наштовхує на трюїзм про циклічний розвиток історичного (а відтак й історіографічного) процесу.

---

*Як стверджує М.Бейкер, наразі потребує суттєвого врівноваження предметна сфера проблематики “визвольних змагань” 1917 – поч. 1920-х рр., оскільки “...національна революція була важливим аспектом, але вона не єдина революція, яка відбувалася в Україні в цей період. Селянська, або аграрна революція була не менш важливою, ніж національна”. Натомість, за підрахунками автора, у 1991-1998 роках “Український історичний журнал” помістив 59 статей “про українську національну революцію” і 27 про М.Грушевського. “Серед них, - як стверджує М.Бейкер, - тільки 7 по-справжньому торкалися селян чи робітників, яких можна

Він провокує стійке враження, що українська історична наука вже колись розв'язувала (власне, намагалась розв'язати, бо процес триває) ті проблеми і завдання, які опинились на хвилі безпрецедентного громадського інтересу у перебудовні часи. Цього враження надзвичайно важко позбутися, навіть всупереч звичайній дослідницькій логіці, яка підказує, що кожному історичному відрізку властиві неповторні риси і засадничі особливості. Проте для подібного висновку є суттєві підстави: переважно популяризаторський і разом з тим – досить потужний у пізнавальному сенсі процес усунення “білих плям” почасти нагадував неоднозначні і бурхливі події тієї історії, про яку писали і сперечались дослідники.

було б назвати “масами”. Відтак, зазначає автор, “українська історіографія 1917 – 1920-х рр. мусить вийти за межі національного наративу, якщо вона прагне подати всеохопну картину революційного періоду”. Див.: Бейкер М. Погляд історика на розвиток сучасної історіографії української революції 1917 – 1920-х рр. / У зб.: Україна Модерна / За ред. Я.Грицака, Л.Зашкільняка, Е.Гийдела. – К.: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005. – Ч.9. – С.69-70.

ПОСИЛАННЯ ДО РОЗДІЛУ 6.1

1. Савельєв В. Трагедія українського народу у висвітленні зарубіжної історіографії / У зб.: Голод на Україні: очима істориків, мовою документів. – К.: Політвидав України, 1990. – С.107.
2. Ісіченко Ю. У тенетах нового середньовіччя // Прапор. – 1989. – №3. – С.153.
3. Масан О. Історіографія проблеми голодомору / Пам'яті жертв радянських голодоморів в Україні: Матеріали наук. конф. (Чернівці, 24 верес. 1993 р.) / Чернів. облдержадмін., Чернів. ун-т ім. Ю. Федьковича. Центр буковинознавства при Чернів. ун-ті. – Чернівці: Вид-во “Рута” Чернів. ун-ту, 1994. – 99 с.; Смолій В. Історіографія голодомору в Україні / Голод-геноцид 1933 року в Україні: Іст.-політол. аналіз соціал.-демогр. та морально-психол. наслідків: Матеріали Міжнар. наук.-теорет. конф. Київ, 28 листоп. 1998 р. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2000. – 534 с.; Mace J. How Ukraine was permitted to remember // The Ukrainian Quarterly. – Summer 1993. – №2. – P.121-151; Самійленко І. Проблеми дослідження голодомору-33 // Визвол. шлях. – 1999. – Кн. 2. – С. 178-181.
4. Савельєв В., Хорошун Б. Велика народна трагедія. Голодомор 1932-1933 років в Україні і його відображення в науковій та громадській думці Заходу // Політика і час. – 1993. – №8. – С.63.
5. Кузьо Т. Гласність і проблема голоду 30-их років в Україні // Сучасність. – Вересень 1989. – С.75.
6. Мовчали не всі: Захід, преса 30-х років про голодомор в Україні // Нар. газ. – 1994. – № 18. – С. 6.
7. Международная Комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговый отчет: 1990 год. [Перевод с англ.]. – К.: УкрЦЕНДИСИ, 1992. – С.66-76.
8. Савельєв В. Трагедія українського народу... – С.98.
9. Див. у зб.: Колективізація і голод на Україні, 1929-1933 / АН України. Ін-т історії України та ін.: Упоряд.: Г.М.Михайленко, Є.П.Шаталіна; Відп. ред. С.В.Кульчицький. – К.: Наукова думка, 1992. – С.10.
10. Mace J. How Ukraine was permitted to remember... – P.148.
11. Марочко В. Бодай те лихо не верталось... // Сучасність. – 1993. - №2. – С.93.

-
12. Савельєв В. Трагедія українського народу... – С.100.
  13. Пахаренко В. Геноцид // Жовтень. – 1989. – №1. – С.76
  14. Хатюшин В. Урок на века // Москва. – 1990. – №3. – С.159-160; Б.Сарнов. Над схваткою // Юність. – 1989. – №1.
  15. Международная Комиссия по расследованию голода на Украине 1932-1933 годов. Итоговый отчет ... – С.72.
  16. Див.: Іваненко В., Якунін В. Соціалістичний експеримент в Україні на терезах історії: проблеми методології та історіографії // Грані. – 2002. – №6. – С.9-10.
  17. Савельєв В., Хорошун Б. Велика народна трагедія. Голодомор 1932-1933 років в Україні і його відображення... – С.65; Кульчицький С. Геноцид? Геноцид! // Демократична Україна. – 1993. – 10 червня. – С.2, 3.
  18. “Білим плямам” історії – політичну оцінку: [ЦК Компартії України прийняв постанову “Про необхідність поглибленого вивчення та об’єктивної оцінки деяких сторінок історії Компартії України 30-х – 40-х і поч. 50-х рр.”] // Робітнича газета. – 3 лютого 1990. – С.1.
  19. Правда о народной трагедии. ЦК принял Постановление “О голоде 1932-1933 гг. на Украине и публикации связанных с ним архивных материалов”: [Текст постанови] // Правда Украины. – 7 февраля 1990. – С.4.
  20. Mace J. How Ukraine was permitted to remember... – P.149.
  21. Свідчать документи: [Голод 1933 р.: результати досліджень. Інтерв’ю з Ф.Рудичем] // Радянська Україна. – 13 грудня 1990. – С.3.
  22. Савельєв В. В поисках истины: [К вопросу о причинах голода 1932-1933 годов на Украине] // Правда Украины. – 8 июля 1989. – С.2.
  23. Рух і навколо: [Діалог історика Ю.Шаповала і журналіста В.Десятникова з приводу однієї телепередачі й тих подій, яким вона присвячена] // Радянська Україна. – 30 липня 1989. – С.3.
  24. Савельєв В. В поисках истины.... – С.2.
  25. Україна: Діалектика історичного розвитку // Комуніст України. – 1989. – №10. – С.47-48.
  26. Марочко В. Голод і його творці... // Комуніст України. – 1991. – №6. – С.78-79.
  27. Тольц М. “Білі плями” демографії у світлі гласності // Молодь України. – 1988. – 23 черв.; Кульчицький С.В. Шукати правду, сказати правду: [Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні] // Наука і суспільство. – 1989. – №7. – С.16-21; Кульчицький С. Відлуння голоду 1933-

-
- го року у перепису населення 1959-го // Наука і суспільство. – 1990. – № 7. – С.38.
28. Кульчицький С. Геноцид? Геноцид! // Демократична Україна. – 1993. – 10 червня. – С.2.
29. Діброва С. Найбільший злочин Сталіна // Наука і суспільство. – 1989. – №2. – С.19; Україна: Діалектика історичного розвитку // “Комуніст України”. – 1989. – №10. – С.47.
30. Кузьо Т. Гласність і проблема голоду 30-их років в Україні // Сучасність. – Вересень 1989. – С.75.
31. Рух і навколо.... – С.3.
32. Пахаренко В. // Молодь Черкащини. – 22 липня 1988; Його ж... // Літературна Україна. – 10 жовтня 1988. – С.; Його ж. Геноцид // Жовтень. – 1989. – №1. – С.76-81; №2. – С.86-90; Сікора В. “А за наслідками - геноцид...” // Україна. – 1989. – №21. – С.18-19.
33. Корнієвський О. Актуальні проблеми історії України на шпальтах “неофіційної преси” // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – №12. – С.10.
34. Маняк В. “Відтворювати справжню історію” (На київській установчій конференції НРУ: 3 доповідей та виступів) // Літературна Україна. – 13 липня 1989. – С.7.
35. Див. статтю автора: Карабанов М., Тарасов В. “Білі плями” української історії в західній англomовній україністиці (кінець 1980-х – початок 1990-х рр.) // Грані. – 2002. – №6. – С.18.
36. Вербицький М. Найбільш злочин Кремля: [Запланований штучний голод в Україні 1932-1933 рр.]. – Лондон, 1952. – 111 с.; Гришко В. Український “голоко́ст” 1933. – Нью-Йорк-Торонто: ДОБРУС-СУЖЕРО, 1978. – 128 с.; Марунчак М. Нація в боротьбі за своє існування: 1932-1933 в Україні і діаспорі. – Вінніпег: Укр. Вільна Академія наук у Канаді, 1985. – 143 с.; Савельєв В. Трагедія українського народу... – С.105.
37. Сторінки історії Компартії України: Запитання і відповіді / Ін-т політ. дослід.; П.Л.Варгатюк, В.К.Василенко, Л.М.Гордієнко та ін. – К.: Либідь, 1990.– С.163.
38. Гришко В. Замах на життя нації. – Детройт: Вид. Федерації ім. І.П.Багряного, 1983. – С.12; Його ж. Москва сльозам не вірить: Трагедія України 1933 року з перспективи 30-річчя (1933-1963). – Нью-Йорк: Вид. ДОБРУС у США, 1963. – 67 с.; Його ж. Український “голоко́ст” 1933. – Н.-Й. – Торонто: ДОБРУС-СУЖЕРО, 1978. – 128 с.; Хвощовий М. 50-річчя трагічного голоду в Україні. – Вінніпег, 1983. – 15 с.

-
39. Пахаренко В. Гарячий попіл // Березіль. – 1991. – №10. – 135-149.
40. Пахаренко В. Голодний 33-й. (Передрук з газ. “Молодь Черкащини, №3.-18-24 липня 1989) // Сучасність. – 1989. – №6. – С.113.
41. Кульчицький С. Тридцять третій // Сільські вісті. – 1988. – 12 червня.
42. Касьянов Г. Україна, 1933-й // Під прапором ленінізму. – 1990. – №5. – С.65-70.
43. Славутич Я. Зустріч з рідною землею: [Інтерв’ю з письменником, що повернувся з України] // Визвольний шлях. – 1991. – Кн.7. – С. 881-886.
44. Про Сталіна і сталінщину: [Відозва, ухвалена Установчим з’їздом НРУ за перебудову 9 вересня 1989 р.] // Сучасність. – 1989. – №12. – С.221-223.
45. Кульчицький С.В. Відлуння голоду 1933-го року у перепису населення 1959-го // Наука і суспільство. – 1990. – № 7. – С.41.
46. Діброва С., Панчук М. Вогонь і попіл / У кн.: Про минуле – заради майбутнього / Упорядник Ю. І. Шаповал; Редкол.: І. Ф. Курас та ін. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. – С.104.
47. Пахаренко В. Гарячий попіл // Березіль. – 1991. – №10. – С.148. П. Василевський. Алгебра геноциду // Дзвін. – 1990. – №5. – С.77-79; Євтух І. Скільки б нас було? // Україна. – №15. – С.21-23.
48. Маняк В. “Відтворювати справжню історію” (На київській установчій конференції НРУ: 3 доповідей та виступів) // Літературна Україна. – 13 липня 1989. – С.7.
49. Мейз Д. Історія як ексгумація // День. – 2003. – 7 черв.; Шаповал Ю. “Повелительная необходимость”: Рік 1932 // День. – 2003. – 23 лист.; 1 лют.
50. Bohayevsky Y. Some aspects of Perbudova and Hlasnist in the USSR and in Soviet Ukraine // Echos of Glasnost in the Soviet Ukraine. / Edited by Romana M. Bahry. – Toronto, 1990. – P. 15.
51. Полянський П., Трубайчук А. Повернути вкрадене // Сільські обрії. – 1991. – №11. – С.4.
52. О.П. Наукова конференція: [Наукового Т-ва ім. Шевченка та Ін-ту ім. С.Петлюри щодо Великого Штучного Голоду в Україні, Торонто 25-29 лист. 1983 р.] // Визвольний шлях. – 1984. – Ч.6. – С.625.
53. Боровський В. Трагедія нації // Визвольний шлях. – 1983. – Ч.4. – С.387-398; Пилипенко П. В 50-річчя найпекельнішого із трьох всеукраїнського голодомору 1933 р. // Визвольний шлях. – 1984. – Ч.5. – С.538-544.

ПОСИЛАННЯ ДО РОЗДІЛУ 6.2

1. Шаповал Ю. Політичний терор в Україні: 30-50-ті роки. (Публікація німецького дослідника і роздуми довкола неї: [Дітер Поль. «Сталінські масові злочини в Україні у 1936 – 1953 рр. Огляд. Мюнхен, 1997р.] / / У кн.: Україна ХХ століття: Особи та події в контексті “важкої” історії. – К.: Генеза, 2001. – С.21. *Крім того*: Іваненко В.В., Якунін В.К. ОУН і УПА у Другій світовій війні: проблеми історіографії та методології: Монографія. – Д.: “АРТ-ПРЕС”, 2006. – С.3-10.
2. Кульчицький С. 10-річчя “української хвилі” // Історія України. – 2000. - №4. – С.8.
3. Див., наприклад: Белецкая Л. Сотрудник КГБ Ю.Гаврилов: «Мы не можем быть вне политики» [Кандидат в народные депутаты Киевского горсовета] // Комсомольское знамя. – 4 февраля 1990. – №24-25. – С.4; Дорошенко М. Складніше, ніж висловити почуття: [Нотатки з приводу створення Київської регіональної організації НРУ за перебудову] // Радянська Україна. – 5 липня 1989. – №154. – С.3; Дорошенко М. “Ще не вмер Степан Бандера” або Недитячі ігри доморошених “пластунів” // Радянська Україна. – 2 вересня 1989. – №202. – С.3; Чередниченко В. Факти – уперта річ: [Деякі зауваження з приводу трактування нашої історії народним депутатом СРСР Ростиславом Братунем] // Радянська Україна. – 1 листопада. – 1989. – С.1; Приходько П. Чи був він прем’єром? [Що свідчать про Ярослава Стецька документи] // Радянська Україна. – 14 жовтня 1990. – С.3.
4. Барладяну В. Ситуація: Політичне становище в Україні // Визвольний шлях. – 1990. – № 11. – С.1316.
5. Див.: Про спроби політичної реабілітації ОУН-УПА: [Резолюція ХХVIII з’їзду Комуністичної партії (другий етап)] // Радянська Україна. – 19 грудня 1990. – С.1, 3.
6. Із Резолюції ХХVIII з’їзду Компартії України // Політика і час. – 1991. – №6. – С.87; Як правило, уривки із Резолюції супроводжували історичні нариси й розвідки на цю тему, активно цитувались дослідниками. Див., напр.: Політика і час. – 1991. – №3. – С.65, 67; №6. – С.87.
7. Див.: Табачник Д. Как погиб генерал Вальтер, или О международном терроризме под флагом ОУН // Правда Украины. – 9 января 1991. – С.3; І.Пашук. Криваві сліди не змити: [Нотатки з республіканської наукової конференції “ОУН-УПА в історії і сучасній політичній боротьбі”] // Робітнича газета. – 7 березня 1991. – С.1,3; Кульчицький С.

-
- Правда і тільки правда // Політика і час. – 1991. – №3. – С.67; Чечелюк О. Чорні справи “сірого”: [Кому вигідно робити з Степана Бандери “національного героя”?] // Радянська Україна. – 9 вересня 1990. – С.2,3; Масловський В. Бандера: прапор чи банда? // Радянська Україна. – 14 жовтня 1990. – С.3; 16 жовтня. – С.3; 18 жовтня. – С.3.
8. Коваль В. Як незалежна Україна починала боротьбу проти борців за незалежність України // Сучасність. – 2001. – №2. – С.81.
9. Ю. Панков. Степан-барабан: [Степан Бандера, про нього, передрук з “Мегаполіс експрес”, 31 травня 1990.] // Культура і життя. – 17 червня 1990. – №24. – С.5.
10. Деримов М. Близнецы, порожденные ненавистью. [О некоторых самиздатовских листках: «Віче», «Вістник Руху», «Вільна Україна»] // Правда Укрины. – 13 октября 1989. – С.3; Бойко І. Про що пишуть “незалежні” // Радянська Україна. – 17 квітня 1990. – С.3; Масловський В. Що на “олтарі свободи”? Декілька уточнень щодо війни “на два фронти”, яку вела УПА, та скількома невинними жертвами оплачувався цей міф // Комуніст України. – 1991. – №7. – С.67-73.
11. Корнієвський О. Актуальні проблеми історії України на шпальтах “неофіційної преси” // Філософська і соціологічна думка. – 1990. – №12. – С.12.
12. Там само. – С.11
13. Десятников В. Силою правди: [Нотатки із засідання ідеологічної секції XXVIII з’їзду КПУ] // Радянська Україна. – 26 червня 1990 – С.1.
14. Масловський В. Бандера: прапор чи банда? // Радянська Україна. – 14 жовтня 1990. – С.3.
15. Скуратівський В. Нотатки до проблеми УПА // Сучасність. – 2002. – №2. – С.77.
16. Кулик В. П’ятирічка (без) міфів // Критика. – 1999. – Ч.11.
17. Шаповал Ю. Політичний терор в Україні... – С.22-23; Бандерівщина: [З прес-конференції в КДБ УРСР] // Робітничая газета. – 13 лютого 1990. – С.3; Люб’язь Б. КДБ відкриває архіви // Радянська Україна. – 11 лютого 1990. – С.2; Евтушенко В. ОУН: правда и вымыслы: [Интервью с зам. Председателя КГБ УССР] // Комсомольское знамя. – 18 февраля 1990. – №34-35. – С.4; Белецкая Л. Сотрудник КГБ Ю. Гаврилов: «Мы не можем быть вне политики» [Канд. в нар. деп. Киевского горсовета] // Комсомольское знамя. – 4 февраля 1990. – С.4.
18. Див.: Коваль М. ОУН-УПА і “третій рейх” // Політика і час. – 1991. – №5. – С.70.

19. Чечелюк О. Чорні справи “сірого”: [Кому вигідно робити з Степана Бандери “національного героя”?] // Радянська Україна. – 9 вересня 1990. – С.2.
20. Див.: Коваль М. ОУН-УПА і “третій рейх” // Політика і час. – 1991. – №5. – С.70; Деревянко С., Панчук М. Всупереч інтересам народу. Анти-комуністична діяльність оунівців у 30-ті рр. // Під прапором ленінізму. – 1990. – №11. – С.55-56.
21. Шевчук В. Українська Повстанська армія // Політика і час. – 1991. – №11. – С.78-84; Давиденко В. Чим займались “національні герої”? // Політика і час. – 1991. – №6. – С.83-87; Див.: зауваження діаспорної публіцистики з цього приводу: Рахманний Р. Як загинув генерал Вальтер? [Дещо про неправду в газеті “Правда України”] // Визвольний шлях. – 1991. – 5. – С.551.
22. Кульчицький С. Акт 30 червня 41 року // Історія України. – 2000. – №23-24. – С.7.
23. Як і проти кого боролась ОУН-УПА? Збірка документів // Політика і час. – 1991. – №8. – С.79-81.
24. М.П. Страх перед історичною правдою: Нова радянська версія українського визвольного руху // Сучасність. – 1989. – №4. – С.93.
25. Полищук В. Націоналізм – угроза вырождения Украины // Об'єктивно. – 2002. – 17 окт.
26. Див.: Кушнір Б. Львів, 30 червня 1941 року // Молодь України. – 30 червня 1990. – №125. – С.2.
27. Масловський В. Що на “олтарі свободи”? Декілька уточнень щодо війни “на два фронти” яку вела УПА, та скількома невинними жертвами оплачувався цей міф // Комуніст України. – 1991. – №7. – С.70.
28. Див.: Потичний П. УПА та німецька адміністрація // Сучасність. – 1993. – №12. – С.73, 75; Кульчицький С. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА// Сучасність. – 2002. – №2. – С.55, 57; Семиряга М. Коллаборационизм. Природа, типология и проявления в годы Второй мировой войны. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – С.118, 122, 125.
29. Попович М. Волинь: наше і не наше горе // Критика. – 2003. – Ч.5. – С.2.
30. Горелов М. Ідеолог розбрату: [Д.Донцов] // Рад. Україна. – 1990. – 23 груд.; 25 груд.; 26 груд.; 28 груд.; 29 груд.
31. Масловський В. Що на “олтарі свободи”? Декілька уточнень щодо війни “на два фронти” .... – С.72.

-
32. Кулиняк Д. “Біль”: [Про місце поховань жертв сталінських репресій на Західній Україні] // Молодь України. – 1991. – 4 січня.
33. Масловський В. Що на “олтарі свободи”? ... – С.73; І. Курас відповідає на запитання лекторів // Трибуна лектора. – 1989. – №2. – С.34-35.
34. Не створювати ворогів там, де їх немає: [Голова КДБ УРСР М. М. Голушко відповідає на запитання читачів] // Робітничая газета. – 1988. – 3 груд.; Люб’язь Б. КДБ відкриває архіви // Радянська Україна. – 11 лютого 1990. – №34. – С.2.
35. Див.: The Restoration of the Ukrainian State in World War II. – Ukrainian Central Information Service London, U.K. and Ucrainica Research Inst.: Toronto, Canada. – Second revised edition, 1987. – P 7.
36. Див., напр.: Семиряга М. Коллаборационизм... – С.126-127.
37. Корнієвський О. Актуальні проблеми історії... – С.11-12.
38. Кульчицький С. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА // Сучасність. – 2002. – №2. – С.57.
39. Див.: Корнієвський О. Актуальні проблеми історії... – С.11.
40. Семиряга М. Коллаборационизм. Природа, типологія и проявлення в годы Второй мировой войны... – С.128.
41. Шевчук В. Українська Повстанська Армія // Політика і час. – 1991. – №11. – С.78; Чечелюк О. Чорні справи “сірого”: [Кому вигідно робити з Сте-пана Бандери “національного героя”?] // Радянська Україна. – 1990. – 9 вересня; Чумак В. Метаморфози ОУН-УПА // Під прапором ленінізму. – 1990. – №23. – С.69.
42. Попович М. Волинь: наше і не наше горе // Критика. – 2003. – Ч.5. – С.2.
43. Семиряга М. Коллаборационизм. Природа, типологія и проявлення в годы Второй мировой войны... – С.128.

ВИСНОВКИ

44. Історики спорят. – М., 1988. – С.3
45. Согрин В. Ідеологія и істориографія \ \ Вопросы философии. – 1996. – №8. – С.5
46. Яковенко Н. Одна Клію, дві історії // Критика. – 2002. – Ч. 12.
47. Гриценко О. Своя мудрість: національні міфології і громадянська релігія в Україні. – К., 1998. – С.166-167.

Наукове видання

Володимир Володимирович Тарасов

**«БІЛ ПЛЯМИ» ВІТЧИЗНЯНОЇ ІСТОРІЇ
НА СТОРІНКАХ ПУБЛІЦИСТИКИ 1989-1991 РР.:
ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ТА МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ**

В авторській редакції

Видання українською мовою

Підписано до друку 23.04.2007. Формат 60x80 1/16.
Папір офсетний, 80 г/м². Гарнітура «Таймс». Друк різнографічний.
Ум.-вид. арк. - 7,4. Обл.-вид. арк. - 9,25.
Наклад 100 прим. Зам. № 0152

Видавництво «Курсор»,

Україна, 61057, м. Харків, пров. Театральний, 11/13, тел. (057) 714-38-74.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
серія ДК № 21 від 24.03.2000 р.

Віддруковано ТОВ СУНП "Б.К.Ф.",

Україна, 61057, м. Харків, пров. Театральний, 11/13, тел. (057) 706-31-73